ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 32
IULIE— SEPTEMBRIE
1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin *Punctul de desfacere al Editurii Academiei*, Bucureşti, 79 717, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie nr. 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I.C. Frimu, 11, Bucureşti.

Apare de 4 ori pe an.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 32 | Nr. 3 | iulie — septembrie 1981

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 32 Nº 3 Juillet—septembre 1981

SOMMAIRE

MARILE ETAPE ALE DEZVOLTĂRII ARHEOLOGIEI ÎN ROMÂNIA

DE

MIRCEA BABEŞ

Într-un an în care ţara noastră găzduieşte cel de-al XVI-lea Congres internaţional de istoria ştiinţelor şi în care se împlineşte un sfert de veac de cînd cea mai veche instituţie de cercetare arheologică românească. Muzeul naţional de antichităţi, înfiinţat prin decret de către domnitorul Al. I. Cuza în noiembrie 1864, a căpătat numele şi statutul de Institut de Arheologie (1956), se cuvine să aruncăm o privire înapoi, încercînd să distingem ceea ce este esenţial în istoria arheologiei la noi, să delimităm principalele ei etape şi să punem în evidenţă rolul acelor personalităţi, care prin acţiunea şi opera lor au contribuit în cel mai înalt grad la dezvoltarea acestei ştiinţe.

În general, în devenirea sa ca ştiinţă, arheologia a cunoscut o evoluţie continuă, desigur nu lipsită de sinuozităţi, pentru ca pornind de la stadiul winkelmannian, de istorie a artei antice, să ajungă la statutul actual de disciplină istorică autonomă, preocupată de dobîndirea, sistematizarea şi interpretarea vestigiilor materiale, aflate în pămînt sau la suprafaţa acestuia, în folosul unei reconstituiri independente (pentru perioada preistorică — înţeleasă ca perioadă lipsită de istorie scrisă şi nu în sensul deformat de perioadă lipsită de viaţă istorică) sau prin coroborare cu datele literare (pentru perioadele mai noi) a fenomenelor culturale, economico-sociale şi politice în etapele timpurii ale istoriei omenirii. Această constatare preliminară este valabilă, aşa cum vom vedea, şi pentru mersul cercetării arheologice din România.

În adevăr, pornind de la primele manifestări de interes pentru antichităţile romane, pe care le întîlnim în scrierile cărturarilor români din secolele XVII—XVIII (Miron şi Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul şi Dimitrie Cantemir), arheologia românească a parcurs un drum lung, mereu ascendent, pentru a ajunge ceea ce ea este astăzi : o disciplină ştiinţifică cu domeniu şi metode proprii de investigaţie, cu rezultate definitiv cîştigate pentru cercetarea istoriei poporului român. După aceste începuturi îndepărtate, în prima jumătate a secolului trecut, antichităţile clasice au ajuns să constituie obiectul predilect al preocupării colecţionarilor şi arheologilor amatori. Ulterior, începînd de pe la 1870, în orizontul arheologiei româneşti au intrat vestigiile preromane, mai întîi cele pre- şi protoistorice, apoi şi cele coloniale greceşti, a căror cercetare avea să atingă un nivel cu adevărat ştiinţific după o jumătate de secol prin Vasile Pârvan, Ioan Andrieşescu şi elevii lor.

În sfîrşit, încă din perioada interbelică cercetătorii români au abordat mai stăruitor antichităţile „epocii migraţiilor” şi monumentele medievale, dar despre o arheologie a perioadei formării poporului român, ca şi despre o arheologie medievală românească se poate vorbi doar în ulti-

SCIVA, tomul 32, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1981, p. 319—330

mele trei decenii. Ceea ce caracterizează deci, înainte de toate, evoluţia arheologiei româneşti este lărgirea continuă a domeniului ei de investigare. În acelaşi timp ea a fost marcată de un permanent progres al concepţiei generale şi al metodelor de lucru în teren sau în cabinet.

*

Primele preocupări mai consistente, sistematice chiar, pentru antichităţi (în speţă pentru cele romane) se manifestă în al doilea sfert al secolului al XIX-lea, în condiţiile deschiderii economice, politice şi culturale a ţărilor române spre Europa, ale avîntului conştiinţei şi culturii naţionale. Aşa-numiţii ,,anticari'' — înainte de toate colecţionari pasionaţi — au meritul de a fi întreprins primele căutări în teren, de a fi iniţiat primele organizări ştiinţifice şi muzeale, precum şi primele legiferări protejînd monumentele şi obiectele antice. În Moldova se remarcă activitatea lui Gh. Seulescul, profesor la Academia Mihăileană din Iaşi, care în 1836 a cercetat ruinele romane de la Gherghina (azi Barboşi, lîngă Galaţi) şi care a publicat o broşură cu acest subiect. În aceeaşi perioadă, la Bucureşti ,,viaţa arheologică'' era dominată de doi mari ,,anticari'' : banul Mihalache Ghica (1792—1850) şi Nicolae Mavros (1786—1868), care, folosindu-se de funcţiile lor oficiale, au strîns importante colecţii de antichităţi romane. Despre unele din săpăturile lui M. Ghica (Reşca, Celei, Slăveni, Turnu Severin — toate în Oltenia) raportează colaboratorul său Vladimir de Blaremberg într-o serie de articole, publicate în 1836—1837, în *Muzeul Naţional, gazetă literară şi industrială*. Numele gazetei se leagă de existenţa unui modest ,,Muzeu Naţional'' întemeiat în 1834 pe lîngă Colegiul Sf. Sava, din iniţiativa lui Mihalache Ghica. Ghica i-a donat o ,,însemnătoare colecţie'' şi a făcut ca tezaurul de la Pietroasa, salvat în 1838 prin stăruinţa sa, să ajungă mai tîrziu în acest muzeu. Nu mai puţin importantă este activitatea lui Nicolae Mavros ; el rămîne în istoria arheologiei româneşti şi a culturii naţionale prin donarea întregii sale colecţii (1862), care avea să stea la baza Muzeului naţional de antichităţi, înfiinţat prin decretul domnitorului Al. I. Cuza din 25 noiembrie 1864.

Etapei ,,anticarilor'' îi urmează în arheologia românească, încă înainte ca aceasta să fi căpătat statutul unei adevărate ştiinţe, etapa romantică, a generaţiei paşoptiste. Pe plan teoretic ea este reprezentată de N. Bălcescu şi M. Kogălniceanu, care au înţeles însemnătatea documentelor arheologice şi epigrafice pentru scrierea istoriei naţionale, pentru dovedirea vechimii şi a dreptului inalienabil al românilor la unitate şi neatîrnare. La îndemnul lui Kogălniceanu, August Treboniu Laurian a publicat în *Magazin istoric pentru Dacia* (II, 1846) inscripţii romane culese de el în cursul unei călătorii de studii, devenind astfel primul epigrafist român care să merite acest titlu.

Cel mai de seamă reprezentant al generaţiei paşoptiste în domeniul arheologiei rămîne însă Cezar Bolliac (1813—1881), activ căutător şi colecţionar de antichităţi şi totodată un neobosit popularizator al cunoştinţelor arheologice şi numismatice la noi. Tributar sub anumite aspecte concepţiei depăşite a ,,anticarilor'', fapt ce i-a atras o violentă critică din partea lui Odobescu, Bolliac are meritul de a fi identificat şi de a fi executat — primul — adevărate campanii de săpături în staţiuni pre- şi protoistorice care şi-au cîştigat pentru totdeauna notorietatea în arheologia românească

şi chiar în cea europeană. Dacă în primele sale călătorii arheologice (1845 şi 1858) el urmărise aproape exclusiv ruinele romane, începînd din 1869, anul cînd i-a urmat lui Mavros la conducerea Comitetului arheologic ce dirija activitatea Muzeului naţional de antichităţi, Bolliac şi-a concentrat atenţia asupra aşezărilor geto-dace de la Tinosu, Piscu Crăsani şi Zimnicea şi a aşezării neolitice de la Vădastra. Deşi articolele sale din *Trompeta Carpaţilor* sînt adesea confuze sau chiar fanteziste, marcate de structura de poet şi jurnalist a autorului, Bolliac ocupă un loc important în istoria cercetării prin aceea că el a realizat importanţa arheologiei preistorice, capabilă să fundamenteze „cunoştinţa că pe aceste locuri exista istorie pe cînd nu era istoria".

O orientare similară, întemeiată însă pe o erudiţie şi o metodă superioară, a avut — în aceiaşi ani — Alexandru Odobescu (1834—1895), reprezentantul unei noi generaţii, al unei etape noi din istoria arheologiei româneşti. Preocuparea sa de a introduce sistem în domeniul antichităţilor preistorice din România, de a prelungi în preistorie trecutul naţional, se vădeşte în comunicarea sa la al IV-lea Congres internaţional de antropologie şi arheologie preistorică de la Copenhaga (1869), în studiul dedicat armelor şi uneltelor de piatră şi os preistorice (1872) şi, mai ales, în textul conferinţei „Artele în România în periodul preistoric" (publicat în 1874), în care Odobescu a rezervat un loc aparte ceramicii şi monedelor dacilor.

Odobescu nu a perseverat însă pe tărîmul arheologiei preistorice, fiind irezistibil atras de excepţionalul tezaur de la Pietroasa, căruia i-a dedicat trei decenii de stăruitoare investigaţii. Opera monumentală care a încununat aceste investigaţii : *Le trésor de Pétrossa, Historique — Description. Étude sur l'orfèvrerie antique*, Paris 1889—1900 (republicată împreună cu alte studii ale lui Odobescu despre tezaur în *Opere*, vol. IV, Bucureşti, 1976) străluceşte prin incomparabila erudiţie istorico-arheologică etalată de autor. Acesta are, între altele, meritul de a fi adus — la noi pentru întîia oară — alături de puţinele izvoare literare, contribuţia documentelor arheologice la reconstituirea unei pagini din istoria, pe atunci atît de puţin cunoscută, a aşa-numitului „mileniu întunecat" ce a urmat retragerii romane din Dacia.

Odobescu a fost un arheolog „de cabinet", dar a înţeles importanţa cercetărilor de teren, săpînd el însuşi la Pietroasa (1866) şi strîngînd, pe baza faimosului „cestionariu arheologic" difuzat de el în 1871, informaţii privind monumentele şi descoperirile arheologice cunoscute pe atunci. Rezultatele acestei anchete pentru judeţele Dorohoi şi Romanaţi au fost chiar prelucrate şi publicate de marele erudit în 1871 şi 1877. Alexandru Odobescu a fost un deschizător de drumuri şi în domeniul învăţămîntului arheologic la noi. În 1874 el a inaugurat studierea acestei ştiinţe la Universitatea din Bucureşti, ţinînd „cursuri libere şi gratuite", iar în 1877 a devenit titularul primei catedre de arheologie din ţara noastră, la aceeaşi universitate. Prelegerile sale au tratat despre istoria arheologiei, despre arheologia populaţiilor Europei protoistorice (celţi, germani, geto-daci, sciţi) şi despre antichităţile greco-romane. Cursul de „Istoria arheologiei", tipărit la 1877, a rămas o lucrare clasică, reflectînd nu numai erudiţia, ci şi concepţia formată a autorului în acest domeniu. I se poate reproşa lui Odobescu, din punct de vedere tocmai al concepţiei, înţelegerea prea largă a arheologiei, ca „istorie a culturei popoarelor", avînd a se ocupa în

egală măsură de ,,antichităţile etice'' (credinţe, obiceiuri, instituţii etc.) şi de cele ,,estetice'' (obiecte, monumente, mai ales cele de artă) şi, de aici, insuficienta încredere în valoarea documentului arheologic propriu-zis pentru o reconstituire istorică, independentă de orice text scris. Oricum, opera ştiinţifică şi activitatea practică a lui Odobescu au contribuit, sub toate aspectele, la stabilirea statutului ştiinţific al arheologiei în România şi, în acelaşi timp, la afirmarea arheologiei româneşti pe plan internaţional.

Aparţinînd unei generaţii mai noi, Grigore Tocilescu (1850—1909) a evoluat o vreme sub influenţa lui Odobescu, pentru ca apoi, după 1880, să meargă pe un făgaş nou, propriu, definind o ,,epocă Tocilescu'' în arheologia românească. Reprezentativă pentru prima etapă este masiva şi erudita lucrare *Dacia înainte de romani* (1880), distinsă de Societatea Academică Română cu un premiu instituit de Odobescu, pentru cea mai bună lucrare asupra ,,popoarelor ce au locuit ţările române de-a stînga Dunării mai înainte de concuista acestor ţări de către împăratul Traian''. Lucrarea lui Tocilescu, tratînd geografia şi etnografia Daciei, este întemeiată în principal pe izvoarele scrise greco-romane, în timp ce datele arheologice, la acea dată puţin numeroase, greu de clasificat şi înseriat cronologic, sînt discutate într-un singur capitol.

Părăsind aceste preocupări de tinereţe, Tocilescu s-a dedicat neostenit, timp de aproape trei decenii, arheologiei şi epigrafiei romane. Pentru aceasta el dispunea de pregătirea specială dobîndită în timpul studiilor la Viena şi Praga, iar numirea ca director al Muzeului naţional de antichităţi şi profesor la Universitate (1881) îi oferea mijloacele şi autoritatea de a purcede la explorarea sistematică a numeroaselor monumente romane, abia cunoscute, din Dobrogea recent eliberată sau a celor, mai curînd scormonite decît cercetate de către ,,anticari'', din Oltenia. Prin Tocilescu, Muzeul naţional de antichităţi devenea un factor activ în viaţa ştiinţifică a ţării, un prim nucleu al arheologiei militante de la noi, dezvoltînd o febrilă şi rodnică activitate de teren. Astfel, între 1882 şi 1890 a fost cercetat monumentul triumfal de la Adamclisi (publicat de Tocilescu, Niemann şi Benndorf în 1895 la Viena), iar începînd din 1891 s-au întreprins săpături în cetatea învecinată Tropaeum Traiani. Pe ansamblul Dobrogei, Tocilescu a identificat prin cercetări de teren circa 60 staţiuni romane şi a recoltat peste 600 inscripţii. Într-o măsură mai mică, dar totuşi importantă, Tocilescu s-a ocupat şi de staţiunile romane din Oltenia, în special de fortificaţiile de pe *limes alutanus*, precum şi de cele de pe *limes transalutanus*. Ca epigrafist, Tocilescu şi-a cîştigat mari merite publicînd numeroase inscripţii sau punîndu-le la dispoziţia editorilor celui de-al III-lea volum din *Corpus inscriptionum latinarum*.

Dintre contemporanii lui Tocilescu, o menţiune specială se cuvine lui Teohari Antonescu (1866—1910), primul profesor la catedra de ,,arheologie şi antichităţi'', înfiinţată la Universitatea din Iaşi în 1895. Ca şi profesorul său Odobescu, Antonescu a rămas un arheolog de cabinet, dedicînd lucrări monografice trofeului de la Adamclisi (1905) şi columnei traiane (1910). Lipsa sa de preocupare pentru preistoria Moldovei a fost într-o anumită măsură compensată de activitatea merituoasă a lui Nicolae Beldiceanu (1845—1896) şi Gr. C. Buţureanu (1855—1907), ambii profesori secundari, colecţionari şi cercetători pasionaţi ai antichităţilor neolitice din această parte a ţării. Între 1885—1895 ei au săpat în mai multe

rînduri la Cucuteni şi în alte cîteva aşezări neolitice. Despre descoperirile de la Cucuteni, Beldiceanu a publicat o broşură (1885), iar Buţureanu a prezentat o informare la al X-lea Congres de antropologie şi arheologie preistorică de la Paris (1889), deschizînd drumul Cucutenilor spre celebritatea mondială. Din păcate aceste preocupări — lipsite de sprijin oficial — au rămas izolate şi aşa se explică faptul că monografia staţiunii de la Cucuteni a fost scrisă nu de un român, ci de savantul german Hubert Schmidt, care a săpat acolo în 1909—1910, cu aprobarea statului român.

O privire de ansamblu a evoluţiei arheologiei în ţara noastră nu poate lăsa deoparte acele regiuni care pînă în 1918 au rămas în afara statului naţional, şi în primul rînd Transilvania, unde, în condiţiile îndelungatei stăpîniri străine, viaţa culturală şi ştiinţifică a fost dominată de reprezentanţii şi instituţiile naţionalităţilor privilegiate, maghiară şi germană. Aici preocupările cele mai vechi pentru antichitate datează din secolele XV—XVI; ulterior, aceste preocupări au căpătat treptat un caracter sistematic, s-au diferenţiat şi specializat, materializîndu-se în secolul trecut şi la începutul secolului nostru în constituirea unor bogate colecţii muzeale (Muzeul Brukenthal din Sibiu — 1817, Muzeul ardelean din Cluj — 1859, Muzeul naţional secuiesc din Sf. Gheorghe — 1879) sau particulare (Zsófia Torma) şi într-un număr important de publicaţii ştiinţifice apărute în prestigioase reviste locale ca *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (Sibiu şi Braşov, 1843—1944), *Erdély Múzeum* (Cluj, 1874—1947), *Dolgozatok* (Cluj, 1910—1919) sau sub formă de lucrări independente (studii, monografii, repertorii etc.). Pentru activitatea bogată de cercetare a antichităţilor transilvane şi pentru valoarea publicaţiilor lăsate merită, în chip special, a fi menţionaţi: M. J. Ackner (1782—1862), epigrafist, numismat şi arheolog, unul din primii cercetători ai ruinelor dacice de la Grădiştea Muncelului, E. A. Bielz (1827—1898), numismat preocupat, între altele, de monedele dacice, Fr. Müller (1828—1915), autorul unui studiu despre antichităţile epocii bronzului şi al unui raport despre propriile săpături făcute la Caşolţ, Carl Gooss (1844—1881), valoros cercetător al Daciei Traiane şi autor al unei cronici a descoperirilor arheologice din Transilvania, C. Torma (1829—1897), cunoscut epigrafist, B. Milleker, cercetător temeinic al preistoriei Banatului, G. Téglás şi C. Finály, ultimii investigatori ai monumentelor dacice din Munţii Orăştiei, înainte de unirea Transilvaniei cu România. La începutul secolului nostru arheologia transilvană a atins în domeniul pre- şi protoistoriei nivelul internaţional, fiind reprezentată prin Fr. László (săpături la Ariuşd), I. Kovács (săpături şi publicaţii privind necropolele de la Decea Mureşului, Tîrgu Mureş, Apahida, Sîntana de Mureş şi Bandu de Cîmpie) şi M. Roska (contribuţii în special privind paleoliticul, epoca bronzului şi a fierului). Lui Roska, care a lucrat în Transilvania şi după 1918, i se datorează şi un cuprinzător repertoriu arheologic (*Thesaurus antiquitatum transilvanicarum. I. Praehistorica*, Cluj, 1942), rămas pînă astăzi un preţios instrument de lucru pentru specialiştii în preistorie.

Oprimarea naţională, pe de o parte, efectele negative ale teoriei latiniste, care ducea inevitabil la desconsiderarea a tot ce era preroman sau neroman în trecutul pămîntului românesc, pe de altă parte, sînt factorii care au făcut ca aportul românilor transilvăneni la cercetarea arheologică regională să fie modest şi în general limitat la domeniul antichităţilor ro-

mane. Nu întîmplător Damaschin Bojinca, Timotei Cipariu şi St. Moldovan şi-au mărginit cîmpul preocupărilor în special la inscripţiile şi monedele romane. O lărgire a acestui cîmp se observă, la începutul secolului nostru, la arheologul amator I. Marţian, autorul unui util „Repertoriu arheologic pentru Ardeal" (Viena 1909, Bistriţa 1920). În Bucovina, aflată şi ea pînă în 1918 sub stăpînire străină, lipsa monumentelor romane a făcut ca preocupările locale pentru arheologie să se dezvolte mai tîrziu decît în Transilvania, către sfîrşitul secolului al XIX-lea, fiind ilustrate de numele lui Dionisie Olinescu, conducătorul „Societăţii române de arheologie" întemeiată în 1886.

★

În primul sfert al secolului nostru arheologia românească a depăşit epoca „începătorilor", a personalităţilor izolate care i-au croit drumul afirmării, ajungînd acum pentru întîia oară să constituie o adevărată mişcare ştiinţifică, o şcoală naţională de arheologie. Această mişcare nu s-a născut însă spontan ; ea a avut în Vasile Pârvan (1882—1927) un iniţiator şi un conducător, o personalitate excepţională, capabilă să mobilizeze energiile, să dea cercetării direcţii noi, ferme şi mai ales să facă şcoală, să formeze o nouă generaţie de arheologi.

În activitatea lui Pârvan se pot distinge două etape principale, separate între ele de anii dramatici ai participării României la primul război mondial. În prima etapă, formaţia sa de istoric al antichităţii şi epigrafist, calitatea sa de profesor în aceste materii la Universitatea din Bucureşti (suplinitor 1909, titular 1913) şi, în sfîrşit, tradiţia cercetărilor dobrogene în Muzeul naţional de antichităţi, a cărui conducere a preluat-o în 1910 — toţi aceşti factori au făcut ca Pârvan să se dedice cercetării Dobrogei greco-romane. El a întreprins săpături de amploare în castrul de la Ulmetum (1911—1914) şi a iniţiat cercetarea arheologică a Histriei (1914), coordonînd în acelaşi timp săpăturile colaboratorilor săi D. M. Teodorescu, G. G. Mateescu, H. Metaxa, P. Nicorescu şi Sc. Lambrino, de la Tomis şi Callatis (1915—1916). Remarcabil este faptul că, încă de pe atunci, Pârvan a înţeles importanţa arheologiei pentru studiul epocii preromane. El l-a însărcinat pe Ioan Andrieşescu, cel dintîi specialist român în materie, cu organizarea Secţiunii preistorice în cadrul Muzeului naţional de antichităţi (1915) şi dirijarea primelor săpături sistematice de preistorie la Sălcuţa, în Oltenia (1916).

Întreruptă din cauza războiului şi a lipsei de mijloace din anii ce au urmat, activitatea arheologică a lui Pârvan îşi reia firul în 1921, la Histria. Preocupat de planul unei cercetări de ansamblu a Dobrogei greco-romane, Pârvan încredinţează acum colaboratorilor şi elevilor săi săpături importante : Gr. Florescu la Capidava, T. Sauciuc-Săveanu la Callatis, P. Nicorescu la Argamum, G. G. Mateescu la Ibida. Pe alţii el îi dirijează, pentru întîia oară, spre investigarea monumentelor pre- şi protoistorice de pe întinsul întregii ţări. Deplasarea tot mai accentuată a interesului lui Vasile Pârvan din domeniul arheologiei greco-romane în acela al arheologiei protoistorice şi chiar al celei preistorice este un fapt esenţial în noua etapă a activităţii marelui savant şi se explică prin înţelegerea rolului geto-dacilor ca substrat autohton pe care s-a grefat romanitatea. Rezultatul acestei noi şi intense preocupări este monumentala sa lucrare *Getica. O protoistorie*

a Daciei (Bucureşti, 1926), în care Pârvan reconstituie evoluţia cultural-istorică a lumii geto-dace de la sfîrşitul epocii bronzului pînă la cucerirea romană, analizînd şi interpretînd cu metodă şi spirit critic o însemnată masă de documente arheologice, menite să compenseze lacunele sau chiar lipsa totală a izvoarelor scrise pentru perioadele mai vechi.

În *Getica*, Pârvan ajunge să definească „un stil artistic-industrial propriu" al geto-dacilor şi să dea astfel prima descriere arheologică a culturii lor. Pentru aceasta el a folosit pe larg rezultatele săpăturilor de la Piscu Crăsani, publicate de Andrieşescu în 1924, precum şi primele informaţii privind săpăturile efectuate la Zimnicea de acelaşi Andrieşescu, la Tinosu de Radu şi Ecaterina Vulpe, la Poiana de Gh. Ştefan şi apoi de soţii Vulpe şi în Munţii Orăştiei, la Costeşti şi Grădiştea Muncelului, de către D. M. Teodorescu, devenit profesor la Universitatea din Cluj. În aceeaşi perioadă (1924—1927) şi tot din iniţiativa lui Pârvan, colaboratorii şi elevii săi au întreprins cercetarea unui mare număr de monumente aparţinînd epocilor mai vechi : aşezările neolitice de la Sultana (I. Andrieşescu), Gumelniţa (Vl. Dumitrescu), Boian şi Vădastra (V. Christescu), staţiunile din epoca bronzului de la Sărata Monteoru (I. Andrieşescu, I. Nestor) şi Glina (I. Nestor), precum şi aşezarea cu depuneri din epoci diferite de la Lechinţa de Mureş (D. Popescu).

Lui Pârvan arheologia românească îi datorează şi alte realizări de seamă, care au asigurat progresul ei de mai tîrziu, cum ar fi înfiinţarea şi dirijarea Şcoalei române din Roma, unde numeroşi arheologi şi istorici români şi-au desăvîrşit pregătirea, şi editarea revistelor *Ephemeris Dacoromana* şi *Dacia*, aceasta din urmă constituind pînă astăzi principala revistă de arheologie din România. Multe din proiectele ştiinţifice ale lui Pârvan au rămas nerealizate, datorită dispariţiei sale premature, în 1927, la numai 45 ani. Cel mai important dintre ele, proiectul constituirii unui *Institut arheologic al României*, supus guvernului chiar în ultimul an de viaţă, avea să aştepte încă aproape trei decenii, pentru a fi înfăptuit în 1956.

Arheologia românească a continuat să se dezvolte pe direcţiile de investigaţie trasate de Pârvan şi după moartea magistrului. Pe linia, deja de veche tradiţie, a arheologiei greco-romane au continuat marile săpături de la Histria, Capidava, Callatis, Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi au fost inaugurate altele la Celei-Sucidava (D. Tudor), Barboşi şi Garvăn-Dinogetia (Gh. Ştefan), precum şi într-o serie de castre romane, precum Drobeta şi Răcari (Gr. Florescu), Băneasa (Gh. Cantacuzino), Micia (C. Daicoviciu), Bologa şi Rîşnov (M. Macrea) etc.

Cele mai mari progrese s-au făcut însă în domeniul pre- şi protoistoriei, domeniu pus la noi pe baze ştiinţifice, încă din vremea lui Pârvan, de Ioan Andrieşescu (1888—1944). Autorul primei monografii dedicate neoliticului românesc (*Contribuţie la Dacia înainte de romani*, Iaşi, 1912), devenise în 1915 asistent-şef, în 1919 subdirector al Muzeului naţional de antichităţi, iar în 1920 îşi începuse cariera didactică universitară ca docent de arheologie preistorică pe lîngă catedra lui Pârvan. În 1927 Andrieşescu obţinea înfiinţarea primei Catedre de arheologie preistorică şi a unui Seminar de specialitate la Universitatea din Bucureşti şi îi urma lui Pârvan la conducerea muzeului, revenindu-i misiunea de a îndruma mai departe tînăra şcoală arheologică românească. Din activitatea sa de teren în această nouă etapă sînt de menţionat săpăturile de la Monteoru (1926—1927),

Fedeleşeni (1928), Oinac (1929—1930) şi Agighiol (1931), care, deşi au rămas multă vreme nepublicate, au contribuit esenţial la îmbogăţirea documentării privind trecutul pămîntului românesc începînd din neolitic şi pînă în vremea de după retragerea aureliană. Dacă teoria sa privind caracterul tracic al populaţiei neolitice de la noi este de pus la îndoială, în schimb Andrieşescu are meritul de a fi arătat că aşa-zisul „bronz ungar" este de fapt o civilizaţie carpato-dunăreană a bronzului tracic şi, pe plan metodologic, pe acela de a fi preconizat cercetarea epocii migraţiilor cu metodele arheologiei preistorice.

Dintre elevii lui Pârvan şi Andrieşescu, încă din primii ani s-a distins Ion Nestor (1905—1974), cel care la numai 28 ani dădea prima tratare de ansamblu a pre- şi protoistoriei româneşti. Lucrarea sa *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien* (Berlin, 1933), născută ca dizertaţie de doctorat la Marburg/Lahn sub îndrumarea marelui savant Gero von Merhart, vădea concepţia clară, metoda precisă, simţul critic şi puterea de sinteză care aveau să-i asigure autorului ei, timp de peste patru decenii, o poziţie de frunte în arheologia românească. Remarcabilă este în această lucrare, ca şi în creaţia ulterioară a lui I. Nestor, capacitatea sa de cuprindere, care i-a permis să aducă contribuţii originale privind — cu excepţia paleoliticului — toate perioadele trecutului preroman. Încă de pe atunci, unele preocupări legate de descoperiri din epoca migraţiilor anunţau rolul pe care avea să-l joace Ion Nestor, după război, în investigarea arheologică a acestei epoci.

În domeniul pre- şi protoistoriei, în perioada interbelică, s-au mai remarcat prin contribuţiile de valoare aduse : Radu Vulpe — preocupat de neoliticul cucutenian şi de cultura geto-dacilor, dar desfăşurînd totodată o bogată activitate de istoric al antichităţii (cf. *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938), Vladimir Dumitrescu — autor a numeroase săpături şi studii privind neoliticul, C. S. Nicolăescu-Plopşor, alături de M. Roska şi N. N. Moroşan, un pionier al cercetării paleoliticului din România, D. Berciu — autor al unei preţioase sinteze privind *Arheologia preistorică a Olteniei* (1939), D. V. Rosetti — pasionat cercetător al preistoriei bucureştene etc.

Mai slabă a fost în această direcţie activitatea la Iaşi şi Cluj, unde — în perioada dată — au predominat net preocupările de arheologie clasică, greco-romană. La Iaşi, această orientare a fost dată de Orest Tafrali, profesor de arheologie şi antichităţi (1913—1937) şi director al Muzeului de antichităţi local (înfiinţat de el în 1916), specialist în arta bizantină, avînd însă şi unele cercetări privitoare la coloniile greceşti din Dobrogea. În revista pe care a fondat-o, *Arta şi arheologia*, Tafrali a făcut totuşi loc şi lucrărilor elevilor săi privind descoperiri arheologice din Moldova, cum sînt cele de la Poieneşti, Vîrteşcoiu, Huşi etc. Nici Paul Nicorescu, profesor la universitatea ieşeană din 1927 şi urmaş al lui Tafrali la conducerea muzeului (1937), nu a avut preocupări legate de arheologia Moldovei ; el a întreprins, în schimb, importante săpături la Argamum, Tropaeum Traiani şi Tyras. O situaţie similară întîlnim la Cluj, unde interesul s-a concentrat, cum era şi natural, asupra monumentelor Daciei romane. Dintre monumentele preromane de mai multă atenţie s-au bucurat cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, dezvelite parţial de cei doi profesori ce s-au succedat

la catedra de arheologie clujeană, D. M. Teodorescu şi C. Daicoviciu, şi cercetate intensiv abia după anul 1949.

O activitate bogată s-a dezvoltat în această perioadă şi în unele centre mai puţin importante (Craiova, Deva, Sf. Gheorghe, Piatra Neamţ etc.), de obicei în jurul unor muzee, prin eforturile unor harnici animatori locali. Amploarea mişcării arheologice este ilustrată şi de cele cinci congrese naţionale de numismatică şi arheologie ţinute între 1933 şi 1937, pe rînd la Bucureşti, Craiova, Cernăuţi, Cluj şi Iaşi. În 1937 ţara noastră a găzduit cel de-al XVII-lea Congres internaţional de antropologie şi arheologie preistorică, care a prilejuit o afirmare a valorii şcolii arheologice româneşti pe planul ştiinţei europene.

După război, odată cu reorganizarea Academiei (1948), care dispunea de acuma de institute proprii şi de importante mijloace materiale, arheologia a cunoscut — alături de alte ştiinţe — un ritm şi o amploare a dezvoltării sale, necunoscute în trecut. În noua etapă, nucleul principal al cercetării s-a aflat în continuare la Muzeul naţional de antichităţi, încadrat pentru o vreme în Institutul de istorie şi filozofie al Academiei şi transformat în 1956 în primul *Institut de arheologie* al ţării. Colecţiile sale au contribuit hotărîtor la înzestrarea noului Muzeu de istorie al R. S. România, inaugurat la 8 mai 1972. În 1970 Institutul de arheologie a trecut în reţeaua, nou constituită, a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, iar în 1975 a devenit o unitate de cercetare integrată a Universităţii Bucureşti. Pe lîngă acest institut, care acoperă prin activitatea sa întregul teritoriu naţional şi care editează periodicele centrale de specialitate (*Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*), din 1950; *Materiale şi cercetări arheologice*, din 1953; *Dacia*, seria nouă, din 1957; *Studii şi cercetări de numismatică*, din 1957), în cercetarea arheologică românească o pondere mereu sporită au căpătat-o colectivele de specialişti de la Institutele de istorie şi arheologie şi de la Universităţile din Iaşi şi Cluj-Napoca, din Muzeul de istorie al R.S.R. şi din marile muzee din provincie (Cluj-Napoca, Alba Iulia, Oradea, Iaşi, Craiova, Constanţa etc.).

Încă din primii ani (1949—1951) s-au reluat sau au fost iniţiate săpături la scară mare într-o serie de aşezări, cetăţi şi necropole, cum ar fi: Poiana, Poieneşti, Traian, Stoicani, Glăvăneşti, Corlăteni, Truşeşti, Valea Lupului, Hlincea, Suceava (în Moldova), Histria, Dinogetia şi Callatis (în Dobrogea), Sărata Monteoru, Zimnicea, Popeşti (în Muntenia), Verbicioara, Balta Verde, Rast (în Oltenia), Grădiştea Muncelului, Piatra Roşie, Blidaru, Moigrad, Caşolţ, Moreşti (în Transilvania), săpături care au venit să lumineze cu material documentar inedit perioade şi regiuni mai puţin studiate pînă atunci. În cadrul acestor mari campanii de săpături s-a format o nouă generaţie de arheologi. Din generaţia veche, Ion Nestor, devenit în 1946 titular al catedrei de arheologie şi preistorie a Universităţii din Bucureşti, s-a dovedit a fi cel mai capabil a face şcoală, mai întîi în preistorie, apoi în arheologia perioadei formării poporului român şi în cea medievală, domenii în care a fost un deschizător de drumuri. Se poate vorbi şi de o valoroasă şcoală clujeană, constituită în jurul lui C. Daicoviciu şi avînd ca domenii predilecte arheologia Daciei preromane ,,clasice'' şi a Daciei romane.

După numai un deceniu de cercetări intense, arheologii români au reuşit să dea un tablou coerent, de ansamblu, al istoriei patriei, din cele

mai vechi timpuri pînă în evul mediu, cuprins în tratatul de *Istoria României* (vol. I, 1960, şi II, 1962). După alte două decenii de eforturi stăruitoare, şcoala românească de arheologie vine să expună, într-o nouă versiune a acestui tratat, ultimul stadiu al cercetării. Progrese dintre cele mai remarcabile le-au făcut, în perioada postbelică, cercetările preistorice care au descoperit primele documente de activitate umană pe teritoriul României (cultura de prund), au mobilat epoca neolitică cu noi culturi, anterior necunoscute (Criş, liniar-ceramică, Hamangia etc.), au pus în evidenţă realitatea unei lungi perioade de tranziţie spre epoca bronzului, în care s-a petrecut, probabil, procesul de indoeuropenizarea a spaţiului carpato-dunărean şi au contribuit la completarea şi sistematizarea tabloului cultural al epocii bronzului şi al primei epoci a fierului (culturi noi: Costişa, Coslogeni, Babadag, Insula Banului, Basarabi).

O deosebită atenţie s-a dat studierii arheologice a perioadei în care izvoarele istorice scrise îi menţionează pe geto-daci. Începutului acestei perioade îi corespund descoperirile de tip Ferigile-Bîrseşti, urmate de cele de tip Alexandria şi de cele de tip Zimnicea—Murighiol—Enisala, toate apărute în ultimele trei decenii. Pentru perioada regatului lui Burebista şi Decebal săpăturile din Munţii Orăştiei au adus cele mai spectaculoase mărturii, completate de cercetările din marile aşezări geto-dace *(davae)* de la Popeşti, Ocniţa, Cîrlomăneşti, Răcătău, Brad, Cugir, Berindia, Pecica etc. De o importanţă excepţională sînt descoperirile de la Soporul de Cîmpie, Obreja, Locusteni, Enisala etc., care documentează fără putinţă de tăgadă continuitatea populaţiei autohtone geto-dace sub stăpînirea romană, în timp ce cultura carpică, aspectul Chilia—Militari şi monumentele de tip Sîntana—Arad şi Medieşul Aurit dovedesc aceeaşi continuitate în afara graniţelor provinciale.

În ansamblu, studiile dedicate tracilor timpurii şi geto-dacilor, ca element constitutiv primordial în etnogeneza poporului român, au făcut în aceşti ani progrese remarcabile. Pe lîngă cercetările arheologice, trebuie aici amintite contribuţiile specifice aduse de istorici, lingvişti, antropologi, etnografi, istorici ai artei şi arhitecturii ş.a., care au venit să întregească multilateral tabloul istoriei şi civilizaţiei Daciei, urmărind evoluţia elementului traco-geto-dac de la desprinderea sa din masa indoeuropeană pînă la trecerea în fiinţa poporului român. Cercetările inter- şi pluridisciplinare în acest domeniu au căpătat un cadru academic de organizare prin înfiinţarea în 1979 a Institutului de tracologie din Bucureşti, iar valorificarea lor a căpătat dimensiuni internaţionale în cadrul congreselor de tracologie, dintre care cel de-al doilea s-a ţinut la Bucureşti în septembrie 1976.

Pentru aceeaşi mare perioadă a istoriei noastre vechi, arheologia clasică — pe linia trasată de Vasile Pârvan — a dat la iveală prin săpături de amploare o importantă masă de documente arheologice, epigrafice şi numismatice relative la viaţa coloniilor greceşti din Pontul Stîng şi la relaţiile lor, pe toate planurile, cu lumea geto-dacă. Contribuţia hotărîtoare în acest domeniu au adus-o săpăturile de la Histria, întreprinse an de an şi valorificate pînă în prezent într-o serie de şase volume (*Histria. Rezultatele săpăturilor*), sub direcţia succesivă a profesorilor Em. Condurachi şi D. M. Pippidi. Inscripţiile greceşti şi latine descoperite la Histria şi

Callatis după moartea lui Pârvan au fost publicate şi comentate de către D. M. Pippidi, contribuind la lămurirea a numeroase aspecte obscure din istoria Dobrogei elenistice şi romane.

Pe de altă parte, rezultate remarcabile s-au obţinut în domeniul arheologiei provincial-romane, prin cercetarea atît a marilor oraşe (Romula, Sucidava, Ulpia Traiana, Apulum, Histria), cît şi a mediului rural (*vici* şi *pagi*, *villae rusticae*) — toate focare ale procesului istoric al romanizării Daciei şi Moesiei. Numeroase săpături şi cercetări de suprafaţă (mai recent şi cercetări aerofotogrametrice) au fost îndreptate spre o mai bună cunoaştere a sistemului defensiv al Daciei şi Moesiei inferioare (cetăţi, *castella*, castre), astfel că nu întîmplător ţara noastră a găzduit în 1972 cel de-al IX-lea Congres de studii asupra frontierelor romane. La fel, prestigiul mereu sporit al şcolii epigrafice româneşti explică organizarea celui de-al VIII-lea Congres internaţional de epigrafie greacă şi latină la Constanţa, în 1977.

Progresele cele mai mari, în fapt un adevărat salt, caracterizează etapa postbelică a cercetării arheologice privind perioada cuprinsă între retragerea aureliană şi formarea statelor feudale româneşti. Este vorba de o perioadă extrem de săracă în informaţii istorice, pe care arheologia a reuşit să o mobileze cu documente materiale (aşezări, necropole, tezaure, respectiv culturile Bratei, Ipoteşti—Cîndeşti, Botoşana—Costişa, Dridu) ilustrînd evoluţia societăţii locale şi relaţiile ei cu populaţiile alogene, în procesul devenirii istorice a poporului român, al formării sale ca entitate etno-lingvistică, social-economică şi culturală.

În sfîrşit, se cuvine a semnala acel spor substanţial de informaţie pe care săpăturile arheologice l-au adus în cunoaşterea civilizaţiei medievale româneşti şi a originilor sale. În cadrul unor mari şantiere s-a urmărit procesul constituirii oraşelor (Suceava, Baia, Iaşi, Curtea de Argeş, Tîrgovişte, Alba Iulia), o atenţie deosebită acordîndu-se reşedinţelor de scaun, şi, mai ales în ultimii ani, un accent mereu crescînd s-a pus pe cercetarea satului medieval (Coconi, Frumoasa, Măicăneşti—Străuleşti, Udeşti etc.). În acelaşi timp s-au întreprins săpături într-o serie de monumente bisericeşti, cu prioritate în cele propuse a fi restaurate (Putna, Humor, Bistriţa, Cozia, Cotmeana etc.). Ca urmare, studiul istoriei medievale a României şi în primul rînd al perioadei prestatale dispune acum de o bază documentară sensibil mai bogată decît cu trei decenii în urmă.

Evident, cu aceasta obiectivele aflate în faţa arheologiei româneşti nu au fost epuizate. Există încă perioade, zone geografice şi aspecte istorice mai puţin cunoscute, există încă probleme în dezbatere care fac necesare noi cercetări sistematice. În condiţiile în care izvoarele scrise lipsesc pentru epoci întregi sau sînt sporadice şi nu există perspectiva ca situaţia să se schimbe vreodată radical, arheologia se vădeşte a fi singura disciplină capabilă să recolteze şi să valorifice noi documente pentru reconstituirea trecutului multimilenar al pămîntului românesc. Tradiţiile luminoase lăsate de generaţiile trecute, nivelul actual al cercetării şi preţuirea de care arheologia se bucură în zilele noastre sînt tot atîtea garanţii ale progresului acestei ştiinţe în anii ce vin.

BIBLIOGRAFIE

Andrieşescu, I., *Alexandru Odobesco et le X-ième Congrès d'Anthropologie et d'Arheologie préhistorique*, RPAN, 1, 1937, 1, p. 11–15.

Babeş, M., *Odobescu şi tezaurul de la Pietroasa*, în Al. Odobescu, *Opere*, vol. IV, Bucureşti, 1976, p. 5–40 (tot acolo comentarii şi note, p. 949–1 007).

Condurachi, Em., *Rumanian Archaeology in the 20th Century*, Bibliotheca Historica Romaniae, 3, Bucureşti, 1964.

Dumitrescu, Vl., *Muzeul naţional de antichităţi*, Bucureşti, 1968.

Mateescu, C. N. şi Petrescu-Dîmboviţa, M., *Seminarul de arheologie preistorică — zece ani de activitate*, RPAN, 2–4, 1940, p. 39–62.

Moisil, C., *Colecţiile numismatice şi arheologice ale lui N. Mavrus şi soarta lor*, CNA, 12, 1936, 106–107, p. 193–204.

Petrescu-Dîmboviţa, M., *Cercetările arheologice din Moldova şi principalele lor rezultate*, Danubius, 1, 1967, p. 5–16.

Nestor, I., *Ioan Andrieşescu şi preistoria României*, BSNR, 38–41, 1944–1947, 92–95, p. 10–23.

Pippidi, A., *Vechi epigrafişti şi anticari în ţările române*, StCl, 11, 1969, p. 279–296.

Pippidi, D. M., *O sută de ani de la înfiinţarea primei catedre de arheologie la Universitatea din Bucureşti*, StCl, 17, 1977, p. 247–249.

Popescu, D., *Centenarul Muzeului naţional de antichităţi*, SCIV, 15, 1964, 4, p. 449–455.

Potra, G., *Cesar Bolliac numismat şi arheolog*, CNA, 18, 1944, 130, p. 233–248.

Samarian, P. Gh., *Note despre începuturile Muzeului naţional de antichităţi din Bucureşti*, CNA, 18, 1944, 131–132, p. 284–288.

Tudor, D., *Alexandru I. Odobescu — arheolog*, în A. I. Odobescu, *Istoria archeologiei*, Bucureşti, 1961, p. 7–46.

Vulpe, R., *Activitatea arheologică în Dobrogea în cei 50 de ani de stăpînire românească*, în vol. *1878–1928 Dobrogea: cincizeci de ani de vieaţă românească*, Bucureşti, 1928, p. 117–144.

— *Muzeul naţional de antichităţi*, Boabe de grîu, 1, 1930, 3, p. 133–146.

— *L'activité archéologique en Roumanie: historique et bibliographie*, în vol. *L'archéologie en Roumanie*, Bucureşti, 1938, p. 73–97.

— *Un pionnier des sciences archéologiques en Roumanie: Grigorie G. Tocilescu (1850–1909)*, Dacia, 3, 1959, p. 607–612.

— *Histoire des recherches thracologiques en Roumanie*, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 13–51.

Zaharia, E., şi Mitrea, B., *Sur le développement de l'archéologie et de la numismatique en Roumanie*, RRH, 10, 1971, 1, p. 101–127.

Zub, Al., *Vasile Pârvan*, Iaşi, 1974.

* * * *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, sub red. Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1978.

AŞEZAREA PALEOLITICĂ DE LA UDEŞTI ŞI SPECIFICUL EI CULTURAL

DE

MARIA BITIRI

Pe măsura extinderii cercetărilor arheologice, partea de nord a zonei estcarpatice se dovedeşte a fi tot mai bogată în aşezări paleolitice. Pînă nu demult, cele mai multe şi mai vechi descoperiri de acest gen erau concentrate pe terasele Prutului, în limitele jud. Botoşani [1], în ultimul deceniu însă ele au apărut în zona de podiş unde sînt amplasate, de obicei, pe coamele unor promontorii. Avem în vedere unele puncte identificate prin descoperiri de suprafaţă, cum este cazul celor de la Dolhasca—Dealul Viei, Plăvălari—Bechet şi într-o deschidere naturală la Suceava—Cîmpu Ciorii. La acestea se adaugă descoperirea aşezării paleolitice de la Udeşti, care în anii 1970—1972 a făcut obiectul unor cercetări arheologice sistematice.

S-a constatat că şi aici, ca în majoritatea cazurilor descoperirilor paleolitice din zonele deluroase ale Podişului Moldovenesc, aşezările au fost distruse total, sau numai parţial, situaţie ce se explică printr-o structură geologică specifică, alcătuită din roci friabile (nisipuri cu intercalaţii de argile, marne şi lentile de gresii moi) cu orizonturi de ape subterane, care au favorizat şi favorizează încă întinse procese de alunecări şi eroziune [2].

Descoperită în anul 1970, în timpul unor cercetări de teren organizate în judeţul Suceava, aşezarea paleolitică de la Udeşti se află în zona de contact dintre localităţile Udeşti şi Poiana, pe un teren fragmentat în suprafeţe structurale etajate.

Primele indicii le-a constituit descoperirea a numeroase silexuri la suprafaţă, pe arătură, în zona cuprinsă între pădure şi pîrîul Poiana, deasupra confluenţei acestuia cu cel al Mereştilor.

După executarea cîtorva sondaje am constatat că strat de cultură se mai păstrează doar în zona necultivată, aflată între pîrîu şi terenul agricol. Săpăturile arheologice (6 secţiuni şi 8 sondaje) au afectat o suprafaţă de 120 mp. Adîncimea lor medie a fost de circa 1 m şi numai 3 sondaje stratigrafice au fost adîncite pînă la 1,50—2,00—2,50 m. În profilele acestora s-au făcut observaţii stratigrafice şi s-a identificat următoarea succesiune a sedimentelor :

0—0,10 cm strat cenuşiu-gălbui prăfos ;
10—45 cm strat gălbui lutos ;
45—110 cm strat brun-cenuşiu cu structură grăunţoasă.

[1] Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti, 1976.

[2] Monografia geografică a R.P.R., I, Bucureşti, 1960, p. 243.

SCIVA, tomul 32, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1981, p. 331—345

De la 1,10 m în jos se dezvoltă un strat masiv gălbui argilos cu intercalaţii de dungi şi pete cenuşii specifice zonelor de stagnare a apei.

La 1,5—2,25 şi 2,5 m s-a intrat în pînza de apă, astfel că săpăturile n-au mai putut fi adîncite, dar succesiunea straturilor în adîncime a fost urmărită în continuare în malul abrupt al pîrîului Poiana. Aici s-a observat că la baza depozitului masiv gălbui-argilos se succed straturi de nisip şi argilă, care ajung pînă la aluviunile din albia pîrîului. În plus, în profilul unuia dintre sondaje, am observat o crăpătură ce-l secţiona pe verticală şi delimita o surpătură care a întrerupt şi coborît straturile cu circa 0,5 m, situaţie pe care am mai întîlnit-o şi prezentat-o ca atare în aşezarea paleolitică de la Lespezi, pe Valea Bistriţei [3].

Alternanţa straturilor de nisipuri şi argile de la baza depunerilor gălbui-argiloase, apariţia pînzei de apă freatică ce a împiedicat continuarea adîncirii săpăturilor, ca şi surpătura descrisă mai sus, sînt elemente care confirmă o structură geologică ce corespunde celei prezentate de specialişti ca specifică Podişului Sucevei, unde s-au manifestat şi se manifestă încă cele mai întinse procese de eroziuni liniare şi în suprafaţă din întreg Podişul Moldovei [4].

Stratul de cultură se concentrează în partea superioară a coloanei stratigrafice pe o grosime de circa 0,5 m, în depunerile gălbui-lutoase şi partea superioară a celor brune-cenuşii cu structură grăunţoasă. Piese de silex izolate continuă să apară şi sub acest strat în toate depunerile secţionate prin săpăturile noastre, iar între 1,50 şi 2,20 m adîncime au apărut cîteva fragmente de os (cal şi mamut) şi mai multe spărturi de gresie şi menilit (fără unelte tipice). Sporadicitatea cu care acestea apar, ca şi jocul lor pe verticală n-au permis delimitarea altui sau altor straturi de cultură, provenienţa lor putînd fi pusă pe seama pătrunderii în jos din strat, pe ganguri şi crăpături. Fragmentele de os descoperite sub stratul de cultură sînt singurele din această aşezare.

În raza Comunei Udeşti însă, în albia pîrîului Mereştilor şi într-o săpătură pentru o fîntînă, la circa 10 m adîncime, au apărut mai multe oase mari şi bucăţi de fildeşi de *Elephas primigenius* *.

Cum astfel de resturi faunistice continuă să apară în albia pîrîului după fiecare viitură, cu siguranţă, în sus de comună, există un cuib fosilifer care rămîne încă neidentificat, dar care nu poate fi pus în legătură cu aşezarea noastră.

Materialul arheologic constă din obiecte de piatră cioplită (unelte, nuclee, aşchii şi spărturi). În strat nu s-au descoperit resturi faunistice şi nici vetre de foc organizate, dar au apărut cărbuni izolaţi şi piese litice puternic calcinate, mărturie a folosirii focului pe locul aşezării.

Din săpături şi recoltările la suprafaţă în zona în care stratul de cultură a fost distrus am remarcat un număr de 3 323 piese, cioplite din silex buglovian de Prut (76,01 %), roci carpatice (menilit şi şist negru 16,14 %), roci de prund (gresii, în special, 7,85%) şi o piesă de obsidiană neagră, translucidă.

Din numărul total al pieselor descoperite, 951 sînt tipice (unelte, lame, nuclee), ele reprezentînd 28,62 %. Restul de 2 372 exemplare (71,38 %)

[3] Maria Bitiri şi Viorel Căpitanu, Carpica, 5, 1972, p. 43—44.

[4] Vezi nota 2.

* Mai multe astfel de piese (măsele, bucăţi de femur şi vertebre) au fost strînse de învăţătorul I. Căpitanu şi se păstrează la Colţul muzeal al şcolii din localitate.

revine aşchiilor de cioplire şi spărturilor, între care sînt de remarcat 133 bucăţi de cortex (75 silex de Prut, 34 gresie, 14 şist negru, 8 menilit, 2 silex de prund). Procentul ridicat al deşeurilor de cioplire, descoperirea unor aşchii de decorticare şi a unor bulgări de silex cu structură neomogenă, sparţi şi abandonaţi, duc la concluzia că uneltele necesare se ciopleau pe locul aşezării. Materia primă preferată era silexul de bună calitate, care era adus special din depozitele de pe Prut.

Nucleele sînt puţin numeroase şi tipologic se înscriu în categoria celor prismatice şi piramidale. Dimensiunile lor sînt medii şi mici, ceea ce determină şi dimensiunile uneltelor finite, care se înscriu între aproximativ 2 şi 6 cm lungime.

Din cele 951 piese tipice 290 sînt unelte într-o gamă de 12 tipuri care cuprinde, în ordine numerică descrescîndă următoarele categorii :

79 gratoare (27,21 %) ;
55 lame microlitice retuşate abrupt şi semiabrupt (19 %) ;
47 lame şi aşchii retuşate mărunt (16,21 %) ;
45 burine de diverse tipuri (15,52 %) ;
22 lame şi aşchii cu scobituri laterale (7,59 %) ;
15 lame cu trunchierea retuşată (5,17 %) ;
10 unelte combinate (3,45 %) ;
6 străpungătoare (2,07 %) ;
6 vîrfuri retuşate abrupt (2,07 %) ;
3 lame medii retuşate abrupt (1,03 %) ;
1 piesă tip „ècaillée (0,34 %) ;
1 lamă cu scobitură laterală de tip „point à crán" (0,34 %).

Cele mai importante tipuri însă vizează gratoarele, burinele, uneltele combinate, străpungătoarele şi vîrfurile retuşate abrupt, celelalte constituind armături pentru unelte compuse sau sînt unelte cu funcţionalitate largă de tăiat şi răzuit. Cîteva piese sînt unicate sau apar în exemplare puţin numeroase (vîrful cu scobitură laterală, piesa tip „ècaillée", lamele cu baza rotunjită) asupra cărora urmează să ne oprim mai pe larg, dată fiind importanţa şi caracterul lor deosebit.

Cea mai numeroasă categorie de unelte o constituie gratoarele, care întrunesc o gamă variată de tipuri, cioplite pe lame şi aşchii scurte în majoritatea cazurilor. Între acestea sînt de remarcat în primul rînd 7 gratoare duble, cu partea activă convexă realizate pe lame subţiri, cu marginile retuşate mărunt. Un singur exemplar, cu dimensiunile de 2,5 × 2,5 cm, întruneşte tipul convex şi concav. Ambele laturi ale piesei prezintă cîte o scobitură retuşată cu deschiderea de 1 cm (fig. 1/11). Între gratoarele cu laturile retuşate mai remarcăm un exemplar cu dimensiunile de 6 × 3,8 cm, cioplit pe o aşchie cu planul faţetat. Partea activă este largă şi convexă, piesa deosebindu-se de celelalte prin retuşarea oblică a celor două laturi, ceea ce aminteşte piesele aurignaciene de acest tip (fig. 1/12). Cele mai multe însă sînt cioplite pe lame şi aşchii subţiri şi scurte, cu laturile simple (52 exemplare), patru dintre ele prezentînd doar uşoare scobituri laterale retuşate mărunt.

Mai puţin numeroase, dar cu forme diverse sau aflate în asociere cu alte tipuri de unelte, sînt burinele, cioplite de obicei pe lame şi mai rar pe aşchii. Aproape jumătate din totalul celor descoperite (24 din 53) sînt cioplite pe piese cu trunchierea retuşată — oblică (fig. 4/6,10 ; fig. 6/9—10,

13—14, 16) concavă (fig. 4/4—5; fig. 6/15). Cîteva exemplare se înscriu în categoria celor de unghi pe spărtură (fig. 5/1) sau diedre drepte (fig. 4/8—9). Multe burine sînt realizate prin detașări de lame înguste și lungi, care secționează laturile lamelor în toată lungimea lor (fig. 4/4—6, 10;

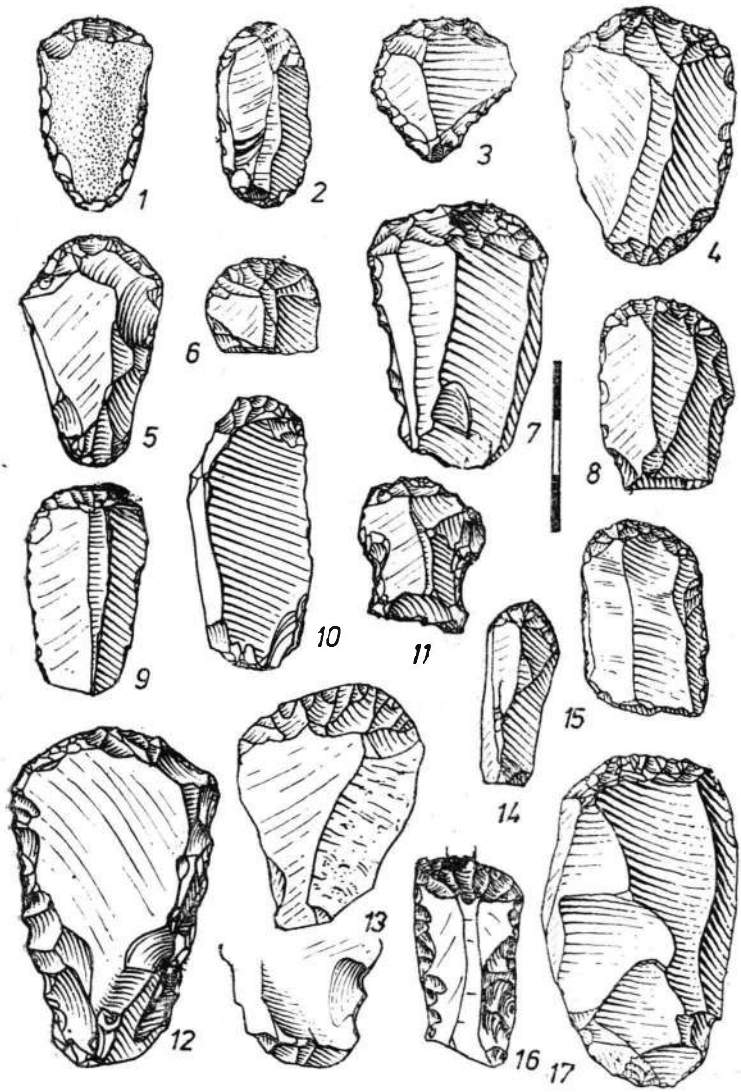

Fig. 1. Udești. 1 — 17 gratoare.

fig. 5/1) astfel încît acestea apar simple sau numai parțial retușate. S-au descoperit și 16 lame de burin, toate detașate din piese retușate (fig. 5/4, 9). Alte două burine sînt cioplite pe așchii late, care au cîte o scobitură laterală largă retușată. În aceste condiții putem conchide că funcția burinului,

ca tip de unealtă, a depăşit-o la un moment dat pe cea a lamei retuşate, ultima fiind transformată.

Între uneltele combinate majoritatea o constituie cele care asociază burinul şi gratoarul (8 din 10 — fig. 4/2—3 ; fig. 5/8), şi numai în două cazuri sînt asociate burinul şi străpungătorul (fig. 5/1).

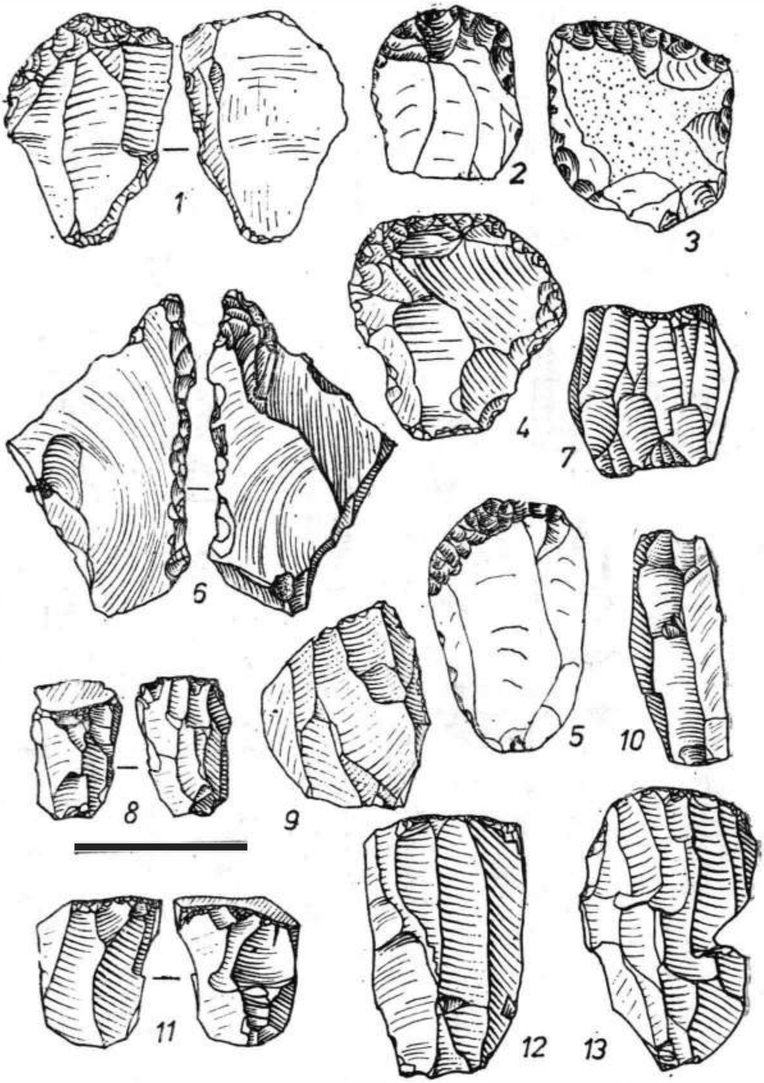

Fig. 2. Udeşti. 1 — 5 gratoare; 6 aşchie retuşată; 7—13 nuclee.

Deşi puţine (6 exemplare), străpungătoarele apar şi ele într-o diversitate de forme ce merită a fi subliniată. Între acestea se detaşează un exemplar multiplu, cioplit pe o lamă subţire fragmentară, care asociază trei vîrfuri ascuţite retuşate mărunt bilateral (fig. 5/1). Altele sînt simple,

cioplite pe așchii sau lame late, cu partea activă proeminentă, care se profilează ca o prelungire a nervurii centrale a pieselor, cruțată prin desprinderi bilaterale, lungi, repetate (fig. 5/3,5). Un singur exemplar este foarte scurt și știrbit în urma uzurii. El apare ca o mică proeminență cruțată prin retușuri mărunte bilaterale în zona centrală de pe capătul unei lame lungi și subțiri cu laturile simple (fig. 5/13).

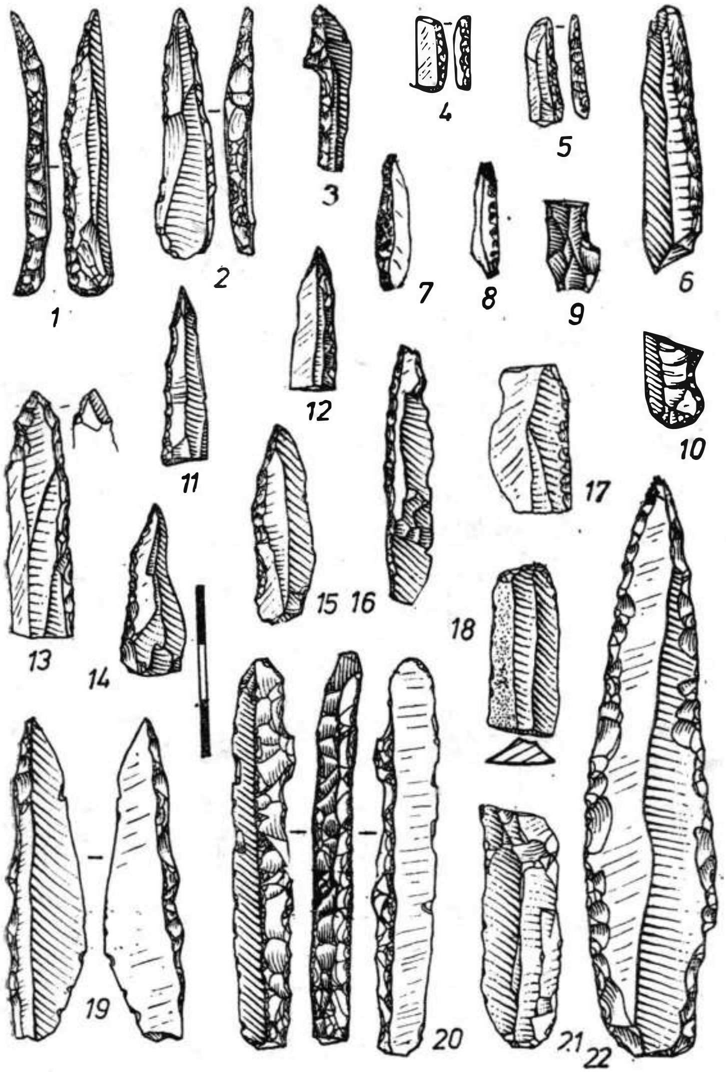

Fig. 3. Udești. 12 vîrfuri cu baza rotunjită; 3 vîrf cu scobitură laterală (point à crán); 4—16, 19—20 vîrfuri gravetiene și lame à bord abattu; 17—18, 22 lame retușate; 21 lamă simplă.

Lamele și așchiile retușate sînt cele mai numeroase (139 exemplare), dar majoritatea sînt în stare fragmentară. Ca modalitate de retușare întîlnim pe cea abruptă, marginală măruntă, directă și mai rar alternă și

oblică. Unele exemplare prezintă scobituri laterale puţin semnificative (fig. 3/9—10), iar altele au vîrful trunchiat şi retuşat (fig. 6/2—7, 11—12).

În general, materialul prezentat mai sus plasează aşezarea de la Udeşti în rîndul celor gravetiene tîrzii, specifice Podişului Moldovei. Aici însă s-au descoperit şi cîteva piese mai rar întîlnite în aşezările est-carpatice, piese care îi rămîn proprii şi o detaşează net faţă de cele din zonă.

Amintim în acest sens cîteva lame înguste cu una din laturi teşită abrupt, baza rotunjită şi vîrful ascuţit prin retuşe abrazive şi inverse (fig. 3/1—2, 13), piese ce constituie principala legătură cu aşezările de la Valea Badelui [5], Valea Seacă [6] şi Valea Ursului [7], toate făcînd parte din aspectul cultural de tip Crasnaleuca [8].

Deosebit interes prezintă descoperirea unei piese fragmentare de tip „point à crán", realizată pe latura stîngă a unei lame retuşate abrupt, retuşe care au secţionat-o în lung pînă la nervura centrală (fig. 3/3). Deşi singulară, această piesă alături de cele descoperite la Buda pe Valea Bistriţei [9], poate constitui o verigă în lanţul celor descoperite într-o serie de aşezări din centrul şi estul Europei, specifice culturii gravetoide denumită Kostenki-Willendorf [10], Kostenki [11] sau Kostenki-Avdeevo [12].

Menţionăm de asemenea descoperirea unei piese de tip „écaillée" sau dăltiţă [13], cioplită pe o lamă scurtă, dreptunghiulară, cu ambele capete ascuţite prin retuşe bifaciale. Astfel de piese au mai apărut, de asemenea izolat, în Maramureş, în stratul superior din aşezarea de la Buşag [14], în Ţara Oaşului, la Boineşti şi Remetea, tot în straturile superioare [15] şi pe Valea Bistriţei, la Dîrţu [16].

Acest tip de unealtă apare mai frecvent în aşezările din zona Kostenki-Borşevo [17] şi numai izolat în paleoliticul superior de pe Desna şi Nistru.

Mai vechi şi mai bine cunoscute în paleoliticul Franţei, în aşezări aurignaciene în special, aceste piese apar în estul Europei doar în complexe mai tîrzii şi sînt considerate elemente de datare în acest sens.

Între unicate trebuie menţionată şi o lamă lungă cu o muchie groasă abruptă. Deşi fragmentară, piesa are lungimea de 7 cm şi lăţimea de numai 1 cm. Muchia abruptă corespunde cu maximum de grosime a lamei, formată astfel prin cel mai tipic mod de retuşare abrazivă, negativele de detaşare întîlnindu-se într-o muchie centrală de-a lungul piesei (fig. 3/20). Această tehnică de retuşare este puţin cunoscută în aşezările noastre paleolitice, între acestea detaşîndu-se în special cea de la Bicaz—Ciungi, unde s-au descoperit mai multe piese mărunte astfel prelucrate. Prin dimensiunile ei şi prin ştirbiturile puternice de uzură de pe ambele laturi piesa de la

[5] Al. Păunescu, Materiale, 10, 1973, p. 10—13.
[6] Idem, SCIV, 21, 1970, 1, p. 539—555.
[7] M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974.
[8] M. Bitiri, M. Cârciumaru, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 3—19.
[9] V. Căpitanu, Rev.Muz. (extras) p. 267—271.
[10] A. N. Rogacev, MIA, 59, 1957, p. 9—134.
[11] G. P. Grigoriev, în *Arheologia starogo i novogo sveta*, Moscova, 1966, p. 7—24.; idem, *Nacialo verhnego paleolita*, Leningrad, 1968, p. 56—72.
[12] J. K. Kozlowski şi colab., Folia Quaternaria, 44, 1974, p. 109.
[13] M. Bitiri, SCIV, 10, 1959, 2, p. 453—458.
[14] M. Bitiri şi M. Cârciumaru, Marmaţia, sub tipar.
[15] M. Bitiri, *Paleoliticul în Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1972, p. 72—78.
[16] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al., Păunescu, Fl. Mogoşanu, Dacia, N. S., 10, 1966, fig. 45/3.
[17] Vezi nota 10.

Udeşti rămîne singulară. Descrisă de A. Cheynier, această modalitate de retuşare este considerată specifică culturilor gravetiene, ca şi cea abruptă [18].

Adăugăm la cele de mai sus o lamă cu vîrful ascuţit şi ambele laturi retuşate oblic în toată lungimea lor, piesă care se detaşează de restul in-

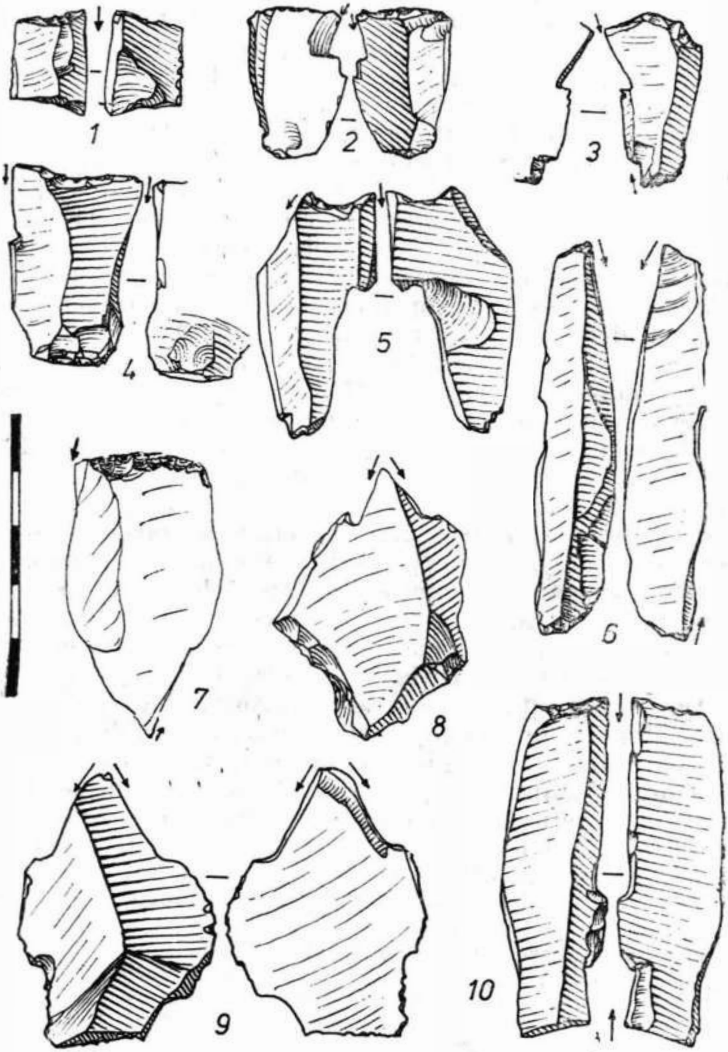

Fig. 4. Udeşti. 1—10 burine.

ventarului litic şi prin dimensiunile ei (10 × 2,5 cm — fig. 3/22). Şi tot singulară ne apare o aşchie triunghiulară, cu o latură retuşată altern şi vîrful ascuţit (fig. 2/6), piesă cu funcţionalităţi multiple de tăiat, răzuit şi străpuns.

[18] André Cheynier, BSPF, 53, 1956—1957, p. 656—663.

Revenind la principalele tipuri de unelte constatăm că gratoarele sînt cele mai numeroase, fapt ce înscrie aşezarea de la Udeşti în specificul majorităţii aşezărilor paleoliticului nostru superior.

Numărul mare al gratoarelor (79), alături de lame şi aşchii retuşate şi cu scobituri laterale, defineşte o activitate ce implică secţiuni de tăiat şi răzuit, vizînd mai curînd prelucrarea pieilor şi a lemnului. Schimbarea ponderii materialelor prelucrate (sau poate numai introducerea şi a altor materiale) ducea la schimbarea echilibrului dintre tipurile de unelte. Astfel, în aşezarea de la Cotuşca — Cotu Miculinţi, descoperită şi cercetată în ultimii ani de M. Brudiu, burinele sînt cele majoritare (126 faţă de 71 gratoare)[19]. Situaţia este explicată prin faptul că pe lîngă un inventar litic bogat aici s-au descoperit şi unelte de os (tîrnăcoape, vîrfuri şănţuite şi oase perforate) a căror prelucrare implica nevoi sporite pentru acest tip de unealtă. Asocierea la Cotu Miculinţia uneltelor de os cu cele de silex, între care burinele sînt cele mai numeroase, este comparabilă cu cea din stratul 7 de la Molodova V, pe Nistru[20] şi cu alte aşezări specifice culturii gravetoide de tip Molodova[21].

La Udeşti nu s-au descoperit unelte de os, în consecinţă şi burinele sînt mai puţin numeroase (45 faţă de 79 gratoare).

Celelalte tipuri de unelte (lame retuşate, vîrfuri, străpungătoare etc.) sînt comune tuturor aşezărilor gravetiene, în consecinţă nu este cazul să ne oprim asupra lor.

Vom reveni în schimb asupra acelor piese care, deşi izolate, individualizează aşezarea de la Udeşti. Avem în vedere în primul rînd vîrful cu scobitură laterală (point à crán) a cărui prezenţă într-un complex de unelte ca cel caracterizat mai sus vine să definească apartenenţa culturală a acestei aşezări, plasînd-o în rîndul celor atribuite culturii de tip Kostenki-Avdeevo.

Primele piese de acest gen pe teritoriul României au apărut în forme mai mult atipice, în aşezarea de la Buda, pe Valea Bistriţei. Stratul principal de cultură, în care s-au descoperit şi aglomerări de oase sparte, provenite de la speciile *Bos primigenius* Boj şi *Rangifer* sp., cu o predominare netă a primei specii[22], apare concentrat în partea superioară a depozitului gălbui-lutos (pseudomicelian) atribuit iniţial celui de-al doilea stadiu al glaciaţiunii Würm[23]. Cu excepţia resturilor faunistice, la Buda, ca şi la Udeşti, a apărut o asociaţie de piese litice cu dimensiuni medii şi mici, cioplite, unele oblic, altele abrupt, care cuprinde diverse tipuri de gratoare, burine, lame etc , cioplite din silex de Prut în proporţie de 58,33 %, diverse roci carpatice şi cîteva aşchii de obsidiană.

Între tipurile de unelte se remarcă predominarea gratoarelor asupra burinelor şi tot ca o trăsătură specifică este de subliniat asociere uneltelor cu caractere tehnico-tipologice mai vechi, aurignacoide (lame, agratoare) cu cele mai noi gravetoide (lame de tip „à bord abatu" şi vîrfurile „gravette". Caracterul combinat al inventarului şi prezenţa vîrfurilor cu sco-

---

[19] M. Brudiu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 13—22.

[20] A. P. Cernîş, *Paleolit i mezolit Pridnestrovia*, Moscova, 1973.

[21] G. P. Grigoriev, în *Kamennîi vek na territorii SSSR*, Moscova, 1970, p. 43—63; J. K. Kozlowski, în *Colloque international du CNRS*, 271, 1, Bordeaux, 1977, p. 443—583.

[22] Al. Paul-Bolomey, Materiale, 7, 1961, p. 25—27,.

[23] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., Materiale, 7 1961, p. 21—25.

bitură laterală (point à crán) imprimă așezării de la Buda un caracter specific, o detașează din rîndul celorlalte stațiuni gravetiene de pe Valea Bistriței, plasînd-o, alături de cea de la Udești, în rîndul celor atribuite culturii de tip Kostenki Avdeevo.

Descoperit inițial în stratul superior de la Kostenki I pe Don, apoi în stratul 9 (superior) de la Willendorf II, pe Dunăre, vîrful cu scobitură

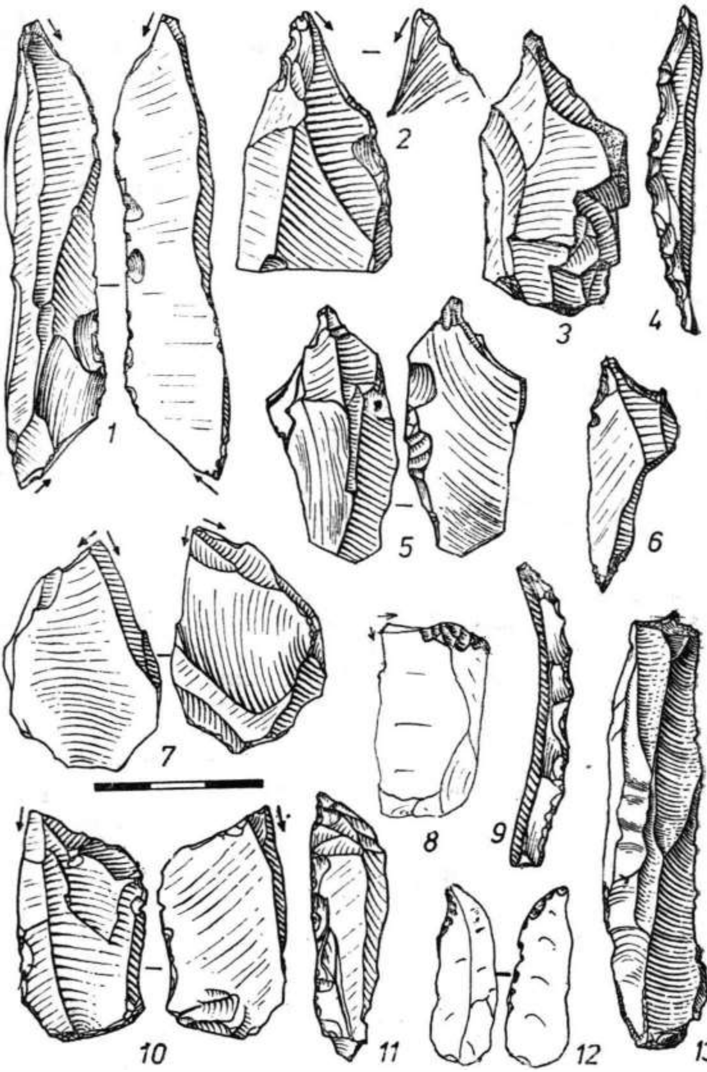

Fig. 5. Udești. 1—2, 7—8, 10 burine; 3, 5, 6, 11, 13 străpungătoare; 4, 9 lame de burin; 12 lamă retușată altern.

laterală și-a extins aria prin apariții mai mult sau mai puțin numeroase într-o serie de așezări de pe Don (Gagarino, Kostenki XIII, Kostenki XVIII), Nipru (Berdîj și Avdeevo), Nistru (Molodova V/7), Vistula (Kra-

covia-Spadzista) , Vah (Morovani, Hubina şi Čachtice) şi Nitra (Nitra I Čermán), cuprinzînd practic o bună parte din centrul şi estul Europei. În limitele acestei arii, care se întinde între Dunăre şi Don, aşezările de la Udeşti şi Buda de pe teritoriul României se înscriu ca o verigă de legătură între cele central şi est europene.

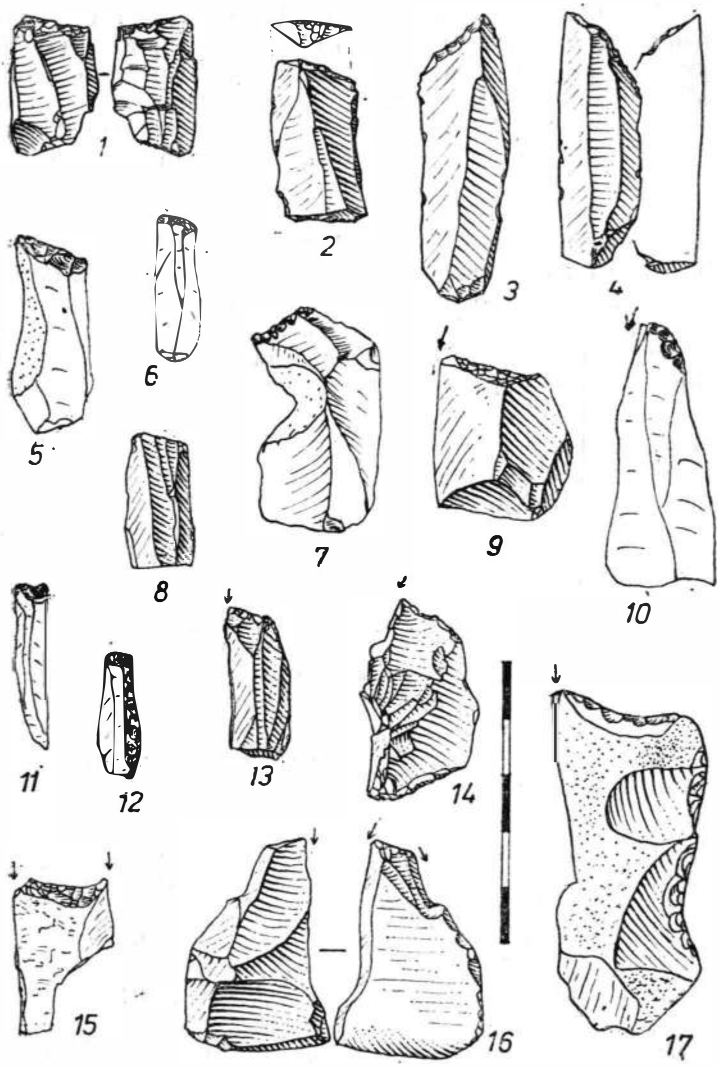

Fig. 6. Udeşti. 1 dălţiţă (piesă ecaillée); 2—7, 11—12 lame trunchiate; 9—10, 13—17 burine.

În toate aceste aşezări apar asociate unelte cu dimensiuni medii şi mici — primele de tradiţii mai vechi, aurignacoide (lame zvelte cu laturile retuşate oblic şi gratoare pe astfel de lame şi aşchii), celelalte reprezentînd

elemente noi, gravetoide (lame microlitice și vîrfuri retușate abrupt, lame cu trunchierea retușată, străpungătoare și mai rar vîrfuri cu baza rotunjită și dălțițe „écaillée").

La acestea se adaugă elementele care-i rămîn specifice — vîrful cu scobitură laterală și sculpturile feminine, ultimele, din păcate, lipsesc din așezările noastre sau nu s-au descoperit încă.

Poziția lor stratigrafică este legată, în general, de depozite tîrzii ce vizează ultimul stadiu glaciar al pleistocenului superior (W 3). Datele absolute obținute pe baza analizelor C 14 sînt puțin numeroase și provin din așezările de la Kostenki I (22 300 ± 300), Gagarino (21 800 ± 300), Molodova V/7 (23 700 ± 320 și 23 000 ± 800), Avdeevo (22 400 ± 600) și Nitra—Cermán (22 860 ± 400), date ce-i limitează existența la o perioadă relativ scurtă, cuprinsă între aproximativ 23 000 și 21 000 de ani. Limitele de vîrstă restrînse, dificultățile stratigrafice și asemănarea principalelor tipuri de unelte fac dificilă stabilirea ariei de formare și direcția de difuzare a acestei culturi. Însuși vîrful cu scobitură laterală, fosila ei directoare, care apare într-o gamă mai largă de forme (cioplit adesea pe latura dreaptă a unor lame late cu vîrful ascuțit bilateral și suplimentar invers prin retușe oblice și pe lame mai înguste, retușate abrupt) încă nu aduce lămuriri în acest sens întrucît ambele tipuri apar asociate.

Piesa de la Udești este cioplită abrupt pe latura stîngă a unei lame înguste, forma ei amintînd de unele exemplare descoperite la Gagarino [24] (Tarasov, 1979, fig. 35/4, 10) și Moldova V/7 (Cernîș, 1959, fig. 38/22) de pe teritoriul U. S. Nitra—Cermán și Morovany din Slovacia [25]. Dar nu numai vîrful cu scobitură laterală își găsește analogii între materialele descoperite în așezările citate. Alte elemente, cum ar fi lamele lungi retușate oblic, gratoarele de tip aurignacian și vîrfurile cu baza rotunjită (ultimele făcîndu-se remarcate în special la Marovany pe Vah [26] (L. Zotz, 1939, fig. 4/1—10), alături de burine, lamele à dos, vîrfuri gravetiene străpungătoare etc., vin să întregească o gamă de elemente care ne determină să detașăm așezarea de la Udești, și odată cu aceasta pe cea de la Buda, din rîndul celor atribuite la modul general gravetianului oriental și să distingem primele dovezi ale culturii de tip Kostenki—Avdeevo pe teritoriul României.

Se constată astfel o dată în plus că în gravetian, cea de-a doua mare cultură a paleoliticului superior din partea răsăriteană a continentului european, divizarea pe grupe sau faciesuri culturale a fost deosebit de pronunțată. În evoluția lor au păstrat tradiții mai vechi, locale, în cioplirea pietrei (în cazul de față elemente aurignaciene), au inventat noi tipuri de unelte (vîrfuri cu scobitură laterală, care-i rămîn proprii) și au adoptat, prin influențele intergrupale, elementele microlitizate, gravetoide.

Se pare că tradițiile locale s-au manifestat puternic și prin stabilitatea în aprovizionarea cu aceeași materie primă, care dacă a lipsit în preajmă a fost adusă din aceleași depozite aflate, sau rămase la mari distanțe. S-a constatat astfel că în așezările de pe Don s-a folosit silexul de

---

[24] L. M. Tarasov, *Gagarinskaia stoianka i ee mesto v paleolite Evropi*, Leningrad, 1979.

[25] Juhraj Bárta, Quartär, 18, 1967, p. 57—79; idem, în *Colocviu internațional*, Nitra 1980, p. 25—26.

[26] Lothar Zotz, Quartär, 2, 1939, p. 65—101.

bună calitate adus din depozitele de la Valuek de pe rîul Oskol [27]. Pe Nistru şi Prut acest gen de silex se găseşte în zonă, în schimb, constatăm că pe măsură ce ne depărtăm de sursele naturale silexul albastru patinat în alb continuă să fie preferat rocilor locale. La Udeşti acesta depăşeşte 70 %, iar la Buda ajunge aproape la 60 %.

Mai mult decît atît, această rocă a fost transportată peste Carpaţi şi folosită în proporţii dominante în aşezările din Slovacia. Deosebit interes în această problemă prezintă observaţiile lui L. Banesz făcute în ultimii ani la Kašov, localitate cunoscută prin aşezări gravetiene cu bogat inventar din obsidiană. S-a constatat însă că aici este vorba de două faze de locuire în limitele depozitelor W 3 între care prima, mai puţin bogată, a folosit silexul transcarpatic, implicînd prin aceasta relaţii directe cu zonele răsăritene [28]. Aşezări gravetiene mai tîrzii, cu obsidiană, s-au descoperit în zona intracarpatică, cuprinzînd pe lîngă estul Slovaciei, estul Ungariei, nord-vestul României (Ţara Oaşului şi Maramureşul).

Între acestea însă nicăieri n-au apărut vîrfuri cu scobitură laterală, după cum obsidiana (apărută în exemplare puţine, atipice, doar la Udeşti şi Buda) n-a fost folosită pe scară largă în aşezările gravetiene de la est de Carpaţi. Dacă adăugăm la aceasta şi observaţia lui J. Koslowski, potrivit căreia în zona vestică (Silezia, Moravia, Austria inferioară şi o parte a vestului Slovaciei) în aşezările gravetiene s-a folosit un silex eratic, ce provine din Silezia superioară [29], ne putem ralia celor care consideră această cultură de origine răsăriteană şi o denumesc Kostenki—Avdeevo.

Constatînd apariţia la un moment dat a uneltelor microlitice retuşate abrupt şi a silexului răsăritean (de Prut) în complexe paleolitice superioare ce suprapuneau pe cele de tip aurignacian pe Valea Bistriţei, C. S. Nicolăescu-Plopşor a încercat, în perioada anilor 60, să introducă în literatura de specialitate termenul de Kostenkian şi să-l substituie celui de gravetian oriental în general [30]. Cum la Kostenki se cunoşteau mai multe faciesuri culturale, iar piesele retuşate abrupt le însoţeau pe toate, termenul n-a putut fi acceptat cu acest înţeles [31]. A fost nevoie de numeroase alte cercetări şi de precizări suplimentare pentru a se ajunge la constatarea că în limitele gravetianului au existat şi pe teritoriul ţării noastre diverse faciesuri culturale [32], între care se detaşează acum şi cel denumit Kostenki—Avdeevo. Adăugarea denumirii localităţii Avdeevo a fost binevenită şi necesară, întrucît aici este vorba de o aşezare tîrzie, cu un singur strat de cultură, care precizează şi legătura cu stratul superior de la Kostenki I.

În ultimii ani, pe baza unor analize polinice şi sedimentologice, M. Cârciumaru a adus interpretări noi şi precizări în cronostratigrafia paleoliticului României.

În noua schemă depozitul gălbui, „pseudomicelian", în care apare concentrat şi principalul strat de cultură de la Buda, este omologat cu cel similar dintr-o serie de aşezări din Bazinul Ceahlău şi interpretat ca fiind depus într-o perioadă interstadială (Ohaba). În favoarea acestei interpretări este adusă şi componenţa speciilor faunistice de la Buda

---

[27] P. I. Boriskowski, KS, 82, 1961, p. 104—101.
[28] L. Banesz, ArchRozhl, 21, 1969, p. 281—290.
[29] J. K. Kozlowski, ActaArchCarp., 13, 1972—1973, p. 5—9.
[30] *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 21.
[31] M. Bitiri, SCIV, 20, 1969, 4, p. 528.
[32] Vezi nota 8.

(Bos primigenius Boj și *Rangifer* sp.), considerînd, pe bună dreptate, că predominarea bovidelor este mai plauzibilă într-o perioadă de încălzire de tip interstadial decît într-un stadiu glaciar (W 2), așa cum a fost încadrat inițial [33].

Stratul de cultură din așezarea de la Udești apare concentrat în partea superioară a coloanei stratigrafice, în depozitul brun-cenușiu cu structură grăunțoasă și în cel gălbui-lutos. Avînd însă în vedere lipsa faunei din strat și amploarea fenomenelor geologice locale, care au dus la deplasări de sedimente și complicații stratigrafice, nu se pot face aprecieri cu oarecare siguranță în acest sens. Într-o atare situație doar tehnologia și tipologia uneltelor pot fi invocate și pe baza lor putem plasa acest complex între cele de la Buda și Crasnaleuca, ultimul beneficiind și de o datare pe bază de C 14, care indică o vîrstă de 17 486 $\pm$ 220 î.e.n. [34].

Fără îndoială că această propunere de încadrare ar avea nevoie de precizări suplimentare. Condițiile de păstrare a stratului de cultură și a materialului arheologic sînt însă de așa natură încît nu se întrevăd astfel de posibilități. Dealtfel, cu foarte rare excepții așezările paleolitice superioare ce se păstrează în depozite ce vizează etapele de sfîrșit ale pleistocenului superior au avut de suferit de pe urma eroziunii și a altor fenomene geologice, iar datele absolute invocate mai sus pentru stabilirea vîrstei culturii de tip Kostenki-Avdeevo implică și ele niște semne de întrebare în legătură cu natura materialului analizat, condițiile lui de păstrare etc.

Deși C 14 dă date absolute, ele rămîn totuși orientative, mai ales în cazurile în care nu sînt sprijinite de încadrări stratigrafice ferme. În aceste condiții ne rămîne ca reper data de la Crasnaleuca, pe care dacă o socotim pînă în prezent (așa cum sînt apreciate și datările pentru stațiunile invocate mai sus) ea se apropie de 20 000 de ani și prin aceasta de limita stabilită pentru cultura de tip Kostenki—Avdeevo.

Cît privește aria de formare a acestei culturi, înclinăm să credem că se află în zonele răsăritene, de aceea adoptăm și termenul de Kostenki—Avdeevo.

Dar și aici ne rămîne un semn de întrebare, care se leagă de proveniența obsidianei, și aceasta întrucît constatăm că din numărul mare de așezări gravetiene ce se răspîndesc la est de Carpați pe teritoriul României, doar la Buda și la Udești au apărut cîteva lame și așchii cioplite din această rocă. Să fie doar o coincidență ? Pot fi emise diverse ipoteze, dar să așteptăm și alte descoperiri și poate cu unelte tipice.

LE SITE DE UDEȘTI ET SON CARACTÈRE CULTUREL

RÉSUMÉ

On présente une étude définitive concernant les recherches archéologiques effectuées dans la période 1970—1972 dans le site de Udești, situé à proximité de la confluence des ruisseaux Poiana et Merești, à environ 15 km sud-est de la ville de Suceava.

[33] M. Cârciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980, p. 170—173.
[34] M. Brudiu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 425—443.

La majeure partie de la couche de culture a été détruite par les érosions et les glissements de terrain. Le matériel archéologique récupéré comprend en exclusivité des pièces lithiques dont la longueur s'inscrit entre 2 et 6 cm.

Les principaux types d'outils consistaient en grattoirs, burins, lame à bord abattu, points à gravette, lames retouchèes obliquement, lames tronquées, outils combinés, points à cran et pièces écaillées, tous taillés en silex de bonne qualité de provenance orientale (de la vallée du Prut), en proportion de plus 70%.

Compte tenu de la typologie, le site est homologué avec celui de Buda, situé sur la Vallée de la Bistritza. Tous les deux sont détachés des sites gravettiens et attribués à la culture du type Kostenki-Avdeevo, les premiers de ce genre découverts sur le territoire de la Roumanie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Udeşti. 1—17 grattolrs.

Fig. 2. Udeşti. 1—5 grattoirs ; 6 éclats retouchés ; 7—13 nuclei.

Fig. 3. Udeşti. 1—2 points à base arrondie ; 3 points à cran ; 4—16 19—20 pointes gravettiennes et lames à bord abattu ; 21 lame simple ; 22 lames retouchées.

Fig. 4. Udeşti. 1—10 burins.

Fig. 5. Udeşti. 1—2, 7—8, 10 burins ; 12 lame retouchée alterne.

Fig. 6. Udeşti. 1 pièce écaillée ; 2—7, 11—12 lames tronquées ; 9—10 13—17 burins.

OBSERVAȚII PRIVIND EPOCA BRONZULUI ÎN DOBROGEA ÎN LUMINA UNOR CERCETĂRI RECENTE*

DE

M. IRIMIA

Cu toate că în ultimele decenii în Dobrogea s-au făcut importante descoperiri, epoca bronzului continuă să rămînă destul de puțin cunoscută. Din această cauză semnalarea tuturor materialelor apărute chiar izolat este utilă, permițînd completarea tabloului istorico-arheologic al epocii.

În vara anului 1975, un șanț de irigații a secționat marginea unei movile de mari dimensiuni, care se află la aproximativ 2 km sud-sud-est de localitatea **Mihai Viteazu** (jud. Constanța) și la circa 400 m est de calea ferată Constanța—Tulcea [1]. Lucrările au scos la iveală mai multe amfore întregi și fragmentare din secolul al IV-lea î.e.n. În aceeași secțiune a apărut și un pumnal de cupru lucrat prin batere (fig. 2/2). Pumnalul, foliform, are vîrful rotunjit, puțin rupt și îngroșat la mijloc. Limba mînerului, alungită, este lățită trapezoidal. Dimensiuni : lungimea 0,093 m ; lățimea lamei 0,028 m ; lungimea limbii mînerului 0,032 m ; grosimea 0,003 m ; greutatea 0,01739 kg. Nr. inventar 21 310. După cele menționate de descoperitori pumnalul se afla ceva mai departe de grupul de amfore. Un schelet, distrus în timpul lucrărilor, a apărut — se pare — în apropierea lui.

Lipsesc cu totul alte elemente care ne-ar putea ajuta, eventual, la încadrarea cronologică a pumnalului. Piese de acest gen sînt cunoscute la sfîrșitul eneoliticului, precum și în epoca bronzului [2]. Faptul că el provine dintr-un tumul, ca și prezența în apropiere a unui schelet, cu care nu poate fi pus în legătură decît cu o foarte mare aproximație, din cauza materialelor din secolul al IV-lea î.e.n. care pot indica o refolosire a movilei, ne permite doar constatarea că el a aparținut unui mormînt tumular (de înhumație ?). Pornind de la aspectul general al pumnalului și ținînd

* Lucrarea de față a fost prezentată într-o formă apropiată la „Colocviul privind epoca bronzului pe teritoriul României", București, 23—25 noiembrie 1978.

[1] Movila, de mari dimensiuni, cu diametrul la bază de circa 40 m și înălțimea actuală de 7 m, nu poate fi cercetată deoarece este punct geodezic. Descoperirea ne-a fost semnalată de Ioan Văcăruș din Constanța, care ne-a oferit și informații în legătură cu materialele apărute.

[2] Piesele de cupru eneolitice de mai mari dimensiuni sînt totuși rare pe teritoriul Dobrogei. Un topor plat de cupru e cunoscut la Izvoarele (cf. V. Culică, SCIV, 22, 1971, 4, p. 637—641). Un pumnal de bronz de la Cernavodă, însă deosebit de piesa de la Mihai Viteazu, a fost datat în perioada timpurie a bronzului (D. Berciu, DID, I, p. 62 și fig. 11/4). Ca formă, pumnalul de la Mihai Viteazu se aseamănă oarecum exemplarului de cupru de la Odobești, apărut împreună cu alte materiale într-un complex considerat de caracter funerar și reprezentînd „o unitate cronologică chiar dacă nu se referă la același mormînt", atribuit fazei I A sau II A a culturii Monteoru (cf. A. Vulpe, ArhMold, 2—3, 1964, p. 132, nr. 8 și fig. 4/2; 5/3).

S C I V A, tomul 32, nr. 3, București, iulie—septembrie 1981, p. 347—369

seama de faptul că unele înmormîntări tumulare din Dobrogea datează din eneoliticul final, ori din perioada de tranziţie, am putea atribui, cu rezervele fireşti, şi această piesă perioadelor amintite, mai degrabă perioadei de tranziţie. Dealtfel, putem aminti că un pumnal aproape identic ca formă celui în discuţie, dar de bronz „arsenical", descoperit la Kostromskaia, în Kuban, a fost datat larg „în mileniul al III-lea î.e.n." [3].

Pentru pumnalul de la Mihai Viteazu analiza spectrală a indicat 99,329% cupru, 0,5% arseniu şi 0,171 alte elemente [4]. Piesa în discuţie este deci din cupru, cu o concentraţie foarte mică de arseniu. Obiecte cu formă şi compoziţie asemănătoare sînt cunoscute pe teritoriul Bulgariei, în descoperirile de tip Ezero (orizonturile superioare, atribuite aici celei de-a doua şi a treia faze a bronzului timpuriu) [5].

Această apropiere ar putea reprezenta şi un indiciu privind originea unor piese de tipul amintit, apărute în Dobrogea.

Piese relativ asemănătoare ca formă cu pumnalul de la Mihai Viteazu se întîlnesc şi în regiunile răsăritene [6].

Din fosta colecţie a şcolii generale nr. 2 **Medgidia** [7], fără să cunoaştem cu exactitate locul descoperirii, provine un vas cu corpul tronconic, gura largă, umărul proeminent, rotunjit şi gîtul scurt (fig. 2/1). Buza vasului este evazată, cu marginea rotunjită, iar fundul mic, plat. Toarta mică, trasă din buză, e puţin supraînălţată. Pastă cenuşie-maronie, pe alocuri cenuşie-închisă, lustruită la suprafaţă, cu puţin nisip în compoziţie. Dimensiuni : înălţimea 0,115 m, diametrul maxim 0,17 m ; diametrul gurii 0,135 m ; diametrul fundului 0,06 m. Nr. inventar 20 340.

După aspectul general, exceptîndu-se toarta cu modul ei de inserţie, vasul se aseamănă oarecum exemplarelor de la Neptun [8] şi Dervent [9]. Alte analogii conduc însă mai ales spre descoperirile de la Ezerovo [10], din apropierea Varnei.

Cu ocazia săpăturilor întreprinse în aşezarea hallstattiană de la **Rasova—Malu Roşu** au fost descoperite şi cîteva materiale din epoca bronzului [11]. Într-o situaţie arheologică neclară, împreună cu ceramică

---

[3] I. R. Selimhanov, RevMuz, 3, 1966, 1, fig. 5/13 şi tabelul cu rezultatele analizelor spectrale. Analiza spectrală a dezvăluit în aliajul piesei amintite, în afara cuprului care reprezenta baza (92,775%), arseniu (3,65%), nichel (3,2%), precum şi alte elemente în proporţii infime (0,375%).

[4] Analizele compoziţiei pumnalului de la Mihai Viteazu, a sabiei miceniene de la Medgidia, ca şi a pieselor care compun depozitul de bronzuri de la Constanţa au fost efectuate în Laboratorul de analize spectrale al Institutului de arheologie al Academiei U.R.S.S. din Moscova, prin bunăvoinţa lui E. N. Černych. Îi exprimăm şi pe această cale întreaga noastră gratitudine.

[5] E. N. Černych, *Gornoe delo i metallurghiia v drevneişei Bolgarii*, Sofia, 1978, p. 158—161, 163—174, pl. 29/11—21 (N_B) şi analizele corespunzătoare.

[6] E. N. Černych, *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a.M.*, 1976, p. 134—135, fig. 2/IV—38 şi V/65.

[7] Colecţia a fost strînsă prin grija prof. Aurel Dumitraşcu, iar în toamna anului 1971 a fost transferată muzeului din Constanţa. A. Dumitraşcu ne-a informat doar că vasul provine dintr-un punct situat la circa 3 km de Medgidia.

[8] C. Iconomu, Pontica, 1, 1968, p. 256, 261 şi fig. 36.

[9] P. Diaconu şi Niţă Anghelescu, RevMuz, 5, 1968, 4, p. 350, fig. 2.

[10] Ara Margos, Gorana Tončeva, IzvestijaVarna, 13, 1962, p. 4 şi fig. 5/8. Un fragment de vas cu toartă aproximativ asemănătoare şi în aşezarea lacustră de la Straşimirovo I din extremitatea de vest a lacului Varna (cf. Ara Margos, IzvestijaVarna, 9 (24), 1973, p. 274 şi pl. VIII/5).

[11] M. Irimia, Pontica, 7, 1974, p. 77—84 şi fig. 7/1, 2; 13/2, 3

hallstattiană au apărut două fragmente care provin de la vase cu corpul bombat şi buza evazată. Ambele sînt ornamentate pe gît cu o linie orizontală de la care porneşte pe umăr o bandă de triunghiuri dispuse cu vîrful în jos, umplute cu împunsături ascuţite. Unul dintre fragmente mai ales se aseamănă ca formă şi decor cu vasul descoperit la Neptun [12]. Alte analogii pot fi găsite şi la Ezerovo [13]. Fragmente ornamentate ca la Neptun şi Rasova—Malu Roşu s-au descoperit şi în apropiere de Histria [14], la „Capul Viilor". S-a afirmat de asemenea că două vase din mormîntul nr. 11 de la Lişcoteanca — care s-ar data, împreună cu celelalte complexe funerare, la începutul epocii bronzului, sînt asemănătoare ca formă exemplarului de la Neptun [15].

Descoperirile izolate semnalate pînă acum în Dobrogea, la Dervent, Neptun, Rasova —Malu Roşu, Histria şi Medgidia, deşi încă puţin numeroase, par să evidenţieze, cel puţin în jumătatea de sud a regiunii, existenţa unui orizont cultural de la începutul epocii bronzului corespunzător uneia din fazele cunoscutei aşezări lacustre de la Ezerovo [16]. În spaţiul amintit şi în zona învecinată, dinspre nord, această cultură ar fi putut intra în contact cu grupurile corespunzătoare ale purtătorilor mormintelor cu ocru, pătrunse aici din stepele nord-pontice şi care foloseau în bronzul timpuriu îndeosebi vasele ornamentate cu impresiuni ale şnurului.

O nouă descoperire corespunzătoare epocii bronzului s-a semnalat recent în sud-vestul Dobrogei. În zona localităţii **Izvoarele**, com. Lipniţa, jud. Constanţa, în apropierea canalului de aducţiune nr. 2CA2 din sistemul local de irigaţii, la aproximativ 5—600 m către nord au apărut în anul 1977 două vase de lut, o figurină ceramică şi un topor de piatră fragmentar [17]. După informaţiile pe care le deţinem [18] se pare că toate obiectele au fost descoperite împreună şi provin dintr-un singur mormînt distrus.

Unul dintre vase are corpul globular şi fundul plat, puţin profilat (fig. 3/1). Gîtul, care iniţial era probabil foarte puţin evazat, lipseşte. La partea superioară, imediat sub gît prezintă patru proeminenţe mici, simetrice, plate, trase din pastă în sus, puţin oblic şi străpunse fiecare de cîte două orificii. La baza gîtului vasul are două linii paralele orizontale circulare, executate cu şnurul răsucit. Din dreptul proeminenţelor porneau vertical pe gît alte trei linii paralele, executate în acelaşi mod. Proeminenţele sînt „legate" între ele prin cîte o „ghirlandă", formată din două linii paralele arcuite, din cea inferioară pornind şapte triunghiuri cu vîrful

---

[12] C. Iconomu, *op. cit.*

[13] Ara Margos, Gorana Tončeva, *op. cit.*, p. 1—16; îndeosebi fragmentele de la p. 8 fig. 8, sînt asemănătoare, după ornamente, celor de la Neptun şi Rasova-Malu Roşu. Gorana Tončeva, IzvestijaVarna, 3 (18), 1967, p. 3—19 (îndeosebi fig. 9 — stînga jos).

[14] S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978, p. 92—93.

[15] N. Harţuche, *Bronzul timpuriu şi mijlociu în nord-estul Munteniei*, în manuscris.

[16] În acelaşi sens s-a pronunţat şi P. Roman la „Colocviul privind epoca bronzului pe teritoriul României", Bucureşti, 23—25 noiembrie 1978.

[17] Piesele recuperate de ing. Valerică Mocanu de la C.A.P. Canlia au fost predate arheologilor Petre Diaconu şi Silvia Baraschi. Aceştia le-au cedat la rîndul lor muzeului din Constanţa, permiţîndu-ne să le publicăm. Le exprimăm şi pe această cale mulţumirile noastre.

[18] De la inginerul Valerică Mocanu. Obiectele aveau o depunere de loess, ceea ce, corelat cu starea lor de conservare relativ bună şi cu menţiunea descoperirii lor împreună, ar putea prezenta un indiciu privind provenienţa lor dintr-un eventual mormînt. Din informaţiile descoperitorului se pare că în timpul lucrărilor s-au mai observat în zonă şi alte fragmente ceramice, cărora nu le putem preciza epoca.

în jos. Atît liniile paralele arcuite, cît şi triunghiurile sînt executate cu şnurul. Pastă neagră-cărbune în spărtură şi la partea interioară, cu nisip în compoziţie. La exterior vasul este acoperit cu o angobă cenuşie-deschisă şi roşcată. Pereţii subţiri. Dimensiuni : înălţimea 0,11 m ; diametrul maxim 0,145 m ; diametrul fundului 0,084 m. Nr. inventar 22 560.

Cel de-al doilea vas are mijlocul uşor bombat, gura foarte puţin evazată, cu marginea rotunjită şi fundul plat. Pastă grosieră cenuşie-gălbuie, cu pete negre datorate arderii secundare. Suprafaţa neuniformă (fig. 4/1). Dimensiuni : înălţimea 0,074 m ; diametrul gurii 0,077 m ; diametrul maxim 0,083 m ; diametrul fundului 0,048 m. Nr. inventar 22 561.

Figurina are un aspect piramidal, cu partea anterioară rotunjită, iar cea posterioară plată, concavă spre bază (fig. 4/4). Părţile corespunzătoare capului şi braţelor lipsesc. Baza figurinei este plată. Sînii sînt reprezentaţi ca două proeminenţe conice. Pastă densă, bine arsă, neagră-cărbune în spărtură şi maronie în exterior, avînd nisip mărunt în compoziţie. Dimensiuni : înălţimea 0,065 m ; lăţimea la bază 0,045 m ; grosimea la bază 0,038 m. Nr. inventar 22 562.

Toporul, din andezit, este spart din vechime (fig. 3/2 a-b). Se păstrează doar partea inferioară, cu tăişul drept şi marginile rotunjite. În partea ruptă, piesa are secţiunea rotundă ; pana toporului se lăţeşte spre tăiş. În partea frontală prezintă o nervură longitudinală. După tip toporul pare să fi avut orificiul de înmănuşare orientat pe direcţia tăişului. Piesa pare să fi fost zveltă şi lucrată îngrijit. Dimensiuni : înălţimea 0,067 m ; diametrul 0,034 m ; lăţimea tăişului 0,04 m. Nr. inventar 22 563.

Pentru primul vas nu cunoaştem, din bibliografia pe care am avut-o la dispoziţie, exemplare întru totul asemănătoare. Ornamentele realizate prin imprimare cu şnurul răsucit şi triunghiurile realizate în acelaşi mod apar frecvent pe unele vase corespunzătoare grupului mormintelor cu ocru. Astfel, benzile dispuse în şiruri de triunghiuri cu vîrful în jos, ori liniile orizontale, circulare sau verticale, realizate prin imprimare cu şnurul răsucit, sînt întîlnite pe unele vase corespunzătoare orizontului mormintelor cu ocru din Dobrogea [19] şi din alte zone [20].

Vasul de mici dimensiuni se aseamănă unui exemplar descoperit la Hîrşova, din Bronzul timpuriu [21]. Pentru figurină, nu avem exemplare asemănătoare, dar acest tip aparţine tot epocii bronzului. Cu toate că toporul s-a păstrat fragmentar, după aspectul general şi forma tăişului,

---

[19] S. Morintz, Done Şerbănescu, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 51 şi fig. 4/1, 2, 5; 5/1, 3, 4; S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor*, fig. 51/2, 3.

[20] P. Roman, Jschr. mitteldt. Vorgesch., 58, Halle-Saale, 1974, p. 157—174. Al Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Ural und Dnepr*, Berlin, 1974; idem, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976, passim, dar fără a întîlni forme şi ornamente asemănătoare exemplarului nostru. După informaţii de la Bandi Gábor, de la Muzeul din Szombathely (Savaria) — R. P. Ungară, exemplare asemănătoare s-ar întîlni la Ezerovo, dar afirmaţia n-a fost verificată. În legătură cu descoperirile de la Ezerovo, vezi Gorana Tončeva, Ara Margos, Arheologhija, 1—2, 1959, p. 96 şi urm.; Ara Margos, Gorana Tončeva, Izvestija Varna, 13, 1962, p. 1—16; Gorana Tončeva, *op. cit.*, p. 3—19.

[21] S. Morintz, Done Şerbănescu, *op. cit.*, p. 51 şi fig. 4/6; 5/4. Doina Galbenu, *Descoperiri arheologice pe teritoriul oraşului Hîrşova*, comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică a muzeului din Constanţa, 1971, în mss. fig. 7/4.

analogiile merg tot către unele exemplare aparţinînd orizontului mormintelor cu ocru [22], fără a se putea face deocamdată alte precizări.

Elementele amintite conduc către atribuirea largă a descoperirii de la Izvoarele, cu o anumită probabilitate, aceluiaşi orizont de morminte, fără a putea preciza deocamdată anume cărei etape istorice. Analogiile pentru vasul nr. 2, precum şi forma ori ornamentul primului vas ne-ar orienta, poate, către o cultură încă neprecizată a Bronzului timpuriu sau mai degrabă mijlociu.

În vara anului 1974, cu ocazia săpăturilor efectuate în zona comunei Baia—Hamangia a fost săpat un tumul în care s-a descoperit un mormînt cu ocru roşu, chircit, pe stînga. Ca inventar s-a descoperit doar un mic obiect de bronz, foarte prost conservat. Din punct de vedere cronologic mormîntul a fost datat cu multă aproximaţie, în perioada finală a bronzului mijlociu [23].

Din prima jumătate a epocii bronzului erau cunoscute pînă de curînd în Dobrogea trei topoare de bronz, toate descoperite în judeţul Tulcea : două la Măcin (unul de tipul *Veselinovo* II, celălalt de tipul *Cherson*) şi unul de tipul *Turbino* provenit de la Mahmudia [24]. Li se adăugau un topor de tip *Pătulele* provenit din „Dobrogea" — loc de descoperire necunoscut [25] — şi o formă de turnat, tot de tipul *Veselinovo II*, descoperită la Cernavodă [26]. De curînd a fost publicat un alt topor de bronz, descoperit tot la Mahmudia [27], încadrat tipului *Darabani*, răspîndit în Moldova şi Ucraina de apus la începutul perioadei mijlocii a bronzului.

Topoarele în discuţie aparţin mai ales unor tipuri specifice sudice şi răsăritene, iar pătrunderea lor se datorează probabil legăturilor complexe stabilite cu triburile din acele zone.

Pieselor amintite li se adaugă încă un exemplar de bronz descoperit în toamna anului 1976 în zona localităţii **Grădina,** comuna Tîrguşor, jud. Constanţa [28]. El aparţine tipului de topoare plate cu marginile ridicate *(Randleistenbeile)*, destul de răspîndite în Europa centrală, dar care apar în România într-un număr relativ redus. Piesele de la noi au fost împărţite de A. Vulpe în patru grupe, fiecare cuprinzînd mai multe variante [29]. Exemplarul de la Grădina aparţine tipului de topoare cu corpul în formă de trapez şi cu marginile profilate, care cuprinde la rîndul său cinci variante [30]. Pentru toporul în discuţie cele mai numeroase elemente ne orientează spre exemplarele variantei *Şincai* [31]. Pare să se apropie mai mult de toporul descoperit la Ploieşti—Triaj, într-un mormînt chircit, cu ocru [32].

---

[22] Al. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, pl. 4, 18, asemănător pentru partea inferioară a toporului.

[23] Inf. El. Lăzurcă de la Muzeul din Tulcea.

[24] A. Vulpe, E. Tudor, SCIV; 21, 1970, 3, p. 421—424.

[25] *Ibidem*, p. 421.

[26] *Ibidem*.

[27] El. Lăzurcă, Pontica, 10, 1977, p. 302—303 şi pl. I/2.

[28] M. Irimia, Pontica, 10, 1977, p. 297—300.

[29] A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, Munchen, PBF, 5, 1975, p. 64 şi urm.

[30] *Ibidem*, p. 66.

[31] *Ibidem*, p. 66—67 şi pl. 37, nr. 342—352.

[32] Săpăturile sînt amintite pe scurt la I. Nestor, *în Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului naţional de antichităţi 1942—1943 (1944)*, p. 29 şi urm.; Dinu V. Rosetti, Materiale, 6, 1959, p. 809; A. Vulpe, *op. cit.*, p. 66 şi pl. 37, nr. 342.

Exemplare asemănătoare sînt cunoscute şi pe teritoriul R. P. Bulgaria [33].

După cum s-a arătat, este dificilă încercarea de încadrare cronologică a topoarelor plate cu marginile ridicate, cu atît mai mult a variantelor acestui tip, deoarece cele mai multe descoperiri sînt izolate. Dintre exemplarele variantei Şincai, cel de la Ploieşti—Triaj a fost datat ceva mai bine, fiind descoperit într-un mormînt al culturii Glina III. Însă cele mai multe topoare ale variantei Şincai au fost puse în legătură cu cultura Wietenberg [34]. Piesa de la Grădina nu se poate însă lega de cultura amintită. Apropierea de exemplarul descoperit la Ploieşti—Triaj determină atribuirea sa, cu o mare rezervă, începutului sau mai degrabă mijlocului epocii bronzului, fără a-l putea lega de un anumit orizont cultural. Dată fiind raritatea descoperirilor similare în zonele apropiate nu se poate preciza cu suficientă certitudine nici dacă apariţia toporului de la Grădina poate fi pusă în legătură cu unele influenţe ale metalurgiei transilvănene, sau cu influenţe sudice ori răsăritene. Asemănarea mai mare cu exemplarele de la Popovo şi din zona Vidinului (TD.40 după Černych) [35] ne determină totuşi să considerăm toporul de la Grădina mai degrabă de origine sudică, decît ca rezultat al altor influenţe.

Întrebarea care se iveşte este de ce nu se cunoaşte încă în Dobrogea nici o aşezare sigură din Bronzul timpuriu sau mijlociu. O situaţie similară întîlnim şi în stepele nord-pontice, unde anumite culturi sînt cunoscute mai bine prin morminte tumulare decît prin aşezări [36].

Situaţia este asemănătoare şi în nord-estul Bulgariei unde s-au descoperit morminte tumulare cu ocru [37], iar aşezările din bronzul timpuriu şi mijlociu — mai ales — sînt aproape inexistente. Absenţa pînă în prezent a unor aşezări din această vreme în Dobrogea, în cazul în care nu se datorează şi cercetărilor insuficiente, ar putea indica eventual faptul că cel puţin în Bronzul tîrziu şi mijlociu aici au predominat, ca şi în nordul Mării Negre, populaţiile unor culturi păstoreşti, cu aşezări sezoniere, foarte dificil de identificat. Situaţia ar putea fi explicată — aşa cum s-a şi făcut dealtfel [38], fie prin anumite condiţii climatice, fie printr-o mai puternică pătrundere a populaţiilor păstoreşti din stepele nord pontice, ori, poate mai sigur, prin ambele fenomene. În această situaţie este necesar ca pentru o cunoaştere cît de cît mai aprofundată a Bronzului timpuriu şi mijlociu dobrogean, pînă la descoperirea unor aşezări din această epocă, să se cerceteze o parte din tumulii din Dobrogea.

Pe un fond cultural încă greu de caracterizat al Bronzului timpuriu şi mijlociu ia naştere în Dobrogea şi în sud-estul Munteniei cultura Coslo-

---

[33] La Ezero, Popovo (Seind), în regiunea Vidinului, Sliven, Vîlci Dol (Kurt-Dere), Gradeşniţa etc. (cf. E. N. Černych, *op. cit.*, p. 153—156, fig. 83, pl. 27 (tesle-dălţi: TD—40, 42,44).

[34] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 67.

[35] E. N. Černych, *op. cit.*, p. 153, pl. 27/8, 9.

[36] V. A. Dergacev, *Pamjatniki epohi bronzy, Archeoloceskaja karta Moldovskoi SSSR*, 3, Chişinău, 1973, p. 10. Autorul arată că pentru culturile Iamnaia, Catacombnaia şi Srubnaia, în regiunile lor de origine există şi aşezări; în schimb, în R. S. S. Moldovenească cele trei culturi erau reprezentate pînă la acea dată numai prin morminte.

[37] V. Mikov, Arheologija Sofia, 12, 1970, 3, p. 61, analizează pătrunderea populaţiilor nord-pontice în regiunile de nord-est, pînă spre cele centrale ale Bulgariei.

[38] S. Morintz, Pontica, 5, 1972, p. 57—58; S. Morintz, Done Şerbănescu, *op. cit.*, p. 67; S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, p. 93—100.

geni [39]. Culturii amintite i-au fost atribuite pînă în prezent în Dobrogea mai multe descoperiri [40]. Acestora li se pot adăuga alte două puncte.

Astfel, în aşezarea de la **Rasova**—Malu Roşu, amintită mai sus, în condiţii stratigrafice neclare, în pămîntul deranjat de gropile şi bordeiele hallstattiene au apărut şi unele materiale de tip Coslogeni [41]. Poate fi amintită o ceaşcă cu corpul globular, gura evazată şi fundul rotunjit. Cîteva fragmente provin de la vase gălbui-cenuşii în formă de borcan, ornamentate sub buză cu un brîu orizontal, nealveolat. Un vas întregit, precum şi alte fragmente aparţin categoriei de „vase în formă de sac", ornamentate pe gît cu un brîu alveolat. Aceleiaşi culturi îi poate fi atribuită şi o „seceră"-tupik confecţionată dintr-un maxilar de animal.

Ceramica în discuţie de la Rasova—Malu Roşu îşi găseşte corespondent în descoperirile din sud-estul Munteniei şi Dobrogea, fără a putea vorbi totuşi de o identitate de forme. Pentru vasul-sac există unele apropieri şi în ceramica de tip Coslogeni [42], dar forme similare sau înrudite se întîlnesc în culturile Noua [43] şi Sabatinovka [44]. „Secerile"-tupik destul de răspîndite în inventarul staţiunilor Noua [45] abundă în aşezările din grupul Sabatinovka [46]. De asemenea ele cunosc o mare răspîndire în aşezările culturii Srubnaia, fiind la fel de comune şi în culturile bronzului tîrziu din sud-vestul Siberiei [47]. Prezenţa „secerei"-tupik la Rasova—Malu Roşu reprezintă o dovadă suplimentară a raporturilor dintre culturile Sabatinovka— Noua—Coslogeni şi care au fost deja precizate [48].

Cu ocazia săpăturilor întreprinse în anii 1968—1969 în necropola getică de la **Bugeac**—Gheţărie, com. Ostrov, jud. Constanţa [49], au fost descoperite şi unele materiale din epoca bronzului.

În secţiunea S1a, pe un sector cu lungimea de aproximativ 7 m au fost descoperite două gropi, cercetate parţial (fig. 2). Cea dintîi, de mari dimensiuni, cu o lungime de 3,05 m, sesizată la adîncimea de 1 m, cobora sub 1,50 m de la nivelul actual al solului. Cea de-a doua a fost cercetată tot în parte, pe o lungime de numai 1,20 m. Ele conţineau un pămînt cenuşiu-gălbui, fragmente ceramice, oase de animale şi cărbuni. După

---

39 S. Morintz, Niţă Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 373—415.

40 *Ibidem;* vezi şi S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, p. 122—149.

41 M. Irimia, Pontica, 7, 1974, p. 81—84 şi fig. 7/3, 5, 6; 13/1, 4—5; 14/1—3.

42 S. Morintz, Niţă Anghelescu, *op. cit.*, p. 390—393, fig. 19/3, 10; 20/7, 12; p. 398 şi fig. 27/7.

43 Adrian C. Florescu, Arh. Mold, 2—3, 1964, p. 152, 157 şi fig. 5/2, 3, 8; 6/3, 6, 8; 24/4.

44 O. A. Krivţova-Grakova, MIA, 46, 1955, p. 125 şi urm. şi fig. 28/11—30 N. N. Pogrebova, SA, 1960, 4, fig. 6/5, 7/8, 8/1—11.

45 Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 171—172 şi fig. 19/1—4, 7. Pentru răspîndirea acestora în aşezările culturii Noua de pe teritoriul R. S. S. Moldoveneşti, cf. A.I. Mellukova, MIA, 96, p. 29 şi fig. 8/1—2; 11/7, 11.

46 D. I. Teleghin, Arheologhicinea, Kiev, 12, 1961, p. 8; A. V. Dobrovolski, Arheologhicini Pamiatki, Kiev, 4, 1952, p. II/12.

47 M. P. Griaznov, KS, 64, 1956, p. 40 şi fig. 14/8—10.

48 Pentru raporturile culturale Sabatinovka-Noua, Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 148 şi urm.; idem, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 59—94. Pentru raporturile culturale Coslogeni-Noua—Sabatinovka, cf. S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, p. 86—100; 120—160.

49 M. Irimia, Pontice, 1, 1968, 193—234; idem, Pontice 2, 1969, p. 23—42. Cercetările au fost reluate de curînd, descoperindu-se noi complexe funerare de epocă Latène. Pentru campaniile următoare ne propunem şi cercetarea locuirii din epoca bronzului.

dimensiunile pe care le au şi adîncimile relativ mari (care n-au fost încă atinse), cele două gropi par să reprezinte mai degrabă locuinţe-bordei decît simple gropi menajere.

În prima groapă au fost descoperite, printre alte materiale, şi două ceşti ceramice (fig. 4/2, 3). Ambele au corpul globular, umărul uşor bombat şi fundul rotunjit Ceştile prezentau iniţial cîte două torţi supraînălţate trase din buză, cu punctele de inserţie sprijinite pe umăr. Pastă brună, cu cioburi pisate, cenuşii-deschise, în compoziţie. Dimensiuni : 1) înălţi-

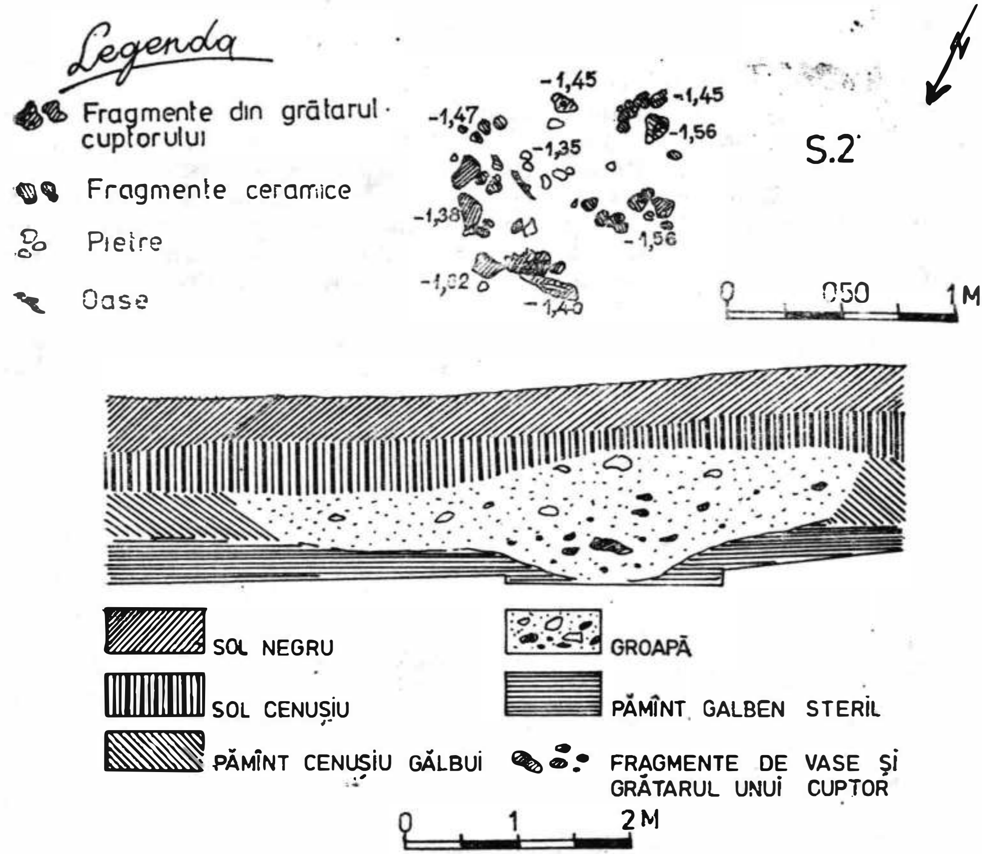

Fig 1. Groapă — cultura Coslogeni — cu fragmente ceramice şi de cuptor, împreună cu pietre şi oase, descoperită în secţiunea S2 (plan şi profil). Bugeac (com. Ostrov).

mea 0,06 m ; diametrul maxim 0,073 m ; diametrul gurii 0,052 m. Nr. inventar 19 782. 2) înălţimea (fără toartă) 0,045 m ; diametrul maxim 0,055 m ; diametrul gurii 0,04 m. Nr. inventar 19 781.

În secţiunea S_2 a fost cercetată o groapă cu diametrul de 1,50 m şi adîncimea de la suprafaţa actuală a solului de 1,62 m (fig. 1 ; 6/1, 2). Conţinea puţine oase de animale, cenuşă, fragmente de chirpic, mai multe bucăţi din platforma de ardere, cu orificii de tiraj, provenite de la un cuptor, precum şi diferite fragmente ceramice din care s-a putut reconstitui un vas. Acest a are corpul bombat, umerii rotunjiţi lin, gîtul strîmt, şi gura

puţin lărgită (fig. 4/5). Fundul plat este mic în raport cu dimensiunile vasului. Toarta masivă, prinsă sub buză, urmează iniţial o linie orizontală, după care se arcuieşte formînd un unghi drept, coborînd apoi pe umăr. Linia dintre gît şi corp e marcată printr-o mică şănţuire. Vasul a fost netezit sumar. Pastă gălbuie-cenuşie cu puţine cioburi pisate în compoziţie. Prezintă pete negre-cenuşii, datorate arderii secundare. Dimensiuni :

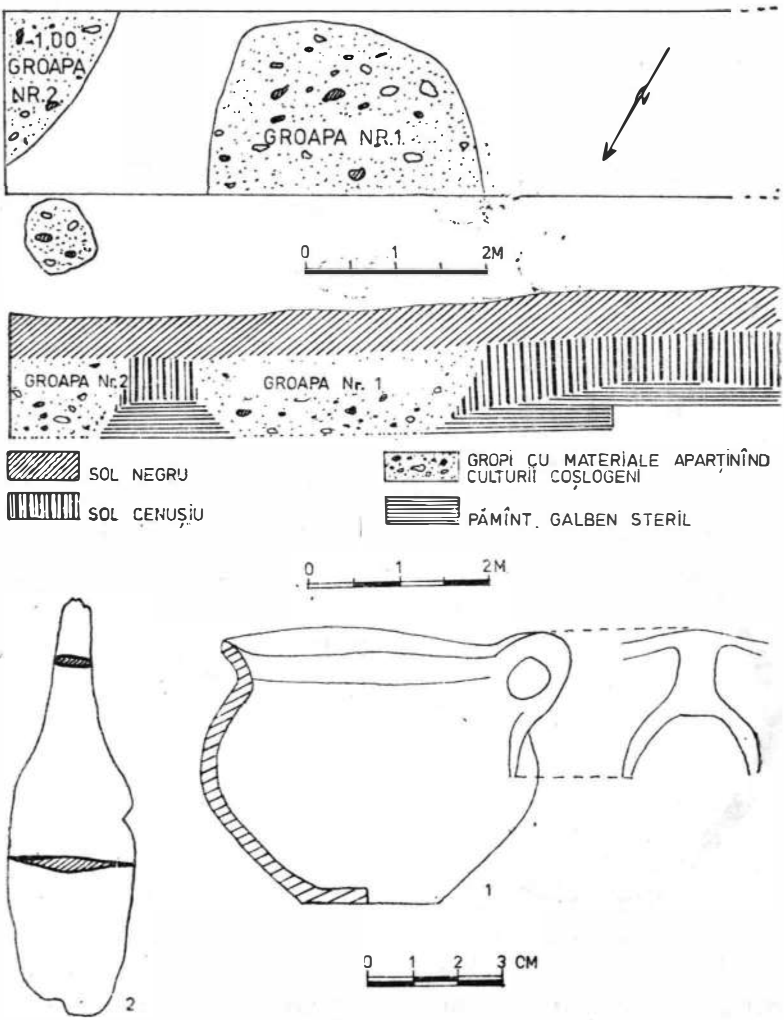

Fig. 2. Sus: gropi cu materiale aparţinînd culturii Coslogeni (plan şi profil); jos: 1 vasul de la Medgidia; 2 pumnalul de cupru de la Mihai Viteazu.

înălţimea 0,330 m ; diametrul maxim 0,258 m ; diametrul gurii 0,098 m ; diametrul fundului 0,124 m. Nr. inventar 17 901.

Un alt fragment provenit din aceeaşi groapă aparţine unui vas-borcan cu corpul bombat. Pe marginea exterioară a buzei era aplicat un brîu alveolat (fig. 5/6 ; 6/6). Umărul vasului se delimitează de gît printr-o

îngroşare suplimentară a pereţilor. Pastă cărămizie-cenuşie, grosieră, cu cioburi pisate şi nisip în compoziţie. Suprafaţa exterioară e zgrunţuroasă, cea interioară e netezită sumar.

Fragmentele platformei de ardere a cuptorului (fig. 6/3—5) descoperite în groapă aparţin unei instalaţii dezafectate. Platforma de ardere

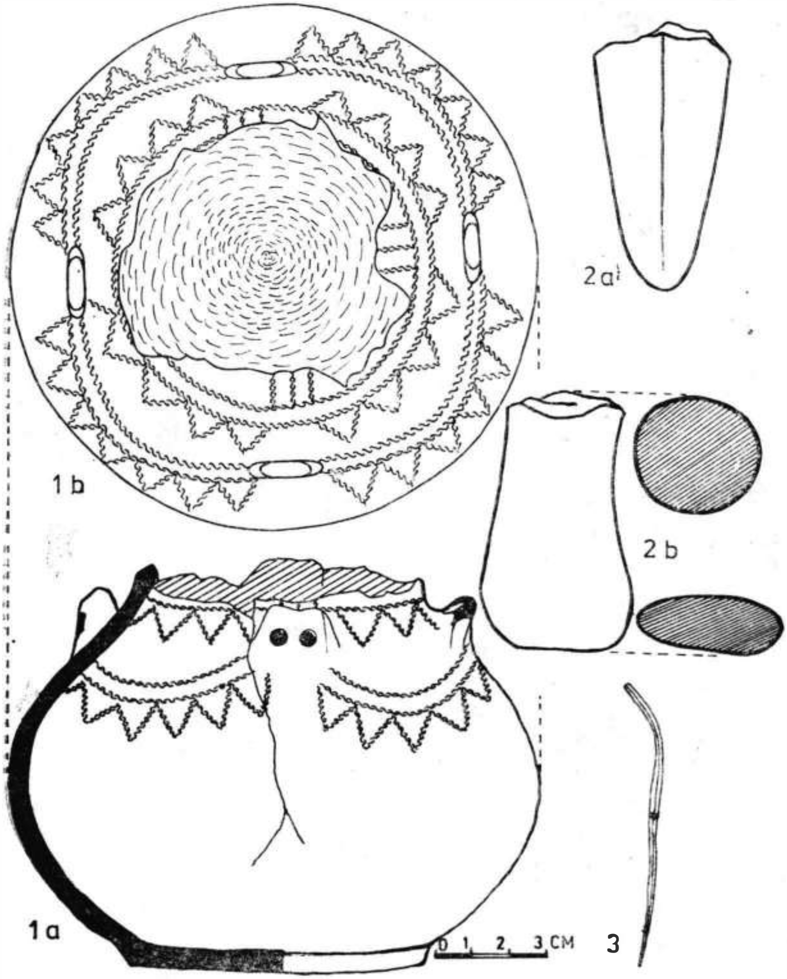

Fig. 3. 1 vasul ornamentat cu şnurul, descoperit la Izvoarele; 2/a—b toporul de andezit de la Izvoarele; 3 acul de bronz de la Bugeac.

era construită pe un suport de nuiele cu o grosime de circa 2 cm, dispuse paralel. La partea superioară acest grătar de lemn era acoperit cu un strat gros de lut, care realiza platforma propriu-zisă. Pentru a fi ferit de foc grătarul de nuiele era lipit cu lut şi la partea inferioară. Orificiile de tiraj erau dispuse în rînduri paralele, în spaţiile rezervate ale grătarului. Prin arderi repetate, platforma — a cărei grosime era de 5,5 cm — devenea deosebit de rezistentă, rămînînd intactă chiar şi după ce suportul de lemn se carboniza.

Fragmentele ceramice descoperite în gropile amintite ori în nivelul arheologic sînt relativ puţine. Se pot deosebi două categorii. Cea dintîi cuprinde fragmente de vase executate grosolan, cu suprafaţa zgrunţuroasă ori netezită sumar, de culoare maronie-cenuşie, gălbuie, cărămizie-cenuşie

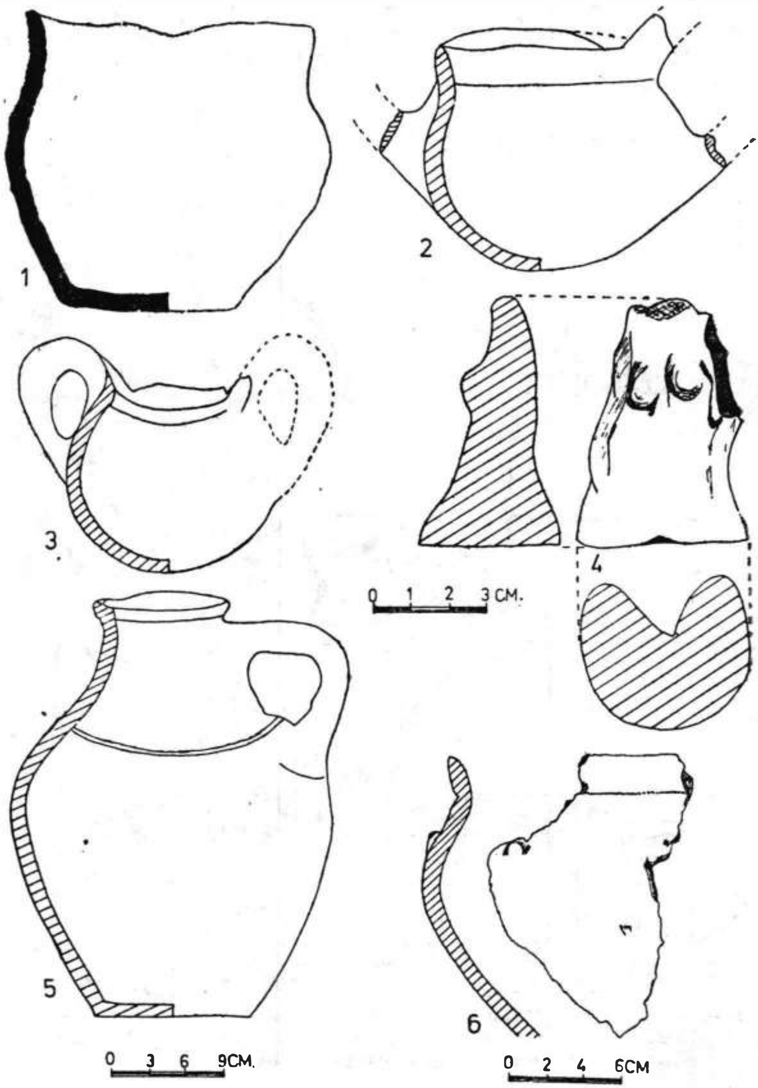

Fig. 4. 1 — 4 vas şi statuetă ceramică de la Izvoarele; 2, 3, 5, 6 vase aparţinînd culturii Coslogeni, descoperite la Bugeac.

ori brună. În cadrul acestei categorii, cele mai multe fragmente aparţin unor vase-borcan („sac") cu pereţii aproape drepţi sau puţin bombaţi, cu marginea buzei rotunjită sau uşor răsfrîntă. Imediat sub buză prezintă un brîu în relief — uneori masiv, cu secţiunea tringhiulară, alteori foarte

puţin reliefat — neted, alveolat sau crestat oblic. Brîurile sînt întrerupte de apucători mici, plate (fig. 5/2, 3).

Categoriei ceramicii lucrate mai grosolan îi corespund şi unele fragmente de căni sau poate vase bitronconice cu una sau două torţi, cu pasta

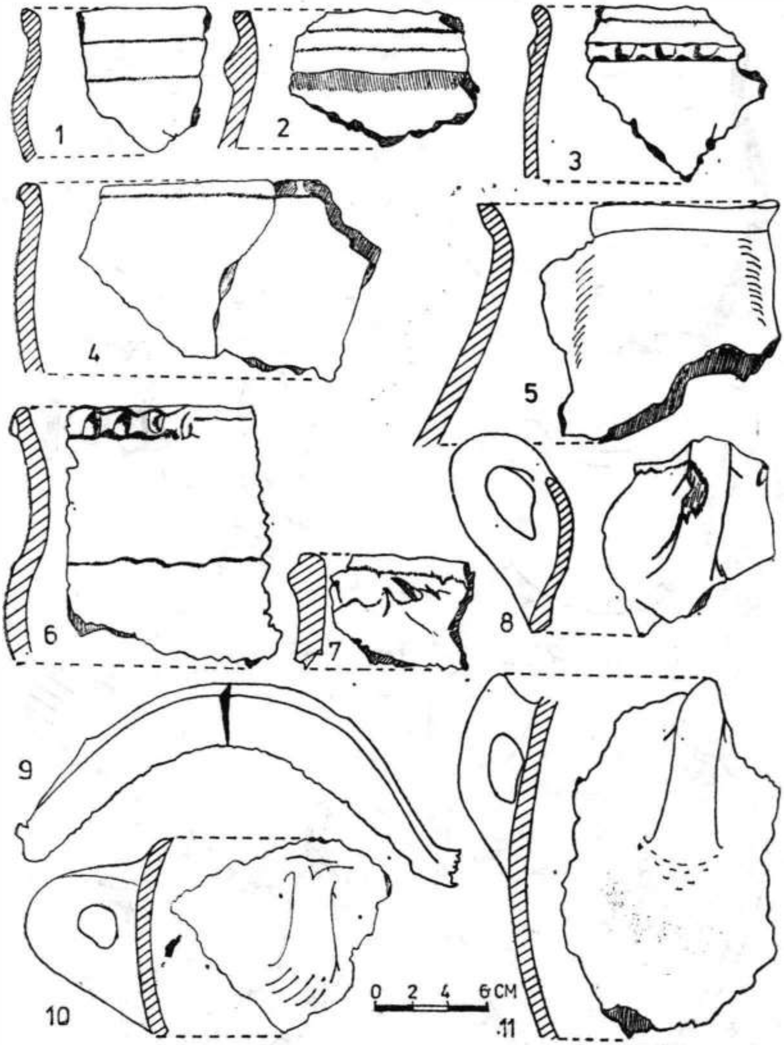

Fig. 5. 1 — 6, 8, 10 fragmente ceramice aparţinînd culturii Coslogeni, de la Bugeac; 7, 11 fragmente ceramice de la Pietroiu, jud. Ialomiţa; 9 seceră de la Pietroiu (Bronz D).

cenuşie, gălbuie sau cărămizie-cenuşie. Torţile masive, uneori puţin supraînălţate, iar alteori dispuse pe pîntecul vasului, arcuite brusc, au secţiunea triunghiulară sau neregulată (fig. 5/8, 10).

A doua categorie ceramică cuprinde fragmentele de vase cu suprafaţa lustruită, de culoare cenuşie închisă sau cărămizie-cenuşie. Pasta acestei categorii conţine, ca şi în cazul primei grupe, cioburi pisate şi nisip grosier. Cu toată starea fragmentară a materialului ceramic întîlnim, ca

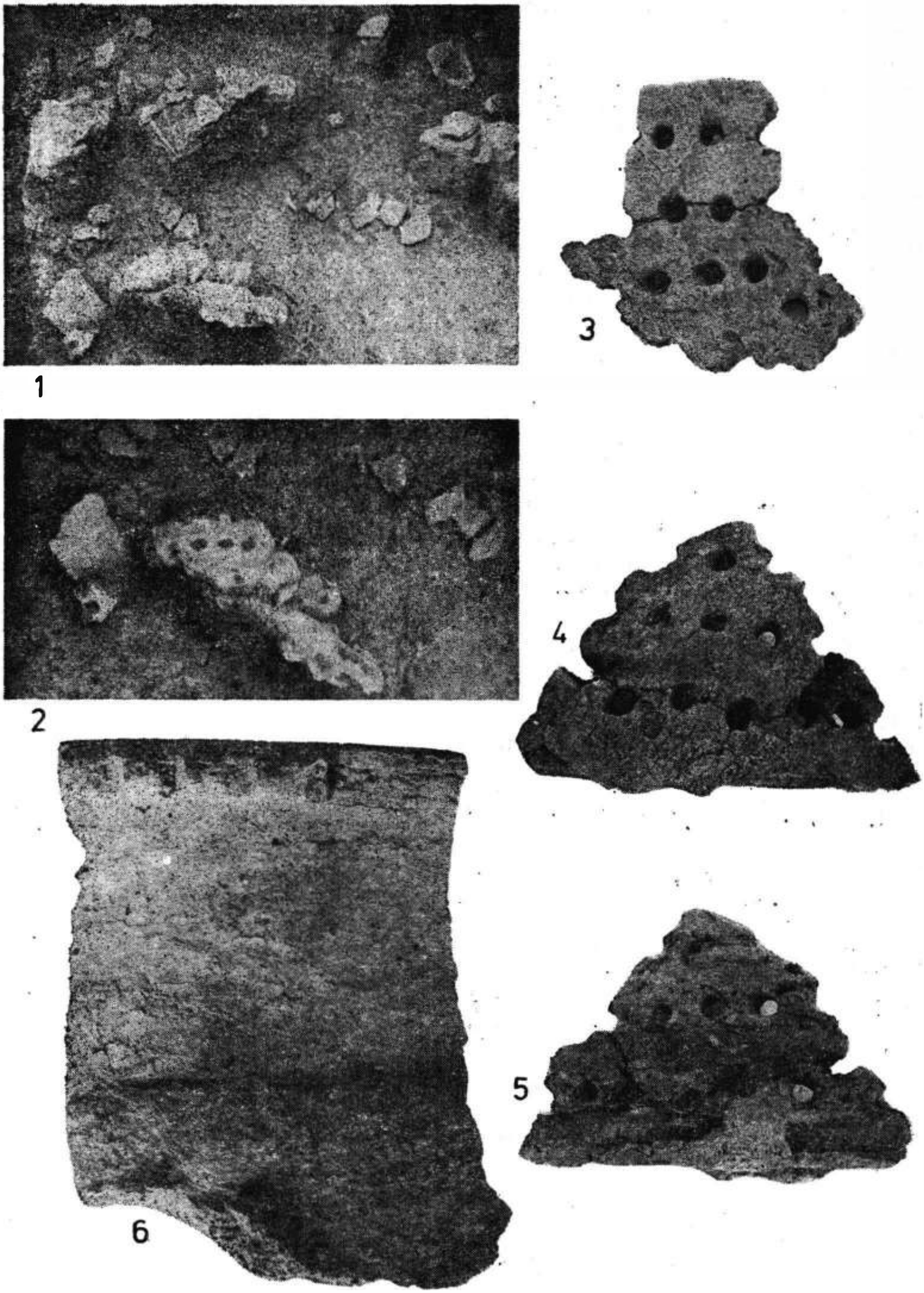

Fig. 6. 1, 2 imagini ale gropii descoperite la Bugeac, în secţiunea S2, cu fragmente ceramice şi de cuptor, aparţinînd culturii Coslogeni; 3—5 fragmente din grătarul cuptorului,

forme, vasele borcan („sac") cu marginea buzei ușor îngroșată în exterior, în forma unui „tiv", ori castroanele adînci cu corpul bombat și buza de asemenea îngroșată în exterior (fig. 5/1, 4). Alte fragmente provin de la unele vase bitronconice, cu buza îngroșată tot sub formă de „tiv" (fig. 5/5). Un fragment provine de la un vas cu corpul scund, bombat, gura ușor evazată, buza îngroșată în exterior în același mod. Pe umăr prezintă o mică proeminență trasă din pastă (fig. 4/6). Aceleiași epoci îi poate fi atribuit și un ac de bronz cu mijlocul îngroșat și secțiunea transversală rectangulară, cu un capăt ascuțit, iar cu celălalt îndoit și corodat parțial (fig. 3/3). A fost descoperit în S_3, la —0,80 m. Dimensiuni: lungimea 0,077 m; grosimea 0,002 m, greutatea 0,0017 kg. Nr. inventar 17 916. Ace asemănătoare s-au descoperit în așezarea de la Gîrbovăț, punctul „Zahareasca" [50], aparținînd etapei Noua I și care a fost încadrată între finele secolului al XIV-lea și primele decade ale secolului XIII î.e.n. [51]. Cîteva piese de bronz asemănătoare s-au descoperit în așezările de la Cavadinești [52] și Valea Lupului [53], aparținînd tot culturii Noua. Alte ace cu secțiunea rectangulară s-au aflat în depozitul de la Băleni [54], aparținînd sfîrșitului epocii bronzului.

Cîteva fragmente ceramice asemănătoare celor menționate mai sus au fost găsite în zonă, pînă la circa 50 m spre vest de punctul cercetat. Aici, în apropierea lacului, se observă existența unei așezări din această epocă, dar care a fost mult afectată de prăbușirile repetate ale malului. Gropile surprinse în săpătură, fragmentele de grătar ale unui cuptor dezafectat [55] și materialele ceramice descoperite constituie primele indicii ale intensității și caracterului probabil stabil al acestei locuiri.

Fragmentele de vase borcan din prima categorie, lucrate mai grosolan, se aseamănă unor exemplare descoperite la Grădiștea Coslogeni, Andolina, Dorobanțu, Ulmu, Crăsani, Lupșana, Valea Seacă (jud. Ialomița), Gîrlița, Ghindărești (jud. Constanța) [56] etc. Fragmentele de căni sau vase bitronconice prevăzute cu cîte o toartă sînt asemănătoare unor exemplare descoperite la Călărași—Măgureni, Dorobanțu, Nucetu, Crăsani [57].

Fargmentele de vase cu suprafața lustruită își găsesc corespondent în descoperirile de tip Coslogeni de la Grădiștea Coslogeni, Călărași—Măgureni, Andolina, Ceacu, Gîrlița [58] etc.

---

[50] Adrian C. Florescu, St. Rugină, D. Vicoveanu, Danubius, 1, 1967, p. 78 și fig. 7/3—4, 9.

[51] *Ibidem*, p. 79; Adrian C. Florescu, Arh Mold, 2—3, p. 185 și urm.; idem, Dacia, N.S., XI, 1967, p. 89—92.

[52] I. T. Dragomir, Materiale, 6, 1959, p. 458, fig. 3/3; idem, Materiale, 7, 1961, p. 155 și fig. 3/3; M. Petrescu-Dîmbovița, Arh. Mold, 2—3, 1964, p. 261—262 și fig. 7/6, 9. 10, 12).

[53] M. Dinu, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 705, fig. 15/3; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 262 și fig. 7/15.

[54] I. T. Dragomir; Danubius, 1, 1967, p. 89—90 și fig. 1/3—6, 7, 8; idem, Inv Arch, 4, 1967, R 18; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 21, 73—74, pl. 73/26, 27.

[55] Considerăm că fragmentele de cuptor amintite aparțin culturii Coslogeni, deoarece în zonă, în afara mormintelor de epocă Latène, nu există nici o dovadă a unei alte așezări. Materialul ceramic din groapă era numai de tip Coslogeni.

[56] S. Morintz, Niță Anghelescu, *op. cit.*, p. 375—379, 381—393, 389, 400—402 și fig. 3/1, 4, 6; 4/1; 11/1—4; 13/1—3; 15/2—4; 16/1—2; 19/1—3, 5—12; 20/3—6, 10—12; 27/1, 4, 5—7; 29/1—5; 31/1, 6, 8, 9—10.

[57] *Ibidem*, 379—381, 385—388, 398—399 și fig. 8/1—2; 15/6, 10—12; 16/5; 27/8; 30/3.

[58] *Ibidem*, p. 378, 380, 383—385, 395, 401 și fig. 4/3, 8; 5/1; 6/1; 7/2; 11/5—7; 12/1, 3—4; 26/1—3; 31/2.

Cele două ceşti se aseamănă unor exemplare de la Ulmu şi Ceacu [59], caracteristice culturii Coslogeni. Analogii ceva mai clare pentru ceştile de la Bugeac observăm la unele exemplare descoperite în cimitirul de la Zimnicea [60], ca şi la un vas cu torţile supraînălţate din necropola de la Cîrna [61].

Vasul bombat, cu o toartă, se aseamănă într-o anumită măsură oalelor de la Zimnicea [62], cu observaţia că acestea din urmă au partea superioară a torţii nu orizontală ca la Bugeac, ci arcuită şi în multe cazuri supraînălţată.

Cercetările întreprinse de S. Morintz şi A. D. Alexandrescu au relevat existenţa unor contacte şi interferenţe ale culturilor Coslogeni şi Zimnicea—Plovdiv [63]. Se consideră chiar că în prima sa etapă cultura Coslogeni are un aspect mai puţin evoluat, asemănător în bună parte culturii Sabatinovka. În schimb în a doua etapă se constată un progres important în evoluţia acestei culturi, ca urmare a contactelor cu culturile mai avansate Zimnicea—Plovdiv şi Tei [64], progres sesizat în modul de execuţie a locuinţelor şi de confecţionare a ceramicii.

Referindu-ne la materialele din cele două puncte amintite, se poate considera, cu toate că analogiile nu ne ajută întotdeauna, că cele de la Rasova—Malu Roşu aparţin unei prime perioade, cînd amprenta culturii Sabatinovka era încă foarte puternică. În schimb, materialele de la Bugeac—Gheţărie aparţin, se pare, unei etape evoluate a culturii Coslogeni, ulterioară contactului cu orizontul Zimnicea—Plovdiv, cînd se asimilaseră, firesc, şi unele modele ceramice. Deosebit de semnificative sînt acele împrumuturi culturale din sud, din aria orizontului Zimnicea—Plovdiv, care atestă contacte multiple cu lumea balcanică. Fie prin intermediul grupului cultural Zimnicea—Plovdiv, fie mai degrabă facilitată de acesta, ori chiar prin legături directe, cultura Coslogeni va primi unele elemente sudice cum ar putea fi, eventual, tipul de sabie miceniană căruia îi corespunde exemplarul descoperit la Medgidia [65]. Pentru aceeaşi datare ar pleda şi acul de bronz amintit mai sus.

În legătură cu sabia miceniană de la **Medgidia**, datată în secolul al XIV-lea î.e.n. este greu de precizat dacă o asemenea piesă a aparţinut unui mediu cultural Coslogeni timpuriu sau, eventual, perioadei anterioare, pre-Coslogeni.

Analiza spectrală [66] a indicat următoarea compoziţie a aliajului sabiei de la Medgidia: 91,419% cupru, 6% staniu, 1,5 stibiu, 0,5 arseniu şi 0,581 alte elemente [67]. Aliajul de bază este deci cupru-staniu, caracteristic bazinului carpato-balcanic. Analiza spectrală confirmă observaţiile anterioare privind apartenenţa acestei piese unui subtip răspîndit în dife-

---

[59] *Ibidem*, p. 393, 395 şi fig. 17/1; 26/1, 3.

[60] A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 17, 1973; p. 78 şi pl. VIII/3, 4, 10—12, 16, 18.

[61] Vl. Dumitrescu, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna*, Bucureşti, 1961, p. 46, nr. 121, pl. LXVIII. A. D. Alexandrescu, *op. cit.* p. 80 şi fig. 2.

[62] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 77 şi urm., pl. IX.

[63] S. Morintz, Niţă Anghelescu, *op. cit.*, p. 406—413; S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, p. 149—152; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 80—85.

[64] S. Morintz, Niţă Anghelescu, *loc. cit.*; S. Morintz, Revista de istorie, 27, 1974, 6, p. 899—900; idem, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, p. 149—152.

[65] M. Irimia, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 385—395.

[66] Supra, nota 4.

[67] Vezi tabelul.

rite regiuni din Peninsula Balcanică, mai ales grupului de săbii întru totul asemănător apărut în Bulgaria [68]. Compoziţia aliajului ca şi forma săbiilor din grupul amintit (deosebite de prototipurile iniţiale miceniene), ridică odată mai mult problema execuţiei locale, în regiunea carpato-balcanică a acestor arme.

Etapei finale a Bronzului mijlociu şi tîrziu dobrogean îi aparţin şi cîteva depozite de obiecte caracteristice. Depozitului (?) de obiecte de bronz descoperit în anul 1933 la Medgidia [69] i s-au adăugat mai apoi alte descoperiri, cum sînt cele de la Poarta Albă [70], Nicolae Bălcescu [71], Constanţa [72] şi Gura Dobrogei [73]. De la Poarta Albă provine şi un vîrf de lance datat la sfîrşitul epocii bronzului sau eventual de la începutul epocii fierului [74].

Rezultate importante în legătură cu obiectele care formează depozitul de bronzuri de la Constanţa ne-au oferit rezultatele analizelor spectrale efectuate recent [75].

Dintre cele 38 de obiecte care compun acest depozit, cele mai numeroase — 34 — sînt turnate din bronz. Dintre acestea 31 au în aliaj cupru între circa 89—92 %, iar staniu între 8—10 %. Alte două piese (un celt [76] şi o seceră [77]) conţin 15 % staniu. Un alt celt [78] are staniu în proporţie de numai 6 %. Analiza spectrală a indicat pentru unul dintre celturi [79] 8 % staniu, dar şi aproape 10 % plumb, caz singular în depozitul de la Constanţa. Reţinem de asemenea şi un alt celt [80], care conţinea 9 % staniu, dar şi 1,5 % arseniu.

Se poate constata că obiectele amintite sînt turnate dintr-un aliaj obişnuit şi într-un procentaj larg folosit în regiunile extracarpatice, în Bronzul tîrziu. În toate aceste cazuri aliajele au indicat în compoziţie şi alte elemente, dar în cantităţi infime, împreună sub 1 %, de multe ori chiar sub 0,5 %, ceea ce ar putea fi un indiciu privind prezenţa lor iniţială, naturală, în aliaj.

---

68 La Dolnolevski (Kalagrare sau Karaglari în lucrări mai vechi) lîngă Pazardjiik, Perushtiza, lîngă Plovdiv şi Doktor Iosifovo lîngă Mihailovgrad (cf. N. Sandars, AJA, 67, 1963, 2, p. 121 şi pl. 22/5, 7, 9). E. N. Černych, *op. cit.*, p. 231—241, pl. 65/1—3 (M—10) şi analizele corespunzătoare.

69 I. Nestor, Dacia, 5—6, 1935—1936, p 175—189; M. Gimbutas, *Bronze Age Cultures in Central and Eastum Europe*, Haga, 1965, p. 466; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit in Karpatenbecken*, Beiträge zur ur - und frügheschichtlichen Archäologie des Mittelmeerkulturraumes, vol. 7, Bonn (1968), p. 52 şi 183, nr. 5; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p. 50—51, pl. 20/7—9.

70 E. Comşa, SCIV, 16, 1965, 1, p. 149—158; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 48 şi pl. 18/9—12.

71 A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 19—21; idem, Pontica, 3, 1970, p. 26 şi urm.; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 80 şi pl. 98/7—9; 99/1—6.

72 M. Irimia, Pontica, 1, 1968, p. 85—105; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 80 şi pl. 97; 98/1—6.

73 A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 21—23; idem, Pontica, 3, 1970, p. 129 şi urm.; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 80 şi 99/7—10; 100.

74 E. Comşa, Rev. Muz, 1968, 4, p. 346—347.

75 *Supra*, nota 4.

76 Nr. inventar 15 564; cf. M. Irimia, Pontica, 1, nr. I/1, p. 91 şi fig. 1/1; 4.

77 Nr. inventar 15 58 ; *ibidem*, nr. II/8, p. 96, fig. 13/2; 17/2.

78 Nr. inventar 15 571; *ibidem*, nr. I/8, p. 94 şi fig. 3/1.

79 Nr. inventar 15 57 ; *ibidem*, nr. I/9, p. 94 şi fig. 3/2.

80 Nr. inventar 15 573; *ibidem*, nr. I/11, p. 94 şi fig. 3/4.

Una dintre seceri [61], reprezentînd o variantă a tipului cu ciotul de turnare neîndepărtat sau „à patte”, conţine 99,041 % cupru, doar 0,7 % staniu şi 0,259 % alte elemente. De asemenea, o bucată de bronz brut ar conţine, după cum indică analizele 99,379 % cupru, 0,4 % staniu şi 0,221 alte elemente.

În cazul în care, pentru secera amintită, proporţia mică de staniu nu reprezintă o componentă naturală în cuprul prelucrat, este posibil ca meşterul să nu fi avut la dispoziţie acest element în procentajul necesar obţinerii unui aliaj de bună calitate, fapt ce l-a determinat să folosească doar o mică cantitate.

În schimb, cele două seceri cu peduncul [62] sînt lucrate cu certitudine numai din cupru, în amestec natural cu alte elemente în cantităţi aproape neglijabile (0,476 şi 0,594 %). Aceste seceri au analogii în zona Kubanului [63]. Cupru asemănător celui din care au fost confecţionate exemplarele noastre este caracteristic zonei nord-vest caucaziene [64], de unde provine acest tip de seceri. Deosebirea constă însă în aceea că în Caucaz secerile de acest tip erau turnate din bronz arsenical [65]. La Constanţa întîlnim însă un cupru „curat” din punct de vedere tehnologic. Este posibil ca meşterul care a confecţionat obiectele respective să nu fi avut la dispoziţie arseniu pentru a-l amesteca cu cupru.

Cu toate că secerile şi celturile se pot împărţi pe tipuri şi variante, aşa după cum s-a mai arătat între diferite exemplare se observă şi unele deosebiri, cum sînt detaliile de formă şi dimensiuni. Analizele efectuate au demonstrat că între obiectele care compun depozitul de la Constanţa există diferenţe şi din punct de vedere al aliajului folosit. Deci piesele provin din şarje şi tipare diferite. Depozitul de la Constanţa se deosebeşte de un altul din Dobrogea [66], respectiv de la Sîmbăta Nouă în cadrul căruia toate celturile au fost turnate numai în două tipare. Caracterul eterogen al depozitului în discuţie cuprinzînd „lingouri” de bronz brut, piese fragmentare, precum şi cîteva topoare ori seceri neutilizate, arată că materialul era strîns cu grijă, poate în vederea unei viitoare retopiri.

Prezentăm cu acest prilej şi cîteva descoperiri din epoca bronzului, provenite din localitatea **Pietroiu** com. Borcea, jud. Ialomiţa, intrate în colecţiile muzeului din Constanţa [67].

Din malul erodat de Dunăre (mai exact de braţul Borcea), într-o zonă în care se află o importantă aşezare getică [68], au fost culese în anul

---

[61] Nr. inventar 15 585; *ibidem*, nr. II/14, p. 98 şi fig. 14/4.

[62] Nr. inventar 15 595 şi 15 596 nr. II/22, 23, p. 99 şi fig. 16/1—2; 17/5.

[63] A. A. Jessen, MIA, 23, 1951, fig. 48/2; A. I. Terenoškin *Predskifskii period na Dneprovskom pravoberejie*, Kiev, 1961, fig. 32/4. Pentru zonele nord-vest caucaziene, E. I. Krupnov, *Drevniaia istoriia severnogo Kavkaza*, Moscova, 1960, pl. VII/4, 5; VIII/2; IX/10; încadrarea cronologică a secerilor de acest tip este însă greşită.

[64] Informaţie E. N. Černych.

[65] *Ibidem*.

[66] Sîmbăta Nouă, depozitul nr. 1 (Hallstatt B 1); cf. A Aricescu, Pontica, 3, 1971, p. 37—46.

[67] Achiziţionate de la muncitorul Oprea Vasile, din localitate.

[68] N. Conovici, Crişan Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 544—545; A. Atanasiu, SCN, 5, 1971, p. 389. Din aceeaşi zonă mai provin următoarele materiale: fragmente de vase getice (IV—II î.e.n.) — nr. inventar 13 812 şi 22 565; fragmente de vase elenistice — nr. inventar 22 566; patru vase din epoca feudalismului timpuriu — nr. inventar 13 805 —13 807, 13 811.

Tabelul

Rezultatele analizelor spectrale ale obiectelor

Inv. muzeu	Obiectul	Locul descoperirii	Bibliografie	Inv. analiză laborator	Cu	Sn	Pb
21310	pumnal	M. Viteazu	—	25028	99,329	0,003	0,06
	sabie	Medgidia	Dacia, NS, 14	25029	91,419	6	0,06
15564	celt	Constanța	Pontica, 1	25056	84,5355	~15	0,2
			Nr. Fig.				
			I/1 1/1; 4				
15565	,,	,,	I/2 1/2; 5	25060	89,7323	10	0,1
15569	,,	,,	I/3 1/3; 6	25063	91,640	8	0,06
15562	,,	,,	I/4 2/1; 7	25067	91,7643	8	0,02
15563	,,	,,	I/5 2/2; 8	25061	91,5124	8	0,2
15566	,,	,,	I/6 2/3; 9	25065	91,7048	8	0,06
15567	,,	,,	I/7 2/4	25058	91,6307	8	0,08
15571	,,	,,	I/8 3/1; 10	25064	93,1192	6	0,01
15572	,,	,,	I/9 3/2	25057	81,717	8	> 10
15570	,,	,,	I/10 3/3	25066	91,595	8	0,2
15573	,,	,,	I/11 3/4	25062	89,289	9	0,07
15568	,,	,,	I/12 3/5; 11	25059	91,6707	8	0,06
15575	seceră	,,	II/1 12/1; 17/1	25032	90,373	9	0,02
15581	,,	,,	II/2 12/2	25033	90,113	9	0,009
15578	,,	,,	II/3 12/3	25030	89,105	10	0,02
15588	,,	,,	II/4 12/4	25036	91,757	8	0,01
15589	,,	,,	II/5 12/5	25050	91,460	8	0,06
15592	,,	,,	II/6 12/6	25052	91,7178	8	0,06
15579	,,	,,	II/7 13/1	25048	90,6578	9	0,07
15584	,,	,,	II/8 13/2	25034	84,7415	15	0,2
15590	,,	,,	II/9 13/3	25040	89,6988	10	0,03
15594	,,	,,	II/10 13/4	25046	91,6938	8	0,06
15593	,,	,,	II/11 14/1; 17/3	25044	91,5602	8	0,2
15587	,,	,,	II/12 14/2	25035	91,5415	8	0,06
15586	,,	,,	II/13 14/3	25042	91,143	8	0,2
15585	,,	,,	II/14 14/4	25037	99,041	0,7	0,1
15583	,,	,,	II/15 14/5	25041	91,495	8	0,2
15591	,,	,,	II/16 14/6	25051	91,6949	8	0,06
15574	,,	,,	II/17 15/1; 17/4	25031	90,992	8	0,2
15582	,,	,,	II/18 15/2	25049	91,3187	8	0,06
15577	,,	,,	II/19 15/3	25043	91,640	8	0,08
15576	,,	,,	II/20 15/4	25045	91,099	8	0,09
15580	,,	,,	II/21 15/5	25047	89,5727	10	0,03
15595	,,	,,	II/22 16/1; 17/5	25038	99,524	0,01	0,03
15596	,,	,,	II/23 16/2	25039	99,406	0,025	0,06
14597	cuțit	,,	III 16/3; 17/6	25053	91,4534	8	0,1
15598	bronz brut	,,	IV a 16/4	25055	91,430	8	0,06
15599	,,	,,	IV b 16/5	25054	99,379	0,4	0,02

de la Mihai Viteazu, Medgidia şi Constanţa

Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Co	Au
0,01	0,002	0,01	0,008	0,5	0,002	0,06	0,015	~0,001
0,01	0,01	0,02	1,5	0,5	0,1	0,1	0,03	~0,001
<0,01	0,0005	0,001	0,015	0,1	0,02	0,1	0,017	<0,001
0,01	0,0009	0,0008	0,018	0,1	0,01	0,015	0,012	<0,001
?	0,001	0,01	0,008	0,09	0,1	0,05	0,04	<0,001
0,01	0,0005	0,0002	0,004	0,1	0,04	0,05	0,01	<0,001
0,01	0,0006	0,004	0,04	0,07	?	0,15	0,012	<0,001
?	0,0005	0,0007	0,015	0,1	0,003	0,1	0,015	<0,001
0,01	0,0006	0,0007	0,007	0,15	0,03	0,05	0,04	<0,001
?	0,001	0,0008	0,01	0,8	0,002	0,05	0,006	~0,001
<0,01	0,003	0,001	0,01	0,2	0,002	0,05	0,006	<0,001
0,01	0,0004	0,0006	0,015	0,1	0,008	0,6	0,01	<0,001
?	0,004	0,02	0,004	1,5	?	0,01	0,01	~0,003
0,01	0,0005	0,0008	0,012	0,1	0,01	0,12	0,015	<0,001
0,01	0,003	0,01	0,2	0,2	0,006	0,35	0,03	<0,001
0,01	0,001	0,01	0,035	0,7	0,006	6 0,1	0,015	<0,001
0,01	0,001	0,01	0,015	0,7	0,003	0,12	0,015	~0,001
?	0,001	0,01	0,015	0,8	0,007	0,1	0,01	<0,001
0,01	0,006	0,005	0,04	0,25	0,003	0,15	0,015	<0,001
0,01	0,0005	0,0007	0,015	0,08	0,003	0,1	0,012	<0,001
0,01	0,0005	0,0007	0,01	0,1	0,01	0,1	0,04	<0,001
0,01	0,0005	0,002	0,03	0,08	0,003	0,12	0,012	<0,001
0,01	~0,0005	0,0007	0,009	0,1	0,01	0,1	0,04	<0,001
0,01	0,0005	0,0007	0,009	0,15	0,01	0,05	0,015	<0,001
?	0,001	0,0008	0,02	0,1	0,007	0,1	0,01	<0,001
<0,01	0,0005	0,01	0,015	0,07	0,003	0,1	0,012	<0,001
—	0,006	0,01	0,09	0,15	0,01	0,35	0,04	<0,001
?	0,001	0,002	0,015	0,025	0,001	0,1	0,015	—
0,01	0,001	0,001	0,025	0,1	0,007	0,15	0,01	<0,001
0,01	0,0005	0,0006	0,015	0,08	0,006	0,12	0,012	<0,001
0,01	0,001	0,01	0,2	0,2	0,006	0,35	0,03	<0,001
?	0,005	0,0008	0,03	0,3	0,15	0,1	0,04	?
0,01	~0,0005	0,0005	0,01	0,1	0,1	0,05	0,008	<0,001
<0,01	0,001	0,01	0,09	0,25	0,05	0,35	0,04	0,01
<0,01	0,0005	0,0008	0,01	0,2	0,08	0,06	0,035	<0,001
0,01	0,01	0,01	0,003	0,3	0,002	0,09	0,01	~0,001
0,02	0,008	0,01	?	0,25	0,05	0,07	0,1	<0,001
0,01	0,0005	0,0001	0,04	0,08	—	0,3	0,015	<0,001
0,01	0,0003	0,0007	0,02	0,07	0,3	0,1	0,008	<0,001
0,02	0,004	0,01	—	—	0,04	0,015	0,012	?

1977, printre altele, mai multe fragmente ceramice de tip Coslogeni. Ele par să indice existenţa unei aşezări corespunzătoare acestei culturi. Tot din aceeaşi zonă provine şi o seceră de bronz [89]. Printre materialele ceramice amintim citeva fragmente de vase-borcan cu buza evazată. Unele fragmente sînt ornamentate cu brîuri nealveolate, mai rar alveolate (fig. 5/7). Menţionăm de asemenea descoperirea unor torţi groase, cu profilul rotunjit sau unghiular, prevăzute cu o proeminenţă ascuţită la partea superioară şi care provin de la vase de dimensiuni mari sau mijlocii (fig. 5/11). Pastă roşcată, maronie-cenuşie, grosolană sau mediocră. Fragmentele ceramice de la Pietroiu se aseamănă unor exemplare de la Călăraşi — Măgureni, Jegălia, Crăsani [90] etc.

Secera cu ciotul de turnare neînlăturat (sau tipul „à patte") are spinarea îngroşată printr-o nervură în relief, lama lată, arcuită şi vîrful rotunjit (fig. 5/9). Turnarea, în tipar monovalv acoperit, s-a făcut pe la capătul mînerului. Bronz maroniu, închis. Dimensiuni : lungimea spinării pe arc 0,281 m ; lungimea lamei pe coardă 0,233 m ; lăţimea maximă 0,039 m ; greutatea 0,1422 kg. Nr. inventar 13 824.

Secera de la Pietroiu se aseamănă cu un exemplar descoperit la Gumelniţa [91] şi mai ales cu alte piese din depozitul de la Gura Dobrogei [92], putînd fi astfel datat la sfîrşitul epocii bronzului (Bonz D = secolul XIII î.e.n.).

Cu toate că s-a descoperit în aceeaşi zonă cu fragmentele ceramice amintite, considerăm că secera nu poate fi pusă cu cea mai mare siguranţă în legătură nemijlocită cu aşezarea de tip Coslogeni. Deşi această legătură este probabilă, iar diferenţa cronologică dintre ele nu este prea mare, e posibil mai degrabă ca secera să aparţină nu locuirii Coslogeni, ci unui mic depozit de bronzuri, pe care îl putem presupune [93].

În legătură cu depozitele de bronzuri din Dobrogea corespunzătoare perioadei Bronz D, se observă că prin unele tipuri de unelte ale inventarului lor (ca forma deosebită a variantei răsăritene a celtului de tip transilvănean şi secerile cu ciotul de turnare neînlăturat) prezintă analogii mai ales cu descoperirile dintre Dunăre şi Balcani, ca şi la nord de Dunăre, în Oltenia şi Muntenia [94]. S-au răspîndit în Dobrogea şi cîteva unelte din grupul estic, din aria culturii Noua (cum ar fi varianta răsăriteană a celtului de tip răsăritean sau Oinacu). Un celt din depozitul de la Nicolae Bălcescu are analogii directe în bazinul Niprului [95], iar cele două seceri cu peduncul de la Constanţa se aseamănă unor exemplare din regiunile nord-vest caucaziene şi Kuban [96]. Dealtfel, în judeţul Ilfov, la Odăile Podari

---

[89] După informaţiile oferite de descoperitor, un pumnal apărut în anul 1977 în aceeaşi zonă, dar despre care nu avem alte date, ar fi fost predat lui A. Atanasiu din Călăraşi.

[90] S. Morintz, Niţă Anghelescu, *op. cit.*, p. 379—381, fig. 8 (jos) şi 9/a—b (torţile) ; p. 396 şi fig. 25/5; p. 398—399 şi fig. 29/8, 10; 30/1, 2, 7.

[91] Done Şerbănescu, George Trohani, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 535, fig. 4/7.

[92] A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 21—23, idem, Pontica, 3, 1970, p. 29, 56—58 şi fig. 4/6; 5/1, 2, 4; 7/1; 8/1, 2; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 22, 80, pl. 100/3—4, 6—7.

[93] Avem în vedere atît descoperirea rară a unor obiecte de bronz mai mari în aşezările culturilor Coslogeni şi Noua, cît şi informaţia privind descoperirea a încă unui pumnal în zonă (*supra*, nota 89).

[94] M. Petrescu-Dîmboviţa, Studia Balcanica, 5, Sofia, 1971, p. 110.

[95] A. M. Tallgren, ESA, 2, 1926, p. 181, fig. 4; A. I. Terenoškin, *op. cit.*, p. 122, fig. 84/7 şi p. 125, fig. 85/3, 8.

[96] *Supra*, nota 83.

s-au descoperit trei obiecte de bronz de provenienţă răsăriteană [97], între care şi o seceră deosebit de lată, rotunjită la capătul opus mînerului, cu analogii în regiunea Niprului şi care este caracteristică mai alcs culturii Srubnaia dintre Volga, Urali şi nordul Caucazului. S-a constatat că nu se întîlnesc încă în Dobrogea, în Bronz D, tipuri transilvănene [98].

Depozitele de bronzuri şi piesele izolate din Dobrogea şi Cîmpia Munteniei, corespunzătoare etapei finale a Bronzului mijlociu şi celui tîrziu, circumscrise ariei de răspîndire a culturii Coslogeni, dovedesc o dată mai mult participarea elementelor răsăritene şi sudice la cristalizarea acesteia, ca şi orientarea spaţiului extracarpatic, cel puţin împreună cu zonele corespunzătoare ale culturii Noua, spre est. Acest fapt nu elimină contribuţia elementelor sudice, surprinsă deja, ori a celor din spaţiul intracarpatic, care pot să apară, avîndu-se în vedere răspîndirea spre sud şi spre est a obiectelor de origine transilvăneană la sfîrşitul epocii bronzului.

În legătură cu sfîrşitul culturii Coslogeni s-a arătat că ea nu evoluează peste tot pînă la începutul Hallstattului timpuriu. Se pare că doar într-o zonă corespunzătoare, cu aproximaţie, judeţelor Ialomiţa şi Constanţa, cultura Coslogeni are o durată mai lungă, fără a se putea sesiza încă un aspect tîrziu care să evolueze în sens hallstattian [99].

În etapa următoare, odată cu cele dintîi manifestări ale epocii hallstattiene, legăturile Dobrogei şi ale zonei învecinate din Cîmpia Munteniei cu regiunile transilvănene devin tot mai strînse, fapt ilustrat atît de culturile care iau naştere, cu ceramica lor caracteristică, cît şi de tipurile de unelte şi arme care alcătuiesc noua serie de depozite de bronzuri.

BEMERKUNGEN BETREFFEND DIE BRONZEZEIT IN DER DOBRUDSCHA IM LICHTE DER NEUEREN FORSCHUNGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Obwohl in den letzten Jahrhunderten auf dem Gebiete der Dobrudscha wichtige Entdeckungen gemacht wurden, ist hier die Periode der Bronzezeit noch immer wenig bekannt. Der Verfasser zeigt eine Reihe archäologischer Funde an, die das historischarchäologische Bild der Epoche vervollständigen.

In der Gemeinde **Mihai Viteazu** (Kreis Konstanza) wurde in einem Bewässerungsgraben, der den Rand eines Hügels von großen Dimensionen durchschnitten ein Kupferdolch entdeckt (Abb. 2/2). Der Dolch, der aus einem Grab zu stammen scheint, kann der letzten Phase des Eonelothikums zugeschrieben werden, genauer der Übergangsperiode zur Bronzezeit.

Aus der Sammlung der Generalschule Nr. 2 **Medgidia** stammt ein Keramikgefäß (Abb. 2/1) vom Beginn der Bronzezeit, welches der Form nach denen von Neptun und Dervent ähnlich ist. Andere Analogien führen besonders zu den Entdeckungen von Ezerovo (V. R. Bulgarien). Die isolierten Funde auf dem Gebiete der Dobrudscha, bei Neptun, Dervent,

---

[97] Done Şerbănescu, George Trahani, *op. cit.*, p. 537—538, fig. 4/3.

[98] A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 36; idem, Pontica 3, 1970, p. 71.

[99] S. Morintz, Peuce, 2, 1970, p. 19—20; idem, Revista de istorie, 27, 1974, 6, p. 900 şi urm., idem, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, p. 151—152.

Rasova—Malul Roşu, Histria und Medgidia, trotz ihrer noch kleinen Zahl, scheinen die Existenz eines kulturellen Komplexes aus der ersten Phase der Bronzezeit, wenigstens in den südlichen Teil des Gebietes, zu verzeichnen. Diese Phase gleicht einer der Niederlassungsphasen von Ezerovo. Im oben erwähnten Raum und in dem nördlichen Nachbargebiet hätte diese Kultur mit den aus den nordpontischen Steppen kommenden Gruppen in Verbindung kommen können, die die mit Schnurbandabdrücken verzierten Gefäße verwendeten.

In den Nachbargebieten der Ortschaft **Izvoarele** (Gemeinde Lipniţa, Kreis Konstanza) wurden zwei Keramikgefäße (Abb. 3/1; 4/1), eine Tonstatuette (Abb. 4/4) und das Fragment eines Steinbeils (Abb. 3/2 a-b), das aus einem vernichteten Grab zu stammen scheint, ans Tageslicht gebracht. Aufgrund der vorhandenen Analogien kann die Entdeckung von Izvoarele dem Ockergräber-Komplex zugeschrieben werden, ohne eine bestimmte Etappe anzuführen. Die Analogien für das kleinere Gefäß und die Form und Verzierung des anderen führen zu einer noch nicht festgestellten Kultur der Anfangs — oder mittleren Phase der Bronzezeit zurück.

Der Verfasser macht uns die Metallbeile aus der ersten Hälfte der Bronzezeit bekannt, dasjenige von Grădina (Kreis Konstanza) hervorhebend.

Auf einer kulturellen, schwer zu charakterisierenden Basis entsteht in der Anfangs — und mittleren Phase der Bronzezeit auf dem Gebiete der Dobroudscha und im SO der Wallachei, die Coslogeni Kultur.

Die bei Rasova—Malul Roşu entdeckten Materialien der Coslogeni-Kultur werden bündig dargestellt.

Andere Funde derselben Kultur stammen von **Bugeac** (Gemeinde Ostrov, Kreis Konstanza). Es wurden zwei Gruben (die eher eine Wohnung — ,bordei[6], als eine Grube für Abfälle darstellen) und verschiedene Keramikstücke (Abb. 4/2, 3) endeckt. In einer anderen Grube kamen mehrere Stücke der Verbrennungsplattform mit Luftzugöffnungen eines Backofens (Abb. 6/3—5) nebst charakteristischer Keramik (Abb. 4/5; 5/6; 6/6) ans Tageslicht. Zur selben Epoche gehört auch eine Bronzenadel (Abb. 3/3).

Die archäologischen Funde von Rasova—Malul Roşu scheinen einer früheren Kulturetappe der Coslogeni-Kultur anzugehören. Diejenigen von Bugeac scheinen derselben Kultur anzugehören, aber einer höheren Etappe, die dem Kontakt mit dem Zimnicea—Plovdiv Kultur-Horizont folgt.

Der Verfasser übermittelt und das Ergebnis von Spektalenalysen der Legierung des mykenischen Schwertes von Medgidia und des in Konstanza entdeckten Lagers mit Bronzegegenständen, die vorher veröffentlicht wurden. Von den Bronzesicheln des Lagers macht sich ein Exemplar des „à patte" Typus bemerkbar, das einen hohen Kupfergehalt (99,041%) und nur 0,7% Stanium und 0,259% andere Elemente enthält. Die zwei mit pedunculus versehenen Sicheln desselben Lagers wurden nur aus Kupfer hergestellt, da die anderen Elemente der Legierung einen sehr kleinen Prozentsatz bilden (0,476 und 0,594%).

Es werden ebenfalls einige in **Pietroiu**, Gemeinde Borcea, Kreis Ialomiţa (Abb. 5/7, 11) entdeckte Materialien der Coslogeni Kultur dar-

gestellt. Ebenfalls von Pietroiu stammt auch eine Sichel vom „à patte“ — Typus, die in Bronze D (13. Jh. v.u.Z.) datiert wird (Abb. 5/9).

Die Lager von Bronzegegenständen und die einzelnen Stücke aus der Dobroudscha und der Wallacheiebene, die der Endphase der mittleren und der späten Bronzezeit entsprechen und dem Verbreitungsraum der Coslogeni-Kultur eingeschrieben werden, bezeugen den Beitrag der östlichen und südlichen Elemente zur Kristallisierung dieser Kultur. Werkzeuge vom Siebenbürgischen Typus der Bronze D — Etappe wurden in der Dobroudscha noch nicht angetroffen. In der folgenden Etappe, zugleich mit den ersten Äußerungen der Hallstatt-Epoche, straffen sich die Verhältnisse der Dobrudscha und der Nachbargebiete der Wallachei mit denen Siebenbürgens. Diese Tatsache wird sowohl von den neuen Kulturen mit ihrer charakteristischen Karamik als auch von den Werkzeugen und Waffen, die eine neue Legerreihe von Bronzegegenständen bilden, veranschaulicht.

Der Verfasser präsentiert im letzten Teil eine Tabelle mit den Ergebnissen der Spektralanalysen der in Mihai Viteazu, Medgidia und Konstanza entdeckten Gegenstände. Die Analysen wurden im Laboratorium des Archäologischen Instituts der Akademie der U.d.S.S.R. in Moskau, dank der Hilfsbereitschaft von E.N. Černych unternommen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Grube mit Keramik-und Herdfragmenten, samt Steinen und Knochen, in der Sektion S_2 (Plan und Profil) entdeckt. Bugeac (Gemeinde Ostrov).

Abb. 2. Oben: Gruben mit Materialien, der Coslogeni-Kultur angehörend (Plan und Profil); unten: 1 das Gefäß von Medgidia; 2 der Kupferdolch von Mihai Viteazul.

Abb. 3. 1 Gefäß mit Schnurverzierung, bei Izvoarele entdeckt; 2/a—b — die Andesitaxt von Izvoarele; 3 die Bronzenadel von Bugeac.

Abb. 4. 1—4 Keramikgefäß und Statuette von Izvoarele; 2, 3, 5, 6 Gefäße, der Coslogeni-Kultur angehörend, bei Bugeac entdeckt.

Abb. 5. 1—6, 8, 10 Keramikfragmente von Bugeac, der Coslogeni-Kultur angehörend; 7, 11 Keramikfragmente von Pietroiu, Kreis Ialomiţa; 9 Sichel von Pietroiu (Bronze D).

Abb. 6. 1, 2 Bilder der Gruben von Bugeac, Sektion S_2, mit Keramik- und Herdfragmenten, der Coslogeni-Kultur angehörend; 3—5 Fragmente vom Gitterwerk des Herdes.

DATE NOI CU PRIVIRE LA TEZAURUL DE AUR DE LA SARASĂU

DE

CAROL KACSÓ

Tezaurul de aur de la Sarasău a fost descoperit în primăvara anului 1847 [1]. Din numărul foarte mare de obiecte găsite, doar o mică parte este cunoscută în literatura de specialitate: cele ce se păstrează la Muzeul național din Budapesta, publicate integral de A. Mozsolics [2], și, parțial, cele ce au revenit proprietarilor terenului în care a fost descoperit tezaurul. Dintre acestea din urmă, cîteva sînt reproduse în lucrări din secolul trecut [3]. Despre ele s-a crezut pînă nu demult că sînt definitiv pierdute.

Regăsirea unei bune părți din piesele acestui ultim lot și obținerea unor informații inedite cu privire la tezaurul de la Sarasău, ne dau prilejul unei noi abordări a acestei importante descoperiri.

*

În scrisoarea ce consemnează condițiile de descoperire ale tezaurului, adresată de Ioan Mihályi lui Floris Romer și inserată de acesta în lucrarea în care se publică pentru prima dată descoperirea [4], se afirmă că familiei Man din Sighetu Marmației i-au revenit din tezaur obiecte în greutate de 2—3 fonți (aproximativ 1—1,5 kg). Aceste obiecte au fost moștenite, după moartea lui L. Man, survenită la puțin timp după descoperirea tezaurului, de cei trei copii ai săi. În scrisoare sînt specificate doar piesele ce au intrat în proprietatea mamei lui I. Mihályi, Julia Man, și anume opt discuri spiralice, inele și circa 400 de perle, fără a fi amintite obiectele primite de ceilalți doi moștenitori. Probabil datorită acestui fapt, ele au rămas în afara atenției specialiștilor, nefiind menționate nici chiar în lucrările mai demult publicate.

Unica sursă de informații care precizează exact obiectele din tezaur aflate în proprietatea familiei Man este o lucrare a lui I. Mihályi despre preistoria Maramureșului, rămasă în manuscris [5]. Se arată aici că partea din tezaur moștenită de J. Man și intrată apoi în colecția familiei Mihályi o reprezintă *opt discuri spiralice*, *șase inele*, *452 de perle* și *alte cîteva piese mai mici*, celorlalți doi moștenitori revenindu-le *cîte o brățară masivă de aur*, fiecare avînd diametrul de 7—8 cm. Despre cele două brățări se afirmă că sînt întru totul identice cu brățările de bronz găsite la Călinești.

[1] Locul de descoperire al tezaurului este un deal aflat la sud de localitate, în prelungirea terasei înalte din stînga rîului Tisa, numit „Secătura".

[2] ActaArchHung, 18, 1966, p. 15 sqq.

[3] F. Romer, AK,5, 1865, fig. 1 și 2; J. Hampel, *Bronzkor*, I, Budapesta, 1886, pl. XLIV/1 —4. Piesa Hampel, pl. XLIV/3 este identică cu piesa Romer, fig. 1.

[4] AK, 5, 1865, p. 37 sqq.

[5] I. Mihályi, *Pămîntul Maramureșului în preistorie* (manuscris-traducere din limba maghiară).

SCIVA, tomul 32, nr. 3, București, iulie—septembrie 1981, p. 371—381

Depozitul de bronzuri de la Călinești a fost descoperit în anul 1862 [6]. Inventarul său nu mai poate fi reconstituit [7], este însă sigur că depozitul conținea și brățări de bronz. Dintre acestea, nouă exemplare au fost descrise de J. Hampel [8]. Pe baza acestei descrieri se cunoaște că în depozitul de la Călinești au fost două tipuri de brățări : cu secțiunea rombică și cu secțiunea rotundă. În plus, potrivit manuscrisului lui I. Mihályi, la Călinești s-au mai găsit două obiecte de aceași formă cu brățările, dar de dimensiuni mai mari, ele avînd diametrul de aproximativ 11,5 cm. Despre acestea I. Mihályi crede „că nu împodobeau brațul, ci aveau altă destinație". Erau, foarte probabil, verigi de picior.

În lipsa altor date cu privire la brățările din tezaurul de la Sarasău, nu mai putem stabili cu siguranță în prezent cărui tip i-au aparținut. Mai probabil ni se pare că ele erau de tipul cu secțiunea rombică, pe de o parte datorită faptului că în lotul din tezaur ajuns la Budapesta au existat astfel de piese, de dimensiuni mai mici însă [9], pe de altă parte datorită frecvenței mai mari a acestui tip în tezaurele de aur din Transilvania și din regiunile învecinate [10].

Nu este cunoscută soarta celor două brățări de aur. În cadrul familiei Iurca — una dintre moștenitoare — se păstrează și astăzi amintirea piesei provenite de la Sarasău, despre care se crede că a fost transformată, pe la sfîrșitul secolului trecut, în bijuterie [11].

*

În vara anului 1876, cu ocazia unei expoziții organizată la Sighetu Marmației, a fost prezentată și colecția de antichități și piese feudale a familiei Mihályi, inclusiv obiectele de aur, care erau, potrivit unuia din inventarele publicate ale expoziției [12], opt discuri spiralice, șase inele și 452 de perle din tezaurul de la Sarasău, un inel mai mic provenit de la Ieud și un inel descoperit la Oncești. Aceste ultime două piese sînt menționate și în manuscrisul lui I. Mihályi [13]. Probabil cu această ocazie, discurile spiralice, două plăci de la capătul unor discuri, inelele și o parte din perle au fost cusute cu sîrmă subțire pe două cartoane îmbrăcate în pluș albastru, pe aceleași cartoane, după ce în prealabil au fost înșiruite pe trei sîrme, fiind puse și restul perlelor.

Majoritatea obiectelor de aur amintite — șase discuri spiralice, o placă de la capătul unui disc, trei inele și 250 de perle — au fost păstrate

---

[6] Această dată apare în scrisoarea lui I. Mihályi adresată lui F. Romer și diferă de cea publicată de J. Hampel, *Trouvailles*, Budapesta, 1886, p. 73 (anul 1863 sau 1865).

[7] V. M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 87 sq.; C. Kacsó, Apulum, 15, 1977, p. 138, nota 10.

[8] J. Hampel, *Bronzkor*, II, Budapesta, 1892, p. 39 sq.

[9] F. Romer, *op. cit.*, p. 43, fig. 5.

[10] M. Rusu, Acta MN, 9, 1972, p. 34 sq.; A. Mozsolics, *Bronze — und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1973, p. 93 sqq.; D. Popescu, Tibiscus, 4, 1975, p. 47 sqq.

[11] Informație primită de la Gh. Dâncuș, directorul Muzeului Maramureșean din Sighetu Marmației.

[12] *Magyar orvosok és természetvizsgálok 1876 augusztus 22-töl egész 28-ig Mármaros-Szigeten tartott XIX nagygyülésének történeti vázlata és munkálatai*, Budapesta, 1878, p. 165.

[13] Ele nu sînt consemnate în ArchÉrt, S.V., 10, 1876, p. 294, unde se publică de asemenea un inventar al expoziției de la Sighetu Marmației. Aici se afirmă însă că la Sarasău, împreună cu piesele de aur au fost găsite și bronzuri. Această informație nu este confirmată de alte surse. Știm doar, tot pe baza manuscrisului lui I. Mihályi, că în același loc în care a apărut tezaurul a fost găsită în anul 1867 o spadă de bronz. V. și C. Kacsó, *op. cit.*, 139.

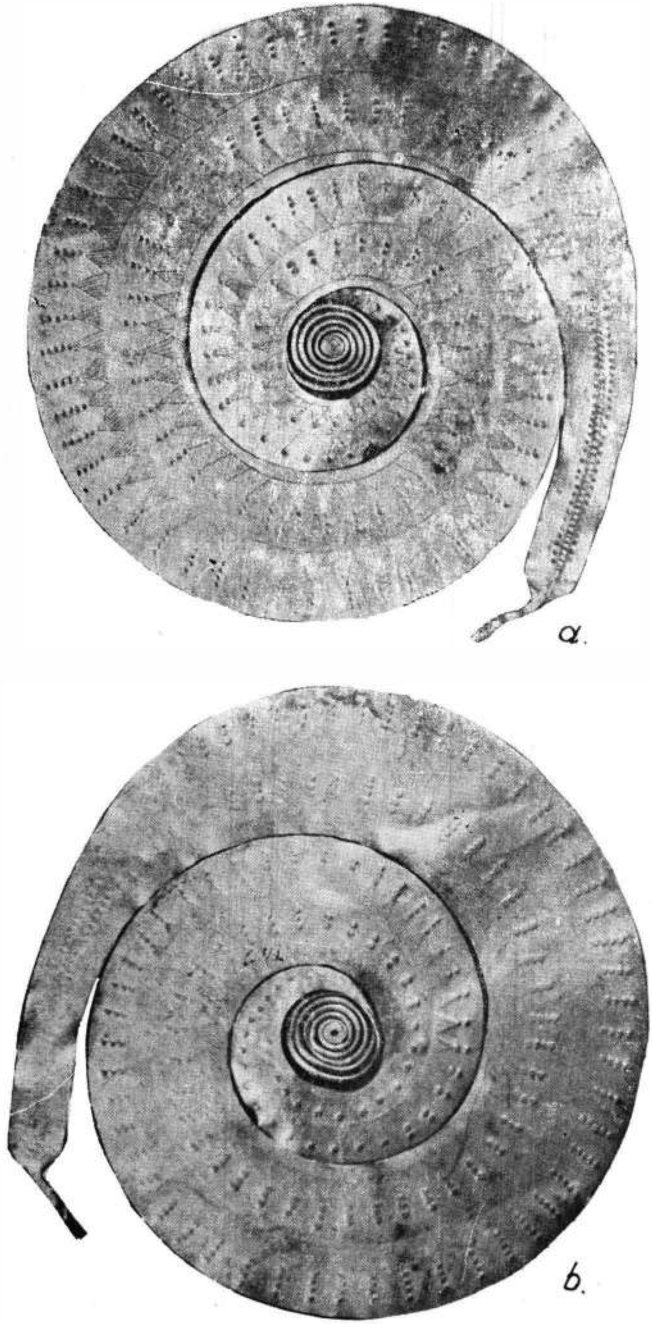

Fig. 1. Disc spiralic de la Sarasău; a fața, b spatele.

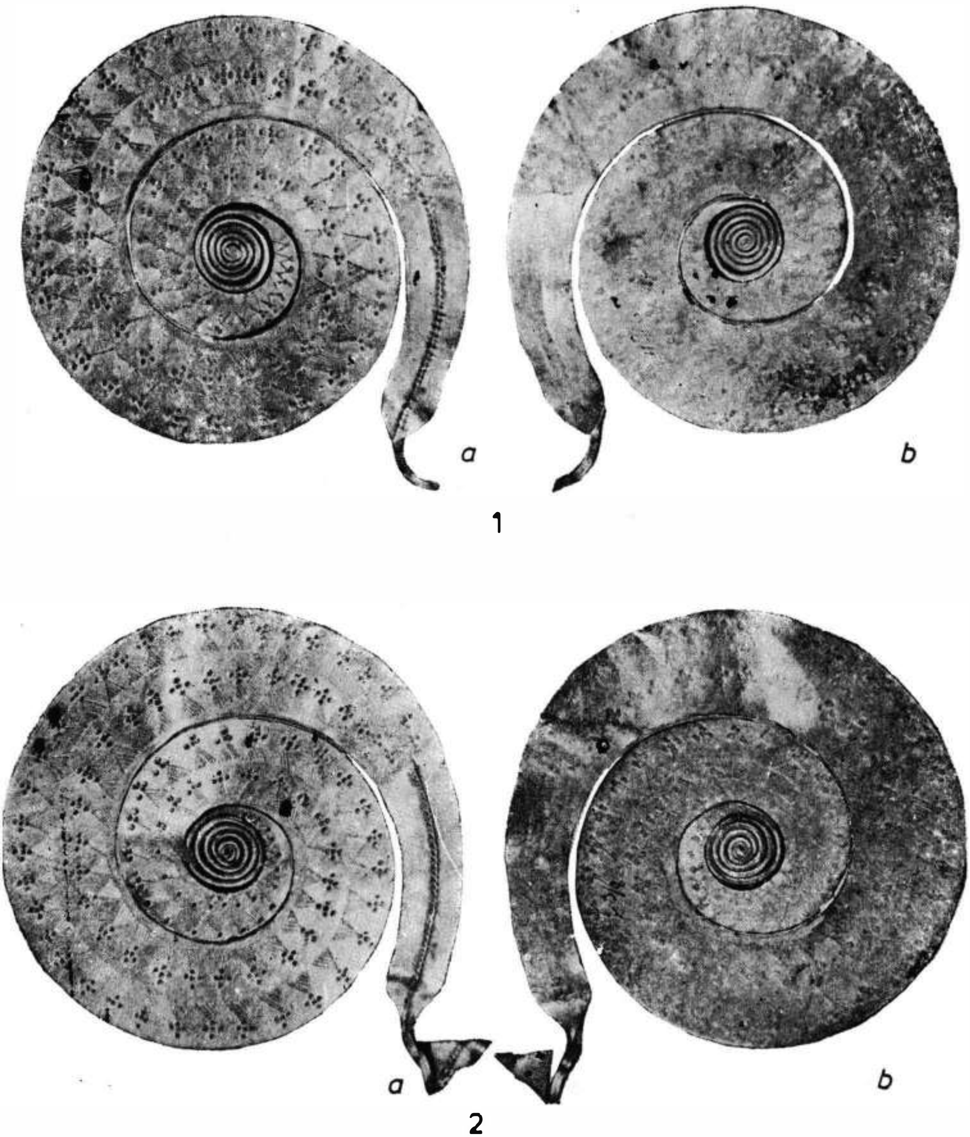

Fig. 2. Discuri spiralice de la Sarasău; 1a, la, 2b faţa, 1b, 2b spatele.

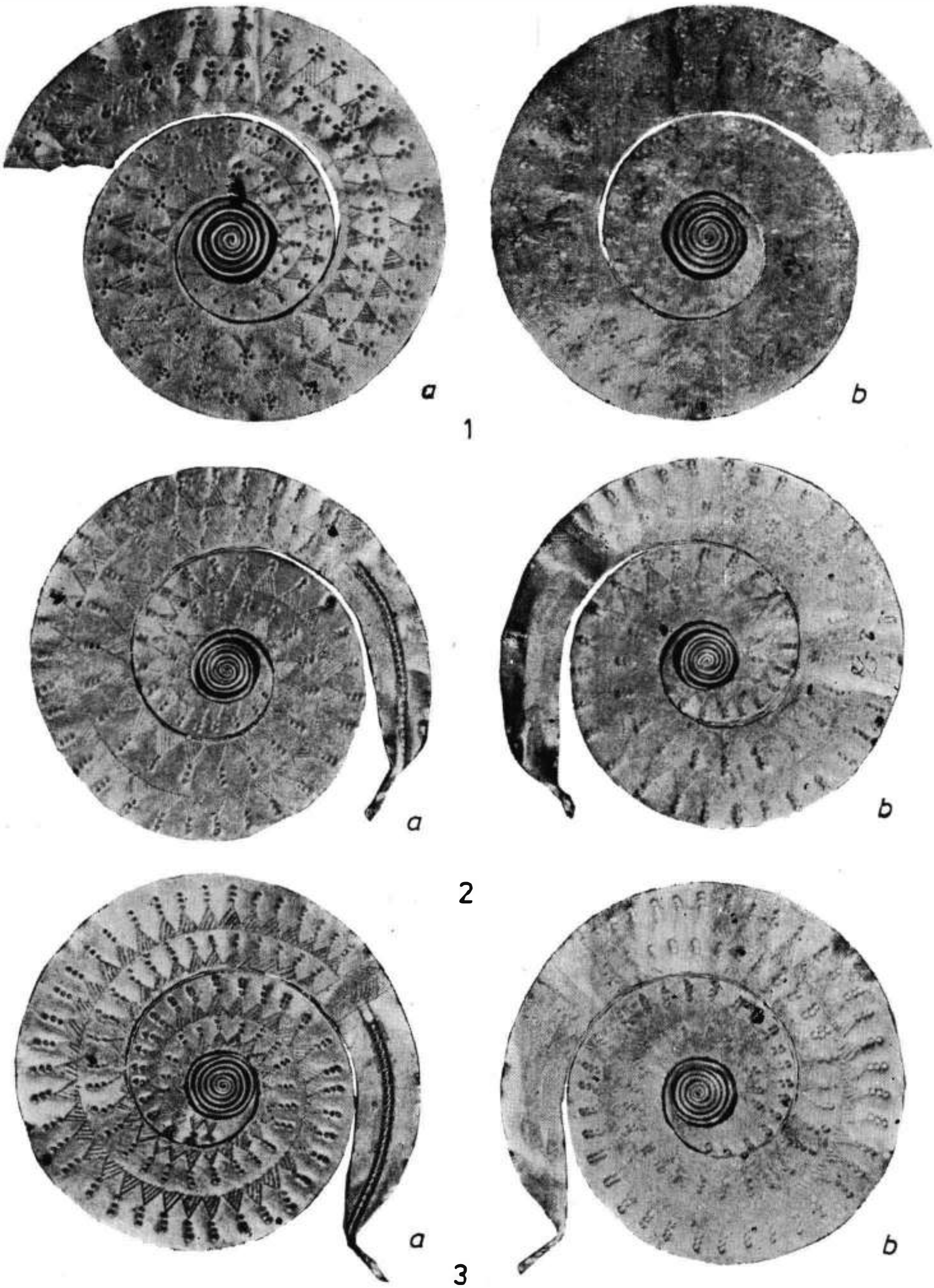

Fig. 3. Discuri spiralice de la Sarasău; 1a 2a, 3a fața, 1b, 2b, 3b spatele.

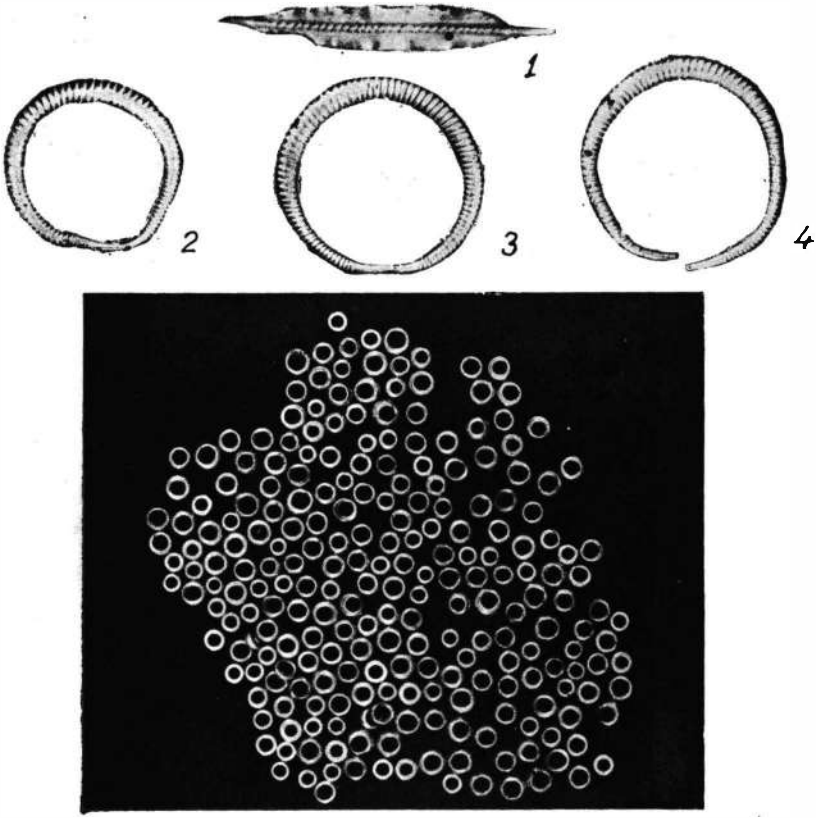

Fig. 4. Piese din tezaurul de la Sărăsău; 1. placă, 2—4 inele, 5 perle.

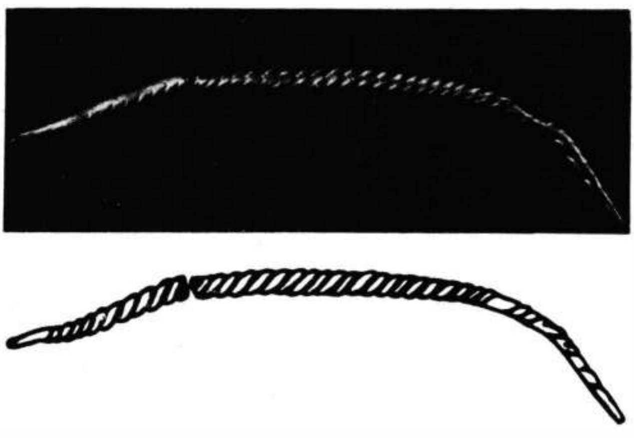

Fig. 5. Inelul de la Moftinu Mic.

pînă foarte recent pe aceste cartoane, ele fiind desprinse de actualii proprietari — Sofia şi Petre Mihali din Sighetu Marmaţiei, la cererea noastră, pentru a putea fi fotografiate. Cartoanele păstrează însă în mod vizibil şi urmele ampretate ale pieselor ce par astăzi definitiv pierdute: două discuri spiralice, un capăt de la un disc, cinci inele şi 202 perle. Dimensiunile lor, mai puţin greutatea, pot fi stabilite astfel cu destulă precizie. Trebuie să precizăm încă faptul că sîrmele cu care au fost prinse piesele pe cartoane au provocat uşoara lor deteriorare, vizibilă mai ales la discuri

*

Descrierea pieselor: 1. Disc spiralic plat din placă lată. În mijloc se subţiază şi se continuă cu o sîrmă spiralată, iar la capătul exterior, de asemenea subţiat, se termină într-o sîrmă uşor torsionată. Ornamentat cu triunghiuri haşurate, al căror vîrf este marcat de unul pînă la cinci puncte, iar înspre capăt cu o nervură, flancată pe ambele laturi de cîte un rînd de puncte. Diam. 8 cm; greutatea 22,73 g (fig. 1a — faţa; 1b — spatele). 2—4. Discuri spiralice asemănătoare, din care unul are în prelungirea sîrmei de la capăt o mică parte din placa terminală care era în formă de frunză, iar altul este rupt înspre capătul exterior. Triunghiurile haşurate sînt marcate la începutul spiralei de unul sau două puncte, apoi de patru sau cinci, dispuse în rozete şi cruci. Diam. 5,8 cm, 5,8 cm, 5,5 cm; greutatea 15,12 g, 15,28 g, 11,66 g (fig. 2/1a, 2a; 3/1a — faţa; 2/1b, 2b; 3/1b — spatele). 5—6. Discuri spiralice asemănătoare, ornamentate ca şi piesa nr. 1, avînd însă între triunghiuri şi nervură un decor format din două linii paralele, ce închid între ele linii scurte dispuse în formă de ace de brad. Diam. 5 cm, 5 cm; greutatea 8,33 g, 8,28 g (fig. 3/2a, 3a — faţa; 3/2b, 3b — spatele). 7. Placă terminală în formă de frunză de la un disc spiralic, ce se continuă la ambele capete cu cîte o sîrmă cu secţiunea rotundă, ornamentată cu o nervură mediană. L. 4,1 cm; greutatea 1 g (fig. 4/1). 8—10. Inele crestate, cu capetele subţiate, neornamentate, apropiate sau suprapuse. Diam. 2,2 cm, 2,7 cm, 2,7 cm; greutatea 3,40 g, 5 g, 4,77 g (fig. 4/2—4). 11. 250 de perle de diferite dimensiuni, din care 19 au profilul bitronconic, 205 profilul rotunjit şi 26 profilul drept. Greutatea între 0,08 şi 0,41 g (fig. 4/5).

Dintre cele două discuri spiralice pierdute, unul avea dimensiunile şi decorul identice cu piesa nr. 1, iar celălalt era identic cu piesele nr. 5 şi 6. Se confirmă în felul acesta informaţia lui F. Romer [14], potrivit căreia în colecţia Mihályi au fost, după dimensiuni, trei categorii de discuri, două mari, trei mijlocii şi trei mici. Tot F. Romer afirmă că cele trei discuri mijlocii aveau aceeaşi greutate [15], ceea ce înseamnă că fragmentarea unuia dintre ele este de dată mai recentă. Dintre cele trei discuri mici a fost publicat în desen doar unul [16]. Spre deosebire de cele existente astăzi în colecţie, acesta avea şi placa de la capătul exterior. Este sigur că placa ce se mai păstrează nu aparţine acestui disc, întrucît este de dimensiuni mai mari şi are sîrmele de la capete drepte, spre deosebire de exemplarul anterior publicat. Este foarte posibil ca ea să fi fost detaşată de la discul

[14] AK, 5, 1865, p. 39 sqq.

[15] *Ibidem*, p. 40.

[16] *Ibidem*, fig. 2.

căruia i-a aparţinut încă din vechime şi să facă parte din categoria de obiecte pe care I. Mihályi o denumeşte „alte cîteva piese mai mici", fără a le descrie mai exact. Aceleiaşi categorii i-a aparţinut cu siguranţă şi placa astăzi pierdută. Aşa cum se poate observa din urma lăsată pe cartonul pluşat, ea a avut forma şi dimensiunile identice cu placa încă existentă.

Deşi colecţia Mihályi conţinea, pe lîngă inelele de la Sarasău, şi alte două inele, descoperite tot în localităţi aflate în Depresiunea Maramureşului, la Ieud şi la Onceşti, cele trei inele pe care le publicăm acum aparţin foarte probabil tezaurului de la Sarasău. În lucrarea sa despre preistoria Maramureşului, I. Mihályi spune în legătură cu inelul de la Ieud că era perfect asemănător cu cele de la Sarasău, dar mai mic decît acestea [17], iar cu privire la inelul de la Onceşti afirmă că avea greutatea de 7,5 g şi a fost descoperit, împreună cu alte obiecte, cu ocazia construirii unei şosele, fiind foarte asemănător cu inelele din tezaurul de la Ţufalău. Descrierea dată corespunde într-adevăr cu cea a inelelor din tezaurul transilvănean, ceea ce exclude cu totul posibilitatea ca unul din inelele ce se mai păstrează din colecţia Mihályi să fi fost descoperit la Onceşti [18].

Marea majoritate a celor 202 de perle pierdute erau de dimensiuni reduse, cu greutatea între 0,08—0,15 g. Ele au fost scoase de pe cele trei sîrme, folosite pentru prinderea lor pe cartoanele pluşate. Spre deosebire de perlele mici, fiecare din perlele mari, cu greutatea între 0,39—0,41 ge, au fost fixate separat pe aceste cartoane şi ele există şi în prezent.

Piesele achiziţionate de Muzeul naţional din Budapesta (patru discuri spiralice, o placă terminală fragmentară, trei pandantive semilunare, două inele mai mari cu secţiunea rombică, 86 de inele crestate şi 64 de perle) şi cele revenite familiei Man (opt discuri spiralice, două plăci terminale, două brăţări masive, şase inele crestate şi 452 de perle) nu reprezintă decît o mică parte a tezaurului de la Sarasău. Atît în scrisoarea publicată în 1865, cît şi în lucrarea rămasă în manuscris, I. Mihályi afirmă că partea cea mai însemnată din tezaur a fost împărţită între locuitorii din Sarasău şi Sighetu Marmaţiei, iar multe din obiectele confiscate de autorităţi, confiscarea făcîndu-se fără acte oficiale, au fost apoi înstrăinate [19]. N-ar fi exclus deci ca tezaurele şi piesele de aur publicate ca provenite de la Sighet şi din comitatul Maramureş [20] să fi aparţinut de fapt tezaurului de la Sarasău. Dealtfel, pentru unele dintre ele se precizează că au fost descoperite

[17] Din urmele ampretate pe cartoanele ce au servit ca suport pentru piesele de aur din colecţia Mihályi, am putut stabili că unul din inele avea diametrul de 1,5 cm, fiind cel mai mic dintre cele opt. În mod aproape cert, acesta era inelul descoperit la Ieud.

[18] Inelul de aur de la Onceşti, deşi astăzi foarte probabil pierdut, are o importanţă deosebită, el reprezentînd una din puţinele mărturii din Ţara Maramureşului anterioare perioadei tîrzii a epocii bronzului, fiind şi cea mai veche piesă de aur din această zonă. În cursul unor cercetări de teren efectuate în primăvara anului 1973 împreună cu R. Popa şi R. Harhoiu, în stînga rîului Iza, la marginea de nord-vest a localităţii Onceşti, în imediata apropiere a şoselei Vadu Izei-Săcel, am găsit urmele unei aşezări din epoca bronzului. Este posibil ca tot aici să fie fost descoperit şi inelul de aur.

[19] Doar de la descoperitorul tezaurului au fost reţinute obiecte în greutate de 9 pfunzi (circa 4,5 kg), v. AK, 5, 1865, p. 38. Cifra consemnată de I. Mihályi i-a făcut pe unii autori să considere că ea corespunde cu greutatea întregului tezaur v. D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 228; M. Rusu, *op. cit.*, p. 48. M. Roska, *Repertorium*, p. 256, nr. 38 apreciază greutatea tezaurului, în mod cu totul ipotetic, pornind tot de la informaţia lui I. Mihályi, la aproximativ 9 kg.

[20] J. Hampel, *op. cit.*, II, p. 81 sqq; ArchÉrt, 14, 1894, p. 185; ArchÉrt, 18, 1898, p. 374; M. Roska, *loc. cit.*; A. Mozsolics, ActaArchHung, 18, 1966, p. 23; S. Foltiny, ANMW, 72, 1968, p. 703 sq.; M. Rusu, *op. cit.*, p. 48 sq.

în împrejurimile Sighetului, iar localitatea Sarasău se află în imediata apropiere a acestui oraş.

*

Discurile spiralice din tezaurul de la Sarasău au fost considerate fie podoabe prinse în păr *(Lockenringe)*, fie fibule, fie pandantive în formă de ochelari *(Brillenspirale)* [21]. A. Mozsolics le aseamănă cu pandantivele spiralice din tezaurul de la Rozsály [22]. Dar plăcile in formă de frunză aflate în prelungirea discurilor spiralice se deosebesc de plăcile ce leagă capetele spiralice ale pandantivelor de la Rozsály, ele fiind plate şi nu îndoite ca şi la acestea din urmă. Ornamentarea pe o singură faţă a discurilor, precum şi poziţia în care stau plăcile aflate în prelungirea lor, presupun mai degrabă că ele erau aplicate pe un material (lemn, piele sau textile). Piesele cu care prezintă cea mai mare asemănare sînt pandantivele de la Stockheim, Saas şi Heglau [23], formate din cîte două discuri confecţionate din sîrmă răsucită ce se continuă cu o placă spiralată, ornamentată cu diferite motive geometrice. Deşi aceste pandantive datează din aceeaşi perioadă ca şi tezaurul de la Sarasău, nu avem totuşi toată certitudinea că discurile spiralice din acest tezaur au aparţinut unor pandantive în formă de ochelari, mai ales datorită faptului că acestui tip de podoabă îi lipsesc, cel puţin din cîte cunoaştem în prezent, antecedentele locale. S-ar putea ca discurile de la Sarasău să fi constituit prin formă, ornamentaţie şi dispunere fie un cadru decorativ mai pretenţios, fie un ansamblu simbolic legat de cultul solar, ele fiind organizate într-un mod asemănător cu decorul spiralic de pe străchinile din prima fază a necropolei tumulare de la Lăpuş, unde acest decor, sigur cu rosturi simbolice, este de cele mai multe ori format din patru grupuri de cîte trei spirale de dimensiuni diferite, dintre care cea mai mare este plasată aproximativ la mijlocul înălţimii vasului, cea mijlocie aproape de buză, iar cea mică aproape de fund [24]. Uneori, spiralele de pe străchinile de la Lăpuş sînt însoţite, ca şi la discurile de la Sarasău, de triunghiuri.

Pandantivele semilunare de tipul celor de la Sarasău apar destul de rar în tezaure (Coruia, Vásárosnamely, Nyiregyháza—strada Petöfi, Vancsod) [25] şi lipsesc din depozitele de bronzuri [26] Datarea lor este dependentă de piesele cu care se află în asociere. A. Mozsolics le încadrează, pe baza acestor asocieri, în grupul Opályi [27].

Inelele crestate, frecvente în tezaure şi depozite de bronzuri, sînt de trei variante : cu crestături dese, cu crestături rare şi cu crestături ce

---

[21] D. Popescu. *loc. cit.*; E. Zaharia, Dacia, N. S., 3, 1959, p. 126; idem, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 102; S. Foltiny, *op. cit.*, p. 707; M. Rusu, *op. cit.*, p. 38 şi nota 39.

[22] Acta ArchHung, 18, 1966, p. 28

[23] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, I, p. 144 sqq.; II, pl 158/60, 61 (Stockheim), pl. 159 A/3, 4 (Saas), pl. 160 A/2—4 (Heglau)

[24] C. Kacsó, Dacia, N.S., 19, 1975, fig. 2, 4.

[25] S. Foltiny, *op. cit.*, p. 704, pl. 2 (Coruia); A. Mozsolics; *Bronze — und Goldfunde*, p. 209, pl. 95/4—5 (Vásárosnamely); idem, ActaArchHung, 18, 1966, p. 15, fig. 1/2, 3 (Nyiregyháza-str. Petöfi); *ibidem*, p. 29 (Vancsód). A. Mozsolics, *loc. cit.*, menţionează încă două exemplare mai mici, provenite dintr-o localitate necunoscută, despre care S. Foltiny, *op. cit.*, nota 51 presupune că s-ar găsi în nord-estul Ungariei sau nord-vestul României.

[26] M. Rusu, *op. cit.*, p. 38.

[27] *Bronze — und Goldfunde*, p. 99.

alternează cu torsiuni false. Dintre acestea, varianta cea mai veche, căreia îi aparţin toate exemplarele de la Sarasău, este cea cu crestături dese. Astfel de inele au fost găsite la Coruia [28], Rupea [29], Sarmizegetusa [30], Seini [31], Tg. Mureş [32], Sárazsadány [33], poate şi Apoldu de Sus [34] (tezaure), la Bătarci [35], Gemzse—Égetterdö [36], Olcsvaapáti II [37], Volovec [38] (depozite de bronzuri). La acestea se adaugă piesele considerate ca provenite de la Sighet şi „comitat Maramureş'', care însă s-ar fi putut să facă parte, aşa cum am presupus mai sus, tot din tezaurul de la Sarasău, inelul de mici dimensiuni de la Ieud, ce a fost menţionat într-o lucrare din secolul trecut, dar a scăpat atenţiei cercetării moderne, un inel descoperit în anul 1971 la Moftinu Mic (jud. Satu Mare), pe locul numit *Dealu* (fig. 5), precum şi inelele găsite în necropola tumulară de la Lăpuş : patru în tumulul 2, din care trei sînt cu capetele subţiate, al patrulea avînd capetele unite prin sudare, şi unul în tumulul 4 [39]. Cele patru inele din tumulul 2 au fost găsite pe vatra de incineraţie, împreună cu un topor cu disc şi spin miniatural de tip B_3, lamă de pumnal şi 108 perle de aur, iar inelul din tumulul 4, descoperit tot pe vatra de incineraţie, a avut alături un topor cu disc şi spin masiv de tip B_3, o lamă de pumnal şi 121 de perle de aur. Cei doi tumuli aparţin primei faze a necropolei. În inventarul lor sînt prezente în cantitate mare şi vase decorate cu motive spiralo-geometrice, realizate prin excizie-incizie.

Depozitele de bronzuri în care apar inelele crestate — varianta Sarasău — sînt contemporane cu prima fază a necropolei de la Lăpuş. Ele conţin bronzuri caracteristice grupului timpuriu de depozite Uriu, respectiv Opályi : spadă de tip Nenzingen, topoare cu disc şi spin de tip B_3 şi B_4 topor de tip Drajna, topoare cu manşonul prelungit în dreptul cefii de tip Şanţ (Ungureni), celturi cu plisc masive cu secţiunea rectangulară, brăţări ovale cu secţiunea rotundă etc.

Încadrarea cronologică a primei faze a necropolei de la Lăpuş şi a depozitelor timpurii ale grupelor Uriu şi Opályi permite concluzia sigură că inelele crestate — varianta Sarasău — reprezintă podoabe tipice pentru perioada tîrzie a epocii bronzului. Inelele cu crestături rare şi cele cu crestături ce alternează cu torsiuni false (varianta Bräduţ) sînt de dată mai recentă, ele aparţinînd perioadei Hallstatt B_1 [40].

---

[28] S. Foltiny, *op. cit.*, p. 704, pl. 2.
[29] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 197.
[30] *Ibidem*, p. 209, pl. 95/6.
[31] M. Roska, *op. cit.*, p. 275, nr. 233; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 207.
[32] M. Rusu, *op. cit.*, p. 50; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 199.
[33] A. Mozsolics, Praehistorica, I, Basel, 1950, p. 30, pl. X/10.
[34] D. Popescu, *op. cit.*, fig. 140/1.
[35] M. Macrea şi C. Kacsó, St. ComSatu Mare, 1972, pl. XXV/1—3.
[36] A. Mozsolics, *Bronze — und Goldfunde*, p. 138, pl. 66/7. Spre deosebire de celelalte piese citate, la inelul de la Gemzse crestăturile acoperă şi capetele.
[37] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 164, pl. 34/8.
[38] K. Bernjakovič, SlovArch, 8, 1960, 2, p. 353; A Mozsolics, *op. cit.*, p. 189.
[39] C. Kacsó, *op. cit.*, p. 49, fig. 1/12—15 (inelele din tumulul 2). Inelul din tumulul 4 este inedit.
[40] D. Popescu, *op. cit.*, p. 288, fig. 138/1—8; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 127, pl. 302 (depozitul de la Brăduţ); Vl. Dumitrescu, Dacia, S.V., 5—6, 1935—1936, fig. 1/15-19 (depozitul de la Tăuteu); A. Mozsolics, ArchÉrt, 96, 1969, 1, p. 64, fig. 3 (depozitul de la Tiszakarád II); J. Pastor, SlovArch, 8, 1958, 2, pl. VII/11—19 (aşezarea de la Somotor). V. şi M. Rusu, *op. cit.*, p. 36.

Inelele cu secţiunea rombică sînt de asemenea caracteristice perioadei tîrzii a epocii bronzului. În multe tezaure sau depozite ele sînt asociate cu inelele crestate — varianta Sarasău [41].

Perlele reprezintă categoria cea mai numeroasă şi cu cea mai îndelungată folosinţă dintre obiectele de aur. Ele apar încă în perioada eneolitică [42], fiind apoi confecţionate pe tot parcursul epocii bronzului şi Hallstatt-ului timpuriu pe largi spaţii geografice [43]. Perlele de aur sînt prezente şi în inventarul ambelor faze ale necropolei de la Lăpuş. În prima fază, marea lor majoritate sînt de formă sferoidal-turtită cu profil rotunjit, cele cu profil bitronconic fiind extrem de puţine, în timp ce în faza a doua situaţia este inversă; numărul perlelor cu profil bitronconic, acestea avînd şi dimensiuni mai mari, depăşeşte substanţial pe cele de alte forme. Trebuie să precizăm că în faza a doua a necropolei, singurele obiecte de aur sînt perlele (163 în tumulul 6, în inventarul căruia mai este prezent şi un opritor de bronz, ce are o analogie exactă în depozitul de tipare de la Ciumeşti [44], 19 în tumulul 9 şi 2 în tumulul 20). Desigur, situaţia sesizată la Lăpuş în privinţa deosebirilor de formă a perlelor din cele două faze ale necropolei nu reflectă evoluţia tipologică a acestei categorii de podoabă, în alte complexe închise, cum este şi tezaurul de la Sarasău, perlele de aur de diferite forme şi mărimi găsindu-se asociate.

În lipsa unei periodizări proprii Transilvaniei, pentru încadrarea cronologică a diverselor descoperiri din epoca bronzului şi fierului s-a apelat de cele mai multe ori la clasicul sistem cronologic al lui P. Reinecke, sau, eventual, la variantele îmbunătăţite ale acestuia pentru diversele regiuni ale Europei centrale.

Realitatea arheologico-istorică demonstrează însă din ce în ce mai evident imposibilitatea racordării în toate cazurile a descoperirilor transilvănene la sistemul cronologic central-european. În acelaşi timp se pune tot mai mult sub semnul întrebării opinia potrivit căreia depozitele de bronzuri şi tezaurele de aur constituie grupe sau serii ce aparţin unor orizonturi cronologice clar delimitate, care au fost depuse sau ascunse concomitent în pămînt. Aducînd ca argument imposibilitatea cunoaşterii unor cauze istorice care să fi determinat la un moment dat îngroparea simultană a unor valori, A. Vulpe formulează părerea că depozitele de bronzuri, pe care le denumeşte de tip Uriu—Dragomireşti, caracterizează un interval de timp de circa două secole, depozitele mai noi ale acestui tip fiind contemporane cu depozitele-turnătorii de la Uioara, Şpălnaca,

---

[41] S. Foltiny, *op. cit.*, fig. 1 şi 2 („Sighet" şi Coruia); A. Mozsolics, Praehistorica, I, Basel, 1950, pl. XI (Sárazsadány); idem, *Bronze — und Goldfunde*, p. 189 (Volovec); M. Macrea şi C Kacsó, *op. cit.*, pl. XXV/1 (Bătarci).

[42] A.6.Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1967, p. 72; S. Foltiny, *op. cit.*,. p. 706.

[43] S. Foltiny, *op. cit.*, pl. 3/4 (Armeniş); D. Popescu, *op.cit.*, fig. 135/4; N. Burda, *Tezaure de aur din România*, Bucureşti, 1979, fig. 15 (Boarta); M. Roska, *op. cit.*, p. 151, nr. 33 (Mănăstireni); V. Căpitanu şi V. Ursachi, Carpica, 11, 1979, fig. 2/1; 4/1, 2 (Răcătău); M. Roska, *op. cit.*, p. 226, nr. 53 (Simeria); A. Mozsolics, 46—47 BerRGK, 1965—1966, pl. 17/5 (Şmig); D. Garašanin, *Katalog der vorgeschichtlichen Metalle*, Belgrad, 1954, pl. 2; 53/5 (Velika Vrbica) şi pl. 46/2, 3 (localităţi necunoscute din Iugoslavia); F. Tompa, ArchÉrt, 42, 1928, fig. 94/30 (Hangospuszta); T. Kovács, ArchÉrt,(95, 1968, 2, fig. 3 (Kötegyán); A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, pl. 71/20 (Orosipuszta); I. Bona, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975, pl. 198 C/11, 12 (Tiszafüred — Ásotthalom); L. Hajek, AR, 6, 1954, fig. 254—256 (Barca).

[44] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, pl. 133/5b, 9 a.

Aiud etc. [45] Analiza combinaţiilor de obiecte din depozitele ce au fost inseriate în perioadele Reinecke Bronz D şi Hallstatt A arată că există depozite care pot fi clar deosebite din punct de vedere cronologic, dar sînt şi depozite a căror limitare la un interval scurt de timp nu poate fi realizată, întrucît ele conţin piese cu o evoluţie mai îndelungată [46].

Perioada de apogeu a metalurgiei bronzului şi aurului din nordul şi nord-vestul Transilvaniei coincide cu o perioadă de stabilitate etnică, transformările culturale datorindu-se în special unei evoluţii interne, în cadrul căreia se petrece şi fenomenul de abandonare a unor forme ceramice şi motive decorative şi adoptarea altora. Acest proces de evoluţie culturală a fost clar sesizat în cadrul necropolei de la Lăpuş. Tumulii de aici au fost ridicaţi de populaţia locală, care a păstrat în mai multe aspecte caracteristicile Suciu clasice, ce datează încă din perioada mijlocie a epocii bronzului. Aceste caracteristici sînt mai pregnante în prima fază a necropolei, pe ceramica căreia se constată prezenţa masivă a ornamentului excizat-incizat. În faza a doua a necropolei acest decor este abandonat treptat, locul lui fiind luat de decorul canelat. Chiar dacă apariţia în faza a doua a necropolei a procedeului de ardere al ceramicii, prin care se realizează vase negre în exterior, roşii în interior, eventual şi prezenţa decorului canelat, ar putea fi considerate ca rezultate ale unor influenţe externe, faptul că marea majoritate a ceramicii este de aceeaşi factură cu cea din prima fază şi chiar decorul canelat este adoptat într-o manieră specifică, ce se apropie sau se identifică cu stilul decorativ al primei faze, argumentează concluzia că necropola de la Lăpuş este expresia unei dezvoltări neîntrerupte, petrecută în cadrul aceloraşi comunităţi. Piesele de bronz şi tiparele pentru turnat bronzuri descoperite în tumulii fazei Lăpuş II dovedesc de asemenea continuitatea activităţii metalurgice pe tot parcursul etapei istorice în care se încadrează necropola. Cu excepţia opritorului deja menţionat din tumulul 6, a cărui singură analogie exactă se găseşte într-un depozit mai recent, restul obiectelor de bronz (seceră, pandantive în formă de 8, brăţară ovală cu secţiunea rotundă, perle mari, turtă perforată) şi tiparele de celt cu secţiunea rectangulară şi de topor cu disc şi spin îşi au analogiile fie doar în depozite mai vechi, ce au fost încadrate în perioada Reinecke Bronz D, fie şi în astfel de depozite şi în depozite mai noi, încadrate în perioada Hallstatt A.

Evoluţia istorică din nordul şi nord-vestul Transilvaniei arată în mod evident că între perioadele corespunzătoare cu Reinecke Bronz D şi Hallstatt A nu există cezură [47], datările mai restrînse ale depozitelor de bronzuri putînd fi realizate fie în funcţie de cronologia mai fină a unor tipuri de bronzuri, în special a spadelor şi a variantelor de topoare cu disc şi spin, fie în funcţie de asocierile mai frecvente a unor categorii de bronzuri. Desigur, unele din depozite, tocmai datorită specificului metalurgiei locale, şi anume confecţionarea unor bronzuri timp îndelungat fără modificări tipologice esenţiale, nu pot fi datate cu o precizie prea mare.

Tezaurele de aur, din cauza variaţiei mai mici de obiecte pe care le conţin şi a valorii lor intrinsece, care poate determina un decalaj mai

[45] SCIVA, 27, 1976, 4, p. 15.
[46] T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1978, p. 108.
[47] În urma analizei materialului de la Pecica şi T. Soroceanu, *Cultura Mureş* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1978, ajunge la concluzia că perioadele Bronz D şi Hallstatt A nu pot fi rupte una de alta.

mare de timp între momentul confecţionării şi cel al depunerii diverselor piese decît în cazul depozitelor de bronzuri, sînt şi mai greu de încadrat în faze restrînse. Totuşi, tezaurul de la Sarasău, mai ales pe baza analogiilor inelelor crestate, se datează cu destulă siguranţă la începutul perioadei tîrzii a epocii bronzului.

Acestei perioade îi aparţin şi alte descoperiri de la Sarasău: un depozit de bronzuri ce conţine în exclusivitate topoare cu disc şi spin de tip B_3 şi B_4 [48], o spadă de tipul cu disc la mîner, un capăt de centură şi o brăţară cu secţiunea rotundă, ornamentată cu registre de crestături verticale, ce alternează cu registre de triunghiuri haşurate alăturate [49]. Din păcate, în lipsa unor ample cercetări arheologice sistematice, stabilirea apartenenţei culturale a acestor descoperiri şi a altora contemporane din Depresiunea Maramureşului nu poate fi făcută în momentul de faţă decît ipotetic.

Judecînd după harta descoperirilor culturii Suciu de Sus din Transilvania [50], zona Maramureş a aparţinut cu siguranţă ariei de răspîndire a acestei culturi. În urma unor cercetări de teren, au fost identificate mai multe aşezări din epoca bronzului (Bîrsana, Bogdan Vodă, Călineşti, Onceşti, Sarasău — pe locul numit *Vaşcapău*, nu departe de locul unde s-a descoperit tezaurul, Săpînța, Sîrbi) [51]. Fragmentele ceramice găsite la suprafaţă nu permit însă atribuiri mai exacte. Doar prezenţa în număr mare a unor fragmente ornamentate cu striuri pare să indice apartenţa lor la cultura Suciu de Sus. Singura aşezare din care avem pînă în prezent o cantitate mai substanţială de materiale este cea de la Giuleşti — punctul *Valea Mestecăniş* [52]. Foarte probabil, această aşezare aparţine chiar fazei de început a culturii Suciu de Sus.

În Depresiunea Maramureşului au fost găsite de asemenea mai multe aşezări cu ceramică canelată, neagră în exterior, roşie în interior (Sighetu Marmaţiei — aşezare întărită cu val şi şanţ pe dealul *Solovan* [53], Bogdan Vodă [54], Bîrsana, Crăciuneşti, Ieud, Şieu — două puncte şi altele). Doar despre unele din aceste aşezări se poate afirma că aparţin cu siguranță unei etape evoluate a culturii Gáva.

Spre deosebire deci de alte zone ce au aparţinut culturii Suciu de Sus, cum sînt Depresiunile Lăpuşului şi Sălajului, unde procesul de evoluţie ce a dus la apariţia ceramicii canelate este în suficientă măsură lămurit [55], din Maramureş lipseşte deocamdată tocmai aspectul intermediar dintre culturile Suciu de Sus şi Gáva, aspect căruia îi corespund de fapt marea majoritate a descoperirilor de bronzuri şi de aur din această zonă.

Este însă foarte probabil că nu s-au produs nici în Maramureş restructurări demografice importante în cursul perioadei tîrzii a epocii bron-

[48] F. Nistor și A. Vulpe, SCIV, 20, 1969, 2, p. 182, fig. 1 B și 2A; C. Kacsó și N. Bura, ActaMN, 11, 1974, p. 1 sqq., fig. 1.

[49] C. Kacsó, Apulum, 15, 1977, p. 135, fig. 4/2—4.

[50] T. Bader, PZ, 54, 1979, fig. 1.

[51] Materiale inedite păstrate la muzeele din Sighetu Marmaţiei și Baia Mare.

[52] Cercetări R. Popa și M. Zdroba. Materialul inedit la muzeul din Baia Mare.

[53] K. Horedt, *Aşezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetu Marmaţiei*, Baia Mare, 1966.

[54] R. Popa și M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare, 1966, p. 43 sq., fig. 31.

[55] Pentru descoperirile din epoca bronzului din Depresiunea Sălajului v. C. Kacsó, ActaMP, 4, 1980, (sub tipar).

zului, populaţia locală, de factură Suciu de Sus, continuîndu-şi şi aici evoluţia, ea adoptînd la un moment dat ceramica canelată. Mai degrabă sînt de presupus anumite schimbări, chiar de natură demografică, la sfîrşitul acestei perioade, pe care o considerăm aproximativ corespunzătoare cu mijlocul perioadei Hallstatt A.

NEUE DATEN BEZÜGLICH DES GOLDFUNDES VON SARASĂU

ZUSAMMENFASSUNG

Von dem im Jahre 1847 in Sarasău enteckten Goldfunde, waren nur einige, vom Ungarischen Nationalmuseum erworbene Stücke bekannt und teilweise jene die der Familie Mihályi zugekommen waren. Von den letzteren wurden einige in Veröffentlichungen des vorigen Jahrhunderts erwähnt [3]. Von diesen dachte man bis vor kurzem, daß sie endgültig verloren seien.

Auf Grund einer Arbeit I. Mihályis über die Vorgeschichte des Maramuresch, Arbeit die als Manuskript geblieben ist, sowie einiger Mitteilungen in einer älteren Veröffentlichung [12], stellt der Verfasser fest, daß bei den Besitzern des Grundstückes in welchem die Funde gemacht wurden, folgende Stücke aus dem Goldfund von Sarasău vorhanden waren : acht Spiralscheiben, zwei Platten von Spiralscheiben, zwei massive Armreifen, sechs enggerippte Ringe und 452 Perlen. Von den zwei massiven Armreifen sagt Mihályi, daß sie in jeder Beziehung mit den Bronzearmreifen identisch waren, die im Bronzefund von Călineşti gefunden wurden. Heute können wir nicht mehr mit Sicherheit den genauen Typus des Armreifens im Goldfund von Sarasău feststellen, da sich in Călineşti zwei Typen von Armreifen befanden uzw. mit rundem und mit rombischem Durchschnitt.

Von den aufgezählten Stücken sind noch vorhanden : sechs Spiralscheiben, eine Platte, drei enggerippte Ringe und 250 Perlen (Abb. 1—4).

Der Goldfund von Sarasău datiert von Anfang der späten Bronzezeit und ist zeitgenössisch mit der ersten Phase der Hügelnekropolis von Lăpuş sowie mit den frühen Bronzefunden der Gruppe Uriu bzw. Opályi.

Da es nur wenige systematische archäologische Untersuchungen des Maramuresch gibt, ist die kulturelle Zugehörigkeit des Goldfundes von Sarasău sowie zahlreicher anderer gleichzeitiger Funde, vorderhand nur hypothetisch feststellbar. Man weiß aber mit Sicherheit, daß auch diese Zone zum Verbreitungsbereich der Suciu de Sus-Kultur gehörte. Falls man die geschichtlichen Verwandlungen in Betracht zieht, die in anderen, durch die Gemeinschaften dieser Kultur besiedelten Territorien stattgefunden haben, z.B. in den Niederungen von Lăpuş und Sălaj, kann man annehmen, daß auch im Maramuresch keine nennenswerten demographischen Umwandlungen während der späten Bronzezeit vor sich gingen und die örtliche Bevölkerung der Suciu de Sus-Faktur in ihrer Entwicklung

hier fortfuhr und zu einem gewissen Zeitpunkt die kannelierte Keramik adoptierte.

Im Manuskript des I. Mihályi sind noch zwei weitere Goldstücke aus dem Maramuresch erwähnt uzw. ein Ring von Onceşti, von dem man sagt, daß er vollkommen den Ringen aus dem Goldfund von Ţufalău gleicht, sowie ein Ring von Ieud identisch mit denen von Sarasău, jedoch kleiner als jene.

Desgleichen ist noch ein Ring veröffentlicht worden, der zufälligerweise im Jahre 1971 in Moftinu Mic, Bez. Satu Mare, entdeckt wurde (Abb. 5).

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

CÎTEVA CONSIDERAȚII ISTORICO-ARHEOLOGICE ASUPRA BISERICII DIN SECOLUL AL XIV-LEA DESCOPERITĂ LA VOLOVĂȚ (JUDEȚUL SUCEAVA)

DE

AL. ARTIMON

Cercetările românești de arheologie medievală au contribuit la o mai bună cunoaștere a orașelor, a etapelor de construcție a cetăților și curților domnești și a satului medieval românesc. Printre aceste cercetări o amploare deosebită au cunoscut-o în ultimii ani săpăturile arheologice care au contribuit la clarificarea unor date istorice privitoare la începuturile și la etapele de evoluție ale monumentelor medievale [1]. Merită menționate în acest sens cercetările efectuate în Moldova la monumente de felul celor de la Putna, Neamț, Voroneț, Moldovița, Humor și Suceava [2]. Ne propunem să valorificăm aici rezultatele săpăturilor arheologice pe care le-am întreprins la Volovăț în anii 1969—1973. Comuna Volovăț din județul Suceava se află situată la 4 km sud-vest de Rădăuți, în depresiunea cu același nume. Limitată de lanțul muntos al Obcinei Mari și de dealuri, din care unele împădurite, depresiunea Rădăuți constituie o zonă propice așezărilor omenești [3]. Prima atestare documentară a Volovățului datează de la începutul secolului al XV-lea cînd, într-un document emis de voievodul Alexandru cel Bun, la 28 iunie 1401, apare Giurgiu Volhovski, identificat de cercetători cu Giurgiu de la Vîlhovăț (Volovăț) [4].

Dealtfel, cu puțin mai tîrziu, în documente din 7 ianuarie 1403 și 1 august 1403, este menționat același Giurgiu Volhovețchi, respectiv Giurgiu din Volhovăț [5].

Un document extrem de valoros în care apare Volovățul este cel emis de Alexandru cel Bun la 13 decembrie 1421, prin care domnitorul dăruiește fostei sale soții, cneaghinei Rimgaila, tîrgul Siret și Volhoveț, cu satele, moșiile, iazurile, vămile și toate veniturile [6].

La 22 mai 1443, într-un document emis de Ilie Voievod, apare domeniul domnesc de la Volhoveț [7]. Localitatea mai apare menționată într-un act din octombrie 1455, prin care Petru Aron întărește mamei sale,

---

[1] Bibliografia problemei în BMI, 40, 1971, supliment.

[2] Al. Andronic, Rev Muz, 3, 1966,, 5 p. 489—493; Radu Heitel, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 38, 1962, 5—6, p. 327—342; Gh. I. Cantacuzino, BMI, 40, 1971, 3, p. 79—84; Elena Busuioc și Gh. I. Cantacuzino, SCIV, 20, 1969, 1, p.67—82.

[3] V. Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 255—256.

[4] Leon Șimanschi, Revista arhivelor, 48, 1974, 32, 3 p. 478—479.

[5] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 46—49; Dimitrie G. Ionescu, Romanoslavica, 4, 1961, p. 337—344.

[6] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 141—146.

[7] Leon Șimanschi și Nistor Ciocan, AIIA Iași, 11, 1974, p. 179—180.

SCIVA, tomnf 32, nr. 3, București, iulie—septembrie 1981, p. 383—405

marii cneaghine Maria, Siretul şi Olhoveţul, cu mori, tătari, lovişte şi cu tot ce-i aparţine [8].

Dintre menţiunile documentare ulterioare ale acestei aşezări, merită atenţie actul din 15 martie 1490 prin care Ştefan cel Mare confirmă episcopiei de Rădăuţi autoritatea asupra unui număr de 50 de biserici, printre care figurează şi o biserică cu popă la Vîlhoveţ şi o altă biserică cu popă pe Vîlhoveţ [9].

În două documente din secolul al XVI-lea această localitate apare sub numele de Olovăţ [10], respectiv Holovăţ [11].

Din analiza documentelor enunţate mai sus reiese vechimea şi importanţa acestei localităţi, mai ales în prima jumătate a veacului al XV-lea, cînd Volovăţul a constituit, alături de tîrgul Siret, în două rînduri un apanaj domnesc: o dată pentru doamna Rimgaila, la despărţirea ei de Alexandru cel Bun, şi a doua oară pentru doamna Maria, văduva lui Iliaş [12].

Trebuie reţinut în acelaşi timp că localitatea a preocupat şi continuă să preocupe literatura de specialitate în legătură cu o biserică pe care ar fi construit-o aici la mijlocul veacului al XIV-lea Dragoş Vodă. Pornind de la afirmaţiile cronicarului Nicolae Costin [13], care menţiona la începutul secolului al XVIII-lea, după tradiţia orală, că a fost făcută de Dragoş Vodă o biserică din lemn la Volovăţ, numeroşi cercetători au încercat să verifice informaţia şi să identifice monumentul [14].

O parte dintre specialişti au acceptat tradiţia privitoare la ridicarea la Volovăţ a unei biserici de lemn de către Dragoş Vodă [15]. Alţii, invocînd tot tradiţia, au adus în sprijinul ei şi cîteva referiri documentare din secolul al XVIII-lea care, în esenţă, confirmau informaţia dată de Nicolae Costin [16]. Cu toate acestea, lucrurile sînt încă departe de a fi clare şi unanim acceptate.

În scopul clarificării controversatei probleme privind existenţa la Volovăţ a bisericii amintite, fapt ce interesează în cea mai mare măsură istoria arhitecturii româneşti, se impunea efectuarea unor cercetări arheologice care să scoată la lumină sau să infirme cele consemnate de tradiţia orală populară. Unele descoperiri întîmplătoare făcute mai demult în această localitate au contribuit la localizarea zonei în care cercetările

[8] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, Iaşi, 1932, p. 774. Aceeaşi menţiune şi în actul în limba latină, din 29 iunie 1456, dat în Suceava, prin care Petru Aron se obligă să asigure Mariei, văduva lui Iliaş, *oppidum-ul (oraşul)* Serath cu suburbiile, precum şi *„Villam” (satul)* Olhowiecz-Olhovăţ, vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 782.

[9] *Documente privind istoria României, veacul XV, II, Moldova*, Bucureşti, 1954, nr. 124, p. 132 (vom cita în continuare D.I.R.)

[10] Amintim documentul din 6 august 1583 de la Petru Voievod în care apare Volovăţul; vezi *D.I.R., veacul XVI, Moldova, III*, Bucureşti, 1951, nr. 278, p. 227.

[11] La 20 iunie 1589 Petru Voievod dă panului Nicula stolnic satul „Holovăţul”, ascultător de ocolul Bădeuţilor, vezi, *D.I.R., veacul XVI, Moldova, III*, nr. 519, p. 430.

[12] Cf. M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 141—146 şi II, p. 774 şi 782.

[13] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, Bucureşti, 1942, p. 175—176.

[14] Menţionăm cercetătorii care s-au ocupat de monumentul de la Volovăţ: N. Iorga, D. Dan, Leca Morariu, Paul Henry, Gr. Ionescu, I. G. Negură, Virgil Vătăşianu, Oreste Gherasim, N. Grigoraş şi I. Caproşu, Şt. S. Gorovei, Ioana Cristache Panait, Titu Elian etc.

[15] D. Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 125—126; Leca Morariu, Glasul Bucovinei, 623, 1921, p. 23; Oreste Gherasim, Mitropolia Moldovei şi Sucevei, 11, 1964, p. 140—144.

[16] N. Grigoraş şi I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 10—11; C. Cihodaru, SCS Iaşi, Istorie, 11, 1960, 1, p. 73; D. Dan, *op. cit.*, p. 126—127.

arheologice aveau mari şanse de a da răspunsurile aşteptate. La sfîrşitul secolului al XIX-lea, în apropierea bisericii ridicate de Ştefan cel Mare la Volovăţ a fost semnalată prezenţa unei biserici vechi. În ,,Gazeta Bucovinei" din 1895 se relata că proprietarul Toader Băleanu a dat de pietrele temeliei unei biserici, presupusă a fi a lui Dragoş Vodă. Se mai menţiona că ,,. . . şi mormîntul lui Dragoş, samănă că a fost aflat" [17].

De asemenea, în anii 1953—1954 şi 1966 s-au întreprins în această zonă unele cercetări arheologice nesistematice, avînd drept rezultat dezvelirea unor porţiuni de ziduri şi a cîtorva morminte [18]. Pericolul distrugerii documentelor arheologice a contribuit la hotărîrea luată de Muzeul

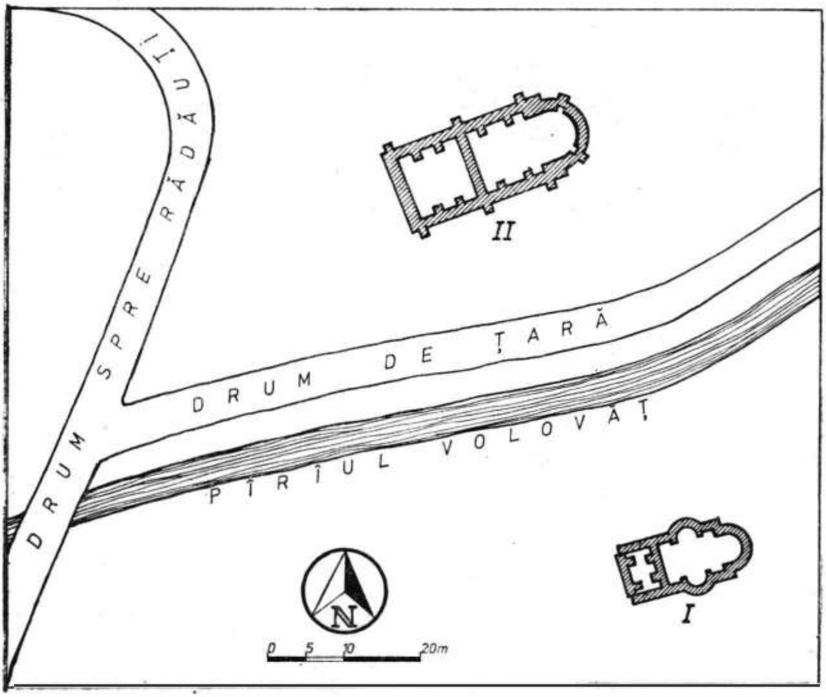

Fig. 1. Amplasarea celor două biserici de la Volovăţ. Biserica I construită în secolul al XIV-lea. Biserica II ridicată de Ştefan cel Mare între anii 1500—1502.

din Suceava de a planifica efectuarea unor săpături sistematice la Volovăţ [19].

Locul în care s-au amplasat cercetările arheologice din anii 1969—1973 se află la cca 50 m SSE de biserica ridicată la Volovăţ de Ştefan

[17] *Din istoricul satului Volovăţ*, semnat de C. D., student juridice, în Gazeta Bucovinei, 1895, nr. 38, p. 1.

[18] Aceste săpături au fost efectuate de locuitorii Constantin Băleanu şi Maru Emil pe lotul lor de folosinţă; la săpături a mai participat în 1966 şi un reprezentant al muzeului din Rădăuţi. Informaţii preţioase în legătură cu existenţa în această zonă a unei biserici vechi am primit de la Constantin Băleanu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[19] Săpăturile arheologice au fost întreprinse de semnatarul acestor rînduri cu fonduri puse la dispoziţie de conducerea Muzeului judeţean Suceava, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

cel Mare în 1500—1502 [20] (fig. 1). În această zonă au fost întreprinse şi sondajele nesistematice din 1895, 1953—1954 şi 1966, sondaje care s-au soldat cu răscolirea depunerilor pînă la nivelul de construcţie şi în unele locuri chiar mai adînc decît acest nivel. Cu toate acestea, aşa cum se va vedea din cele ce urmează, nivelul de construcţie mai era încă vizibil în multe locuri, fiind marcat de o dungă de mortar.

Pentru început, s-a trasat o secţiune cu lungimea de 37,50 m şi lăţimea de 2 m, orientată nord-sud. Cu acest prilej s-a constatat prezenţa ruinelor unei biserici de piatră şi a unui cimitir (fig. 2a). După primele observaţii, cercetările au continuat prin trasarea secţiunilor II—V şi apoi prin degajarea pămîntului pe o mare suprafaţă, în vederea dezvelirii bisericii şi a cimitirului din zona ei (fig. 3).

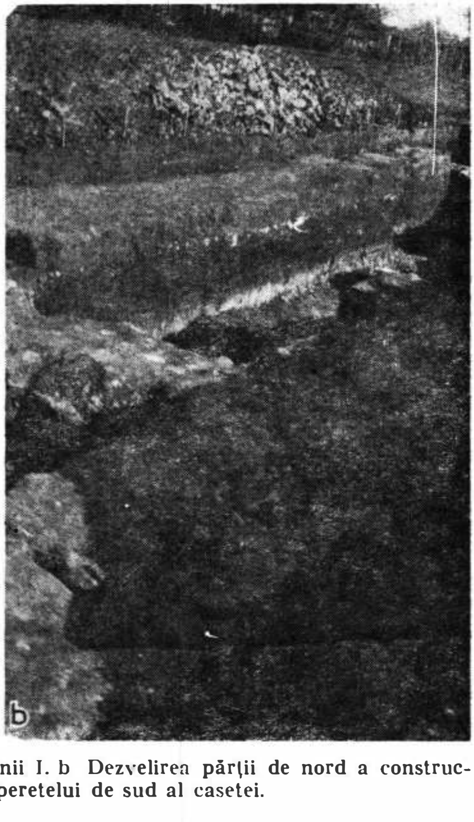

Fig. 2. Volovăţ. a Vedere de ansamblu a secţiunii I. b Dezvelirea părţii de nord a construcţiei cu observarea profilului peretelui de sud al casetei.

În acest fel s-a putut reconstitui planul unei biserici de tip triconc, s-au putut identifica sau dezveli integral un număr de 42 morminte şi s-au recoltat materiale arheologice, în principal ceramică, dar şi obiecte de fier şi cîteva obiecte de podoabă. Biserica de piatră ale cărei temelii au fost descoperite la Volovăţ a reprezentat prima construcţie ridicată pe locul respectiv. Într-adevăr, nu a fost surprins nici un element care să ateste existenţa, pe acelaşi loc, a unui monument mai vechi decît momen-

[20] Gh. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 130—132.

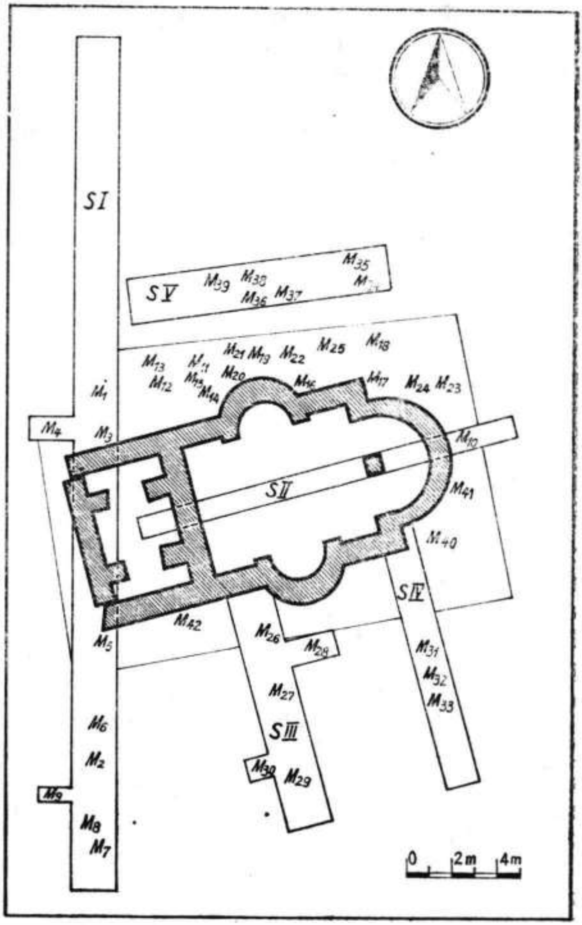

Fig. 3. Volovăţ. Planul general al săpăturilor cu localizarea mormintelor.

tul săpării şanţurilor de fundaţie ale bisericii de piatră. Situaţia stratigrafică a fost foarte concludentă în acest sens, chiar dacă în anumite porţiuni ea a fost deranjată de săpăturile efectuate anterior. Precizăm totodată că nici un mormînt din cele dezvelite în jurul temeliilor bisericii nu a fost tăiat de şanţurile de fundaţie ale acestei construcţii.

Nivelul de construcţie al bisericii, vizibil în multe locuri sub forma unei dungi de mortar, se află la partea superioară a unui strat de pămînt de culoare brun deschis (fig. 2b şi 4). Dealtfel, secţiunile trasate aici au oferit unele observaţii extrem de interesante asupra situaţiei stratigrafice din interiorul şi exteriorul bisericii.

Deasupra solului viu, cenuşiu, se găseşte un strat de pămînt de culoare negru-brun, în umplutura căruia s-au găsit multe pietricele şi fragmente ceramice din secolele III—IV e.n. Stratul imediat următor, de culoare brun-deschis, este destul de sărac în materiale, în el fiind găsite rare fragmente ceramice din secolul al XIV-lea (a doua jumătate) şi bucăţi de mortar.

În sfîrşit, deasupra acestui strat, se găseşte stratul arabil actual. În acest strat s-au găsit fragmente ceramice, fragmente de cărămizi, pietre şi numeroase bucăţi de mortar din secolul al XV-lea, probabil din perioada demolării bisericii (fig. 4 şi 6).

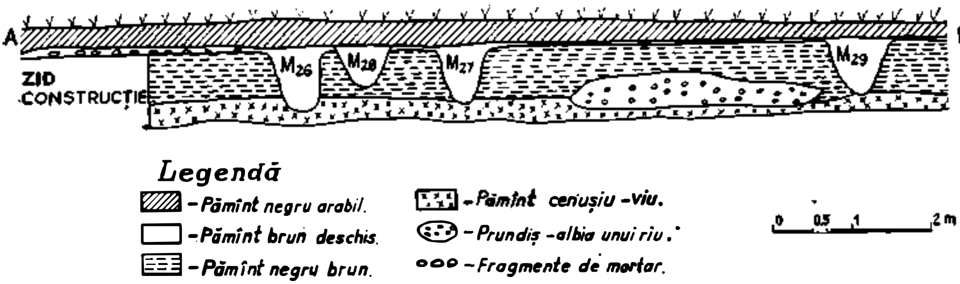

Fig. 4. Volovăţ. Profilul peretelui de est al secţiunii III.

În zona cercetată s-au găsit şi unele materiale care datează din secolul al XIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Aceste puține materiale reprezintă mărturii despre existența la Volovăț a unei viețuiri anterioare activității primilor constructori, dar ele n-au putut fi deocamdată surprinse într-un nivel stratigrafic distinct. Ca urmare a unor periegheze şi sondaje efectuate la 100 m SE, la 200 m S şi la 300 m NV de locul cercetat, s-au găsit materiale ceramice din secolele XIII—XIV.

Interiorul bisericii a fost cercetat prin trasarea unei secțiuni longitudinale (S II) în lungime de 17 m şi lățime de 1 m (fig. 5). Cu acest prilej s-a stabilit că fundațiile bisericii au fost adîncite de la baza stratului de pămînt de culoare brun-deschis, cu rare urme de fragmente ceramice din secolul al XIV-lea şi ele intră în solul viu (fig. 6).

Nivelul de construcție este marcat de urme de mortar, aflate în vecinătatea fundațiilor. De asemenea, s-a observat existența unor cărămizi ce s-au păstrat la limita dintre pronaos şi naos, lîngă zidul vestic al naosului. Aceste cărămizi, cu dimensiunile de 0,24 × 0,12 × 0,06 m şi 0,23 × 0,10 × 0,06 m, erau aşezate pe un strat compus din pietricele mici şi mijlocii, şi din bucăți de mortar şi reprezentau, probabil, pavajul bisericii de piatră (fig. 5 b).

O altă parte din cărămizile descoperite fuseseră întrebuințate la ridicarea zidului bisericii. Cu dimensiunile de 0,24 × 0,12 × 0,06 m, ele aveau pe una din fețe şănțuiri sub formă de linii ondulate, linii în zig-zag etc., pentru prinderea mai bine cu mortar în zidul construcției (fig. 8 a). Un tip asemănător de cărămidă a fost descoperit în umplutura casei domneşti din secolul al XIV-lea de la Suceava [21], ca şi la Rădăuți, în nivelul din secolul al XIV-lea [22].

Cercetările efectuate în secțiunea II au permis descoperirea unei plăci de piatră cu dimensiunile de 0,96 × 0,90, m, ce a servit drept masă a altarului. Placa s-a găsit în poziție verticală, lîngă mai multe pietre de-

[21] Materiale aflate în colecţia muzeului din Suceava. Informaţia o deţinem de la Lucian Chiţescu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[22] Mulţumim arheologilor Lia şi Adrian Bătrina, care ne-au transmis această preţioasă informaţie (săpături efectuate la Biserica Bogdan Vodă din Rădăuţi).

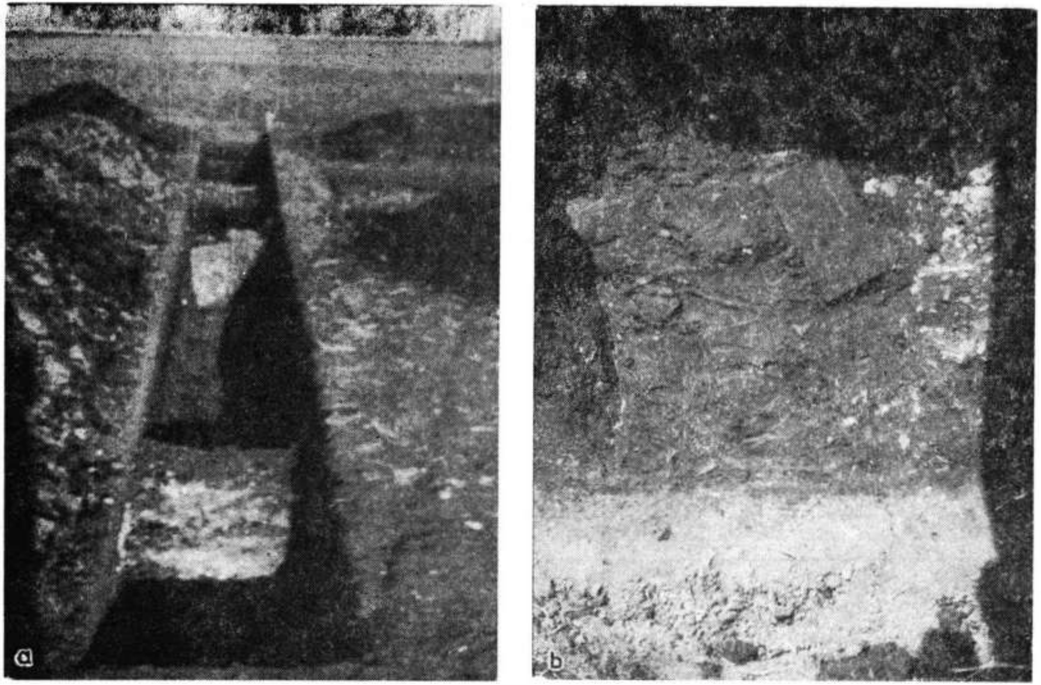
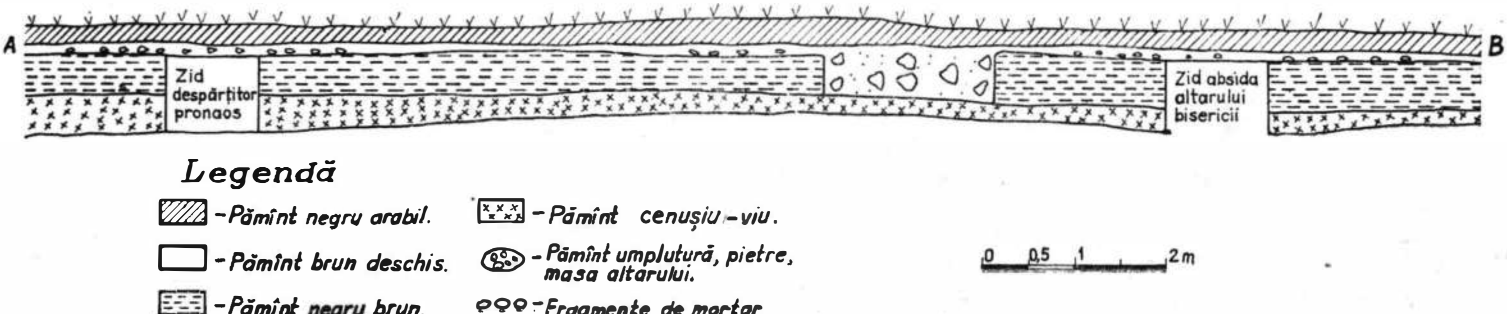
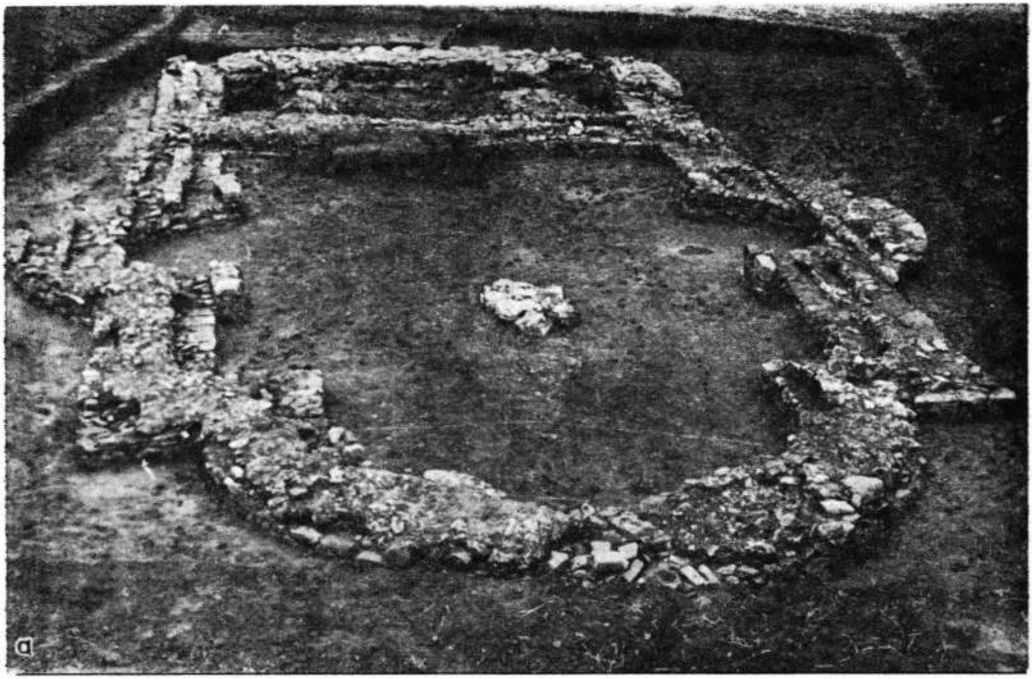

Fig. 5. Volovăț. a Vedere de ansamblu a secțiunii II; b Detaliu. Cărămizi *in situ*.

Fig. 6. Volovăț. Profilul peretelui de nord al secțiunii II.

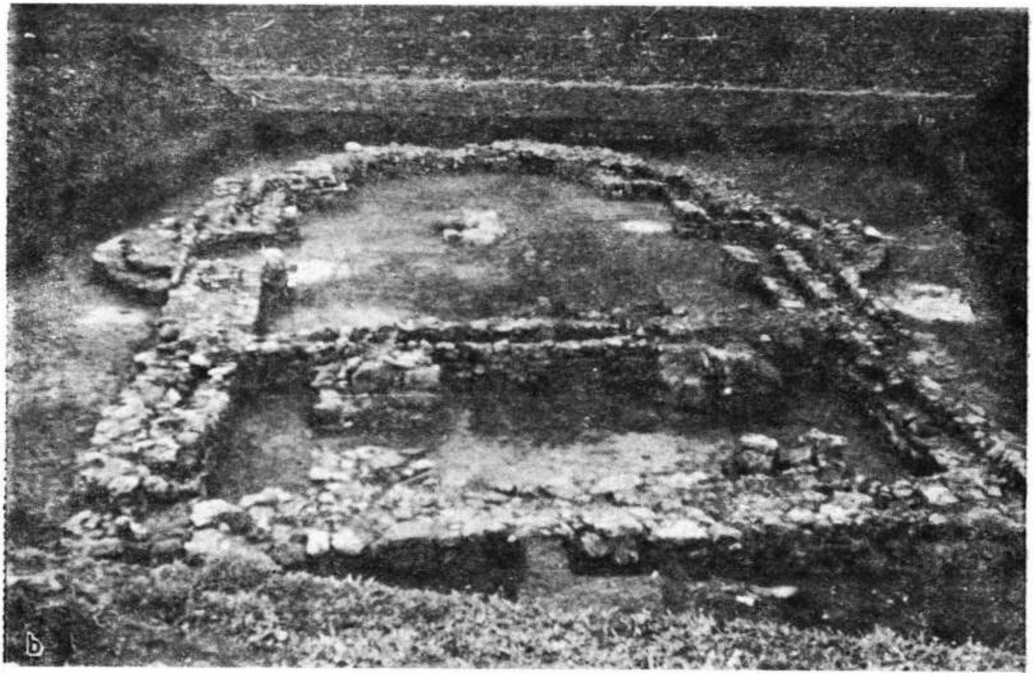

Fig. 7. Volovăţ. a Vedere de ansamblu a bisericii, din partea de est; b Vedere de ansamblu a bisericii, din partea de vest.

ranjate ce au format stîlpul ei de susţinere. În umplutura pămîntului scos de aici nu s-a găsit nici un obiect care să ne ajute la precizarea momentului cînd s-a umblat la masa altarului (fig. 5a şi 8b).

Observaţii importante s-au putut face cu acest prilej în legătură cu tehnica de construcţie, cu planul bisericii şi cu datarea ei.

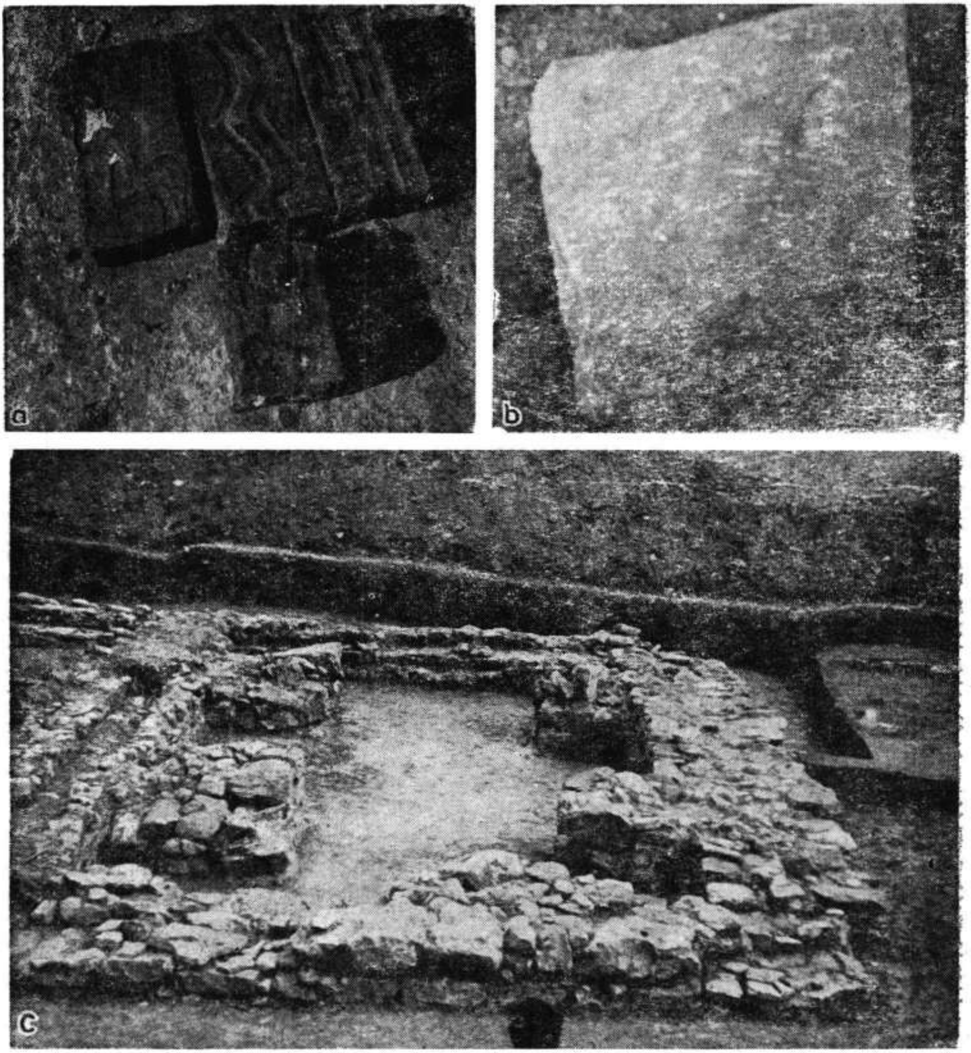

Fig. 8. Volovăţ. a Cărămizi descoperite la dezvelirea naosului; b Masa altarului; c Vedere de ansamblu a pronaosului bisericii, din partea de nord.

Întreaga fundaţie a bisericii a fost făcută din piatră de carieră şi foarte puţină piatră de rîu, legată cu un mortar alcătuit din var, nisip şi cărbune. S-a observat peste tot existenţa urmelor unor tiranţi care aveau la bază un rînd de pietre de rîu. Fundaţia bisericii are o adîncime de 0,80 — 0,90 m pe tot perimetrul construcţiei, cu excepţia zidului vestic al prona-

osului şi a stîlpilor, care au adîncimea de 1 m. Grosimea zidurilor fundaţiei variază între 0,90—1,00 m. La absidele laterale, zidurile au o grosime de 1,20 m, iar la absida altarului este de 1,05—1,10 m.

Judecînd după plan, biserica este de tip triconc, cu lungimea în exterior de 16,90 m, iar lăţimea, tot în exterior, de 5,90 m. În dreptul absidelor laterale, lăţimea exterioară este de 10,20 m (fig. 3 şi 7).

Naosul bisericii Volovăţ I are în interior lungimea de 10,10 m şi lăţimea, în dreptul absidelor, de 7,81 m. Absidele laterale sînt încadrate de cîte doi pilaştri care susţineau arcele pe care se rezema turla. Absidele laterale sînt flancate la est şi vest de firide dreptunghiulare, rezultate din construirea a cîte doi pilaştri ce susţineau arcele pe care se rezema turla. Pronaosul, de formă dreptunghiulară, are dimensiunile interioare de 5,90 × 3,55 m. Particularitatea pronaosului de la Volovăţ constă în aceea că în interiorul lui s-au ridicat patru stîlpi, doi mai masivi pe latura de est şi doi mai reduşi ca mărime, pe latura sa de vest (fig. 3 şi 8c). Aceşti stîlpi susţineau arcele unei bolţi, probabil o calotă semisferică, dispusă transversal pe axul monumentului.

Aşa după cum am mai arătat monumentul a fost ridicat într-o singură etapă de construcţie şi nu există nici un argument în favoarea unor modificări sau adăugiri ulterioare momentului înălţării lui. Subliniem acest lucru deoarece, după constatările efectuate, zidul vestic al pronaosului lasă impresia că a fost adosat. Pentru verificarea situaţiei zidului vestic s-au trasat casete în colţurile de nord-est, de sud-est şi de sud-vest ale pronaosului.

Observaţiile efectuate în caseta din colţul de sud-vest al pronaosului au precizat din nou că temelia zidului vestic nu se ţese cu restul zidurilor (fig. 9a). În schimb, observaţiile făcute în caseta din colţul de sud-est al pronaosului au dus la concluzia că zidul estic al acestuia este perfect ţesut de restul zidurilor construcţiei bisericii (fig. 9b).

De asemenea s-au efectuat cercetări şi în exteriorul construcţiei, la zidul care despărţea pronaosul de naos şi s-a dovedit din nou că aceste ziduri sînt perfect întreţesute.

Dealtfel, nici din punct de vedere stratigrafic, in secţiunile I şi II nu s-a observat vreun element de natură să ne determine a considera că pronaosul construcţiei a fost adosat la o dată mai tîrzie. În sprijinul opiniei noastre privitoare la ridicarea întregii construcţii în aceeaşi perioadă de timp vin şi cercetările efectuate la mormintele din jurul bisericii. Astfel s-a observat că mormîntul 3 care nu este tăiat de zidul pronaosului este contemporan cu mormîntul 12 (fig. 3).

Explicaţia adosării acestui zid este, probabil, de natură constructivă. Considerăm că meşterii au încercat executarea unui alt plan în această parte a bisericii şi din motive necunoscute nouă au renunţat la el. Numai astfel explicăm adosarea zidului vestic al pronaosului bisericii.

În legătură cu datarea monumentului s-au efectuat unele observaţii concludente. Cercetarea nivelului de construcţie din interiorul bisericii ne-a dovedit că fundaţiile bisericii pornesc de la baza unui strat subţire de pămînt de culoare brun deschis. Aici s-au găsit fragmente ceramice caracteristice secolului al XIV-lea. Peste nivelul de construcţie s-a suprapus un strat de moloz care a fost răscolit în decursul timpurilor cu prilejul arăturilor şi săpăturilor efectuate aici. La baza acestui strat s-au găsit

bucăţi de mortar, pietre, obiecte de fier (cuie de la construcţie), bucăţi de cărămizi, cît şi fragmente ceramice caracteristice veacului al XV-lea, care fixează un termen *post quem* pentru epoca în care s-a produs demolarea bisericii de piatră.

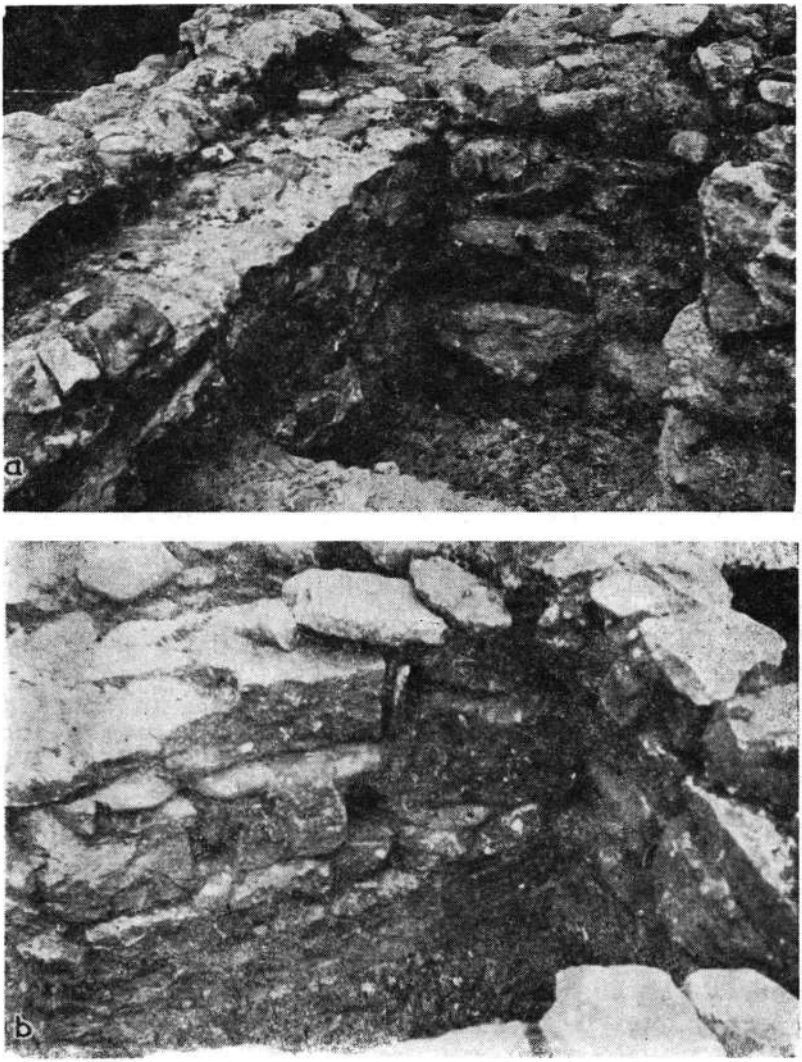

Fig. 9. Volovăţ. a Vedere asupra fundaţiilor zidurilor din colţul de sud-vest al bisericii; b Vedere asupra fundaţiilor zidurilor din colţul de sud-est al bisericii.

Pentru datarea bisericii de piatră, de un real ajutor ne sînt mormintele dezvelite în zona cercetată. S-a observat că, imediat după ridicarea bisericii, în jurul ei a început să se formeze un cimitir. Cu prilejul cercetărilor s-au dezvelit un număr de 42 morminte, aflate în exteriorul construcţiei (fig. 3).

În interiorul bisericii nu s-a descoperit nici un mormînt. De asemenea, nici unul din mormintele dezvelite în jurul bisericii nu a fost tăiat de zidurile construcției, ceea ce ne dovedește că mormintele sînt contemporane sau mai noi decît biserica.

Studierea mormintelor dezvelite aici a fost îngreuiată de starea de conservare în care se aflau oasele, deosebit de friabile din cauza acidității și umidității solului. Din totalul de 42 morminte identificate, doar o mică parte au putut fi dezvelite integral [23]. La mormintele dezvelite s-au efectuat observații asupra felului de înmormîntare, a ritului și obiectelor de inventar găsite în ele. În primul rînd, precizăm că în porțiunile nederanjate gropile mormintelor tăiau nivelul de construcție al bisericii, fiind ușor adîncite în solul viu. Din cauza lucrărilor agricole, nu peste tot s-a putut surprinde nivelul de la care au fost săpate aceste morminte.

Înhumația s-a făcut la unele morminte în groapă simplă, iar la altele în sicrie. Adîncimea la care se aflau scheletele față de nivelul actual de călcare variază între 0,65 și 1,10 m, la mormintele de adulți fiind mai mare decît la cele de copii. Morții au fost înhumați culcați pe spate, cu brațele fie paralele cu corpul, fie îndoite din cot și așezate cu palmele pe piept sau abdomen. La unele morminte, o palmă se sprijinea pe piept și cealaltă pe abdomen. Ritul de înmormîntare era cel creștin, înhumații fiind orientați cu capul la vest și picioarele la est, cu mici deviații datorate poate anotimpului în care s-a făcut înmormîntarea.

Cimitirul din jurul bisericii descoperite la Volovăț cuprinde atît schelete de adulți (bărbați și femei), cît și de copii și prezintă analogii cu necropolele medievale de la Hudum [24], Dărmănești [25], Suceava [26], Tîrgșor [27] etc.

Inventarul mormintelor este extrem de sărac, atît din punct de vedere al numărului de obiecte, cît și din punct de vedere al calității și valorii artistice a lor. Din totalul celor 42 morminte, numai la 6 dintre ele s-au descoperit piese de inventar.

Menționăm descoperirea în mormîntul nr. 1 a unui fragment de la un cercel, în mare parte distrus, de la care nu s-a păstrat decît o bucată de sîrmă de bronz. În mormîntul nr. 12 s-a găsit un cercel compus dintr-o verigă simplă, învîrtită la un capăt în formă de urechiușă circulară (pentru atîrnarea unui pandantiv care lipsește), iar celălalt capăt (în bună parte distrus), avînd un orificiu pentru fixare. Cercelul este lucrat din bronz și are diametrul interior de 14 mm, diametrul exterior de 15 mm și grosimea sîrmei de 1 mm (fig. 10/1).

---

[23] O parte din aceste morminte au fost deranjate de săpăturile efectuate aici în anii 1895, 1953–1954 și 1966.

[24] Victor Spinei și Rodica Popovici-Baltă, in *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 115–134.

[25] Victor Spinei, MemAntiq, 1, 1969, p. 215–225.

[26] SCIV, 4, 1953, 1–2, p. 357; Materiale, 5, 1959, p. 610; StMat Suceava, 1973, 3, p. 137–157.

[27] Materiale, 6, 1959, p. 736–737.

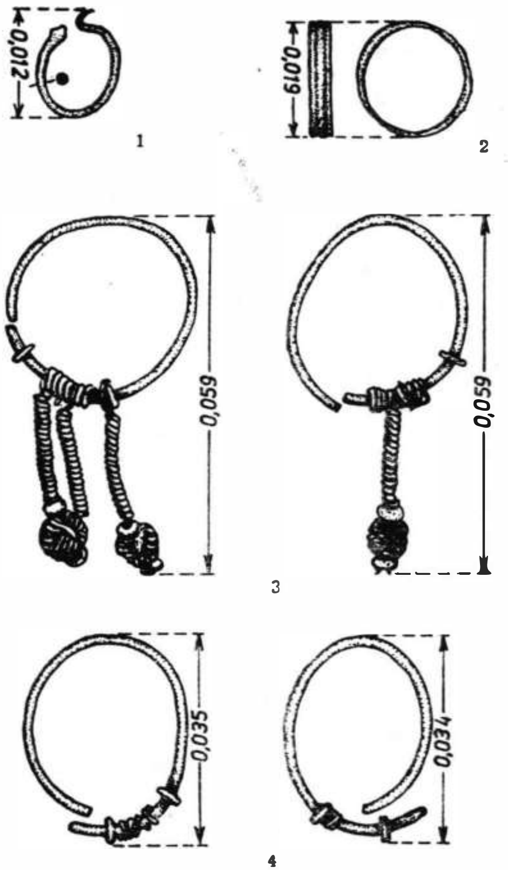

Fig. 10. Volovăț. Obiecte de podoabă găsite la morminte.

Tipurile de cercei cu capătul înfășurat în spirală se întîlnesc în Europa răsăriteană și centrală, fiind datați între secolele X – XV [28]. Un cercel aproape identic cu cel de la Volovăț a fost descoperit la Coconi și este datat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea [29].

În mormîntul nr. 15 s-au găsit nasturi sferoidali, din cupru argintat, cu urechiușă pentru agățat, aflați într-o stare proastă de conservare. În mormîntul nr. 20 s-au descoperit doi cercei de tîmplă, din care unul este format dintr-o verigă din sîrmă groasă, îndoită în formă de cerc. La baza cercelului se află răsucită o sîrmă mai subțire, de la care pornesc trei pandantive. Unul din pandantive, format dintr-o sîrmă răsucită, are la partea inferioară o mărgică, după care urmează o buclă mare din sîrmă răsucită și care se termină cu o altă mărgică (fig. 10/3). Celelalte două pandantive sînt asemănătoare cu primul, numai că celui din mijloc îi lipsește baza. Celălalt cercel este identic cu primul, numai că are un singur pandantiv, celelalte fiind distruse (fig. 10/3).

Aproape identici cu cerceii descoperiți în mormîntul 20 sînt și cei din mormîntul 21, din care nu se păstrează decît veriga din sîrmă groasă (fig. 10/4). În acest mormînt s-a găsit și un inel simplu de bronz cu striuri (fig. 10/2).

---

[28] J. Hampel, *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*, Budapesta, 1907, p. 169, pl. 42/18; 52/7; 58/29–2; 81/17–1; 85/6–3; 86/8–2; B, 3–4; B. Mitrea, I. Nestor și colaboratorii, SCIV, 4, 1953, 1–2, p. 361 și fig. 27; O. V. Miloradovici, SA, 20, 1954, fig. 3/14; Al. Bărcăcilă, Materiale, 5, 1959, p. 781 și fig. 3/13; I. Hîncu, *Limbari srednevekovti moghilnic XII–XIV vekov v Moldavii*, Chișinău, 1970, fig. 5/3; Victor Spinei și Rodica Popovici Baltă, *op. cit.*, p. 126, fig. 6/10, 11; Ion T. Dragomir, Danubius, 6–7, 1972–1973, p. 42, fig. 19/8.

[29] N. Constantinescu, *Coconi – un sat din Cîmpia română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 100, pl. XIII/1.

Tipurile de cercei găsiți în mormintele 20 și 21 își găsesc analogii [30] la cerceii din mormintele descoperite în necropola medievală de la Dărmănești [31] și care sînt datați cu monedă de la Petru Mușat (1374—1391). Acești cercei derivă din inele de tîmplă cu bucle de dimensiuni diferite la capete, cu sîrmă înfășurată între ele și care apar din primele secole ale mileniului I, fiind proveniți din inele de formă mai puțin evoluată, de tradiție mai veche.

Astfel de inele de tîmplă s-au descoperit la Suceava [32] și Izvoare [33]. De asemenea tipul acesta de inele s-a mai găsit în necropolele de la sud de Dunăre [34] și de la nordul Mării Negre, în regiunile aflate sub dominația tătarilor [35], și la est de Prut [36].

Din cele descrise mai sus se poate preciza că cimitirul din jurul bisericii de la Volovăț a început să funcționeze în secolul al XIV-lea și a durat pînă în secolul al XV-lea. În ajutorul datării necropolei de la Volovăț, pe lîngă obiectele de inventar menționate, se poate opera și cu fragmentele ceramice antrenate în pămîntul din umplutura gropilor de morminte.

Cercetările arheologice întreprinse aici au dus la descoperirea a numeroase fragmente ceramice care contribuie la elucidarea unor probleme legate de datarea nivelelor de locuire și a complexului medieval.

Ceramica aparținînd celui mai vechi nivel de locuire surprins în zona cercetată constă din cîteva fragmente descoperite în secțiunea IV și care sînt caracteristice perioadei cuprinse între secolele III și IV. Fragmentele respective sînt extrem de corodate și provin de la vase lucrate la roată, din pastă fină de culoare cenușie și roșie (fig. 11/1, 2, 3).

Cu toate că nu s-a surprins un nivel clar de locuire, în secțiunile și casetele practicate s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată cu turație lentă, din pastă grosieră, de culoare cărămizie, tipice pentru secolele XIII—XIV. Astfel, un fragment ceramic descoperit în secțiunea III, provenind de la un vas-borcan, cu buza foarte scurtă, răsfrîntă brusc, fără gît și cu umerii aplatizați este lucrat la roata înceată și prezintă analogii cu ceramica găsită la Lunca, datată în secolele XIII—XIV (fig. 11/4; fig. 14/6) [37].

Dealtfel, în urma unor periegheze și sondaje [38] efectuate în zonele apropiate s-au găsit numeroase fragmente ceramice lucrate la roată cu turație lentă și ale căror profile sînt asemănătoare cu cele găsite la Sucea-

---

[30] Cf. pentru analogii; B. Mitrea, I. Nestor și colaboratorii, *op. cit.*, p. 360 și fig. 24; J. Hampel, *op. cit.*, p. 107, 128 și pl. 1, C; 15, A 7; 21 etc.; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 280; I. Hîncu, *op. cit.*, fig. 5/4, 7.

[31] Victor Spinei, *op. cit.*, p 218—219, fig. 2/1, 2, 3, 5.

[32] B. Mitrea, I. Nestor și colaboratorii, *op. cit.*, p. 361, fig. 25/4.

[33] R. Vulpe, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 54 și 325; fig. 341/2.

[34] St. Stancev și I. Maceva, IzvestijaInstitut, 23, 1960, fig. 10/71.

[35] A. E. Simonovici, KS, 81, 1960, p. 109 și fig 49/1; V. I. Dovjenok, Arh. Pam., 10, 1961, p. 184 și pl. II, 4, 5.

[36] P. P. Polevoi și P. P. Bîrnea, în *Arheologiscaia carta Moldavskoi SSR*, 7, Vîpusk.

[37] Dan Gh. Teodor, E. Neamțu și V. Spinei, ArhMold, 6, 1969, p. 193, fig. 7/1.

[38] S-au trasat trei secțiuni în imediata apropiere a bisericii descoperite de noi. O secțiune în lungime de 12 × 1,50 m la cca 200 m SE de locul descoperirii bisericii; o altă secțiune în lungime de 8,50 m × 1,50 m la 50 m NE și ultima secțiune la 30 m N. Periegheze s-au efectuat la NV și SV de biserica lui Ștefan cel Mare.

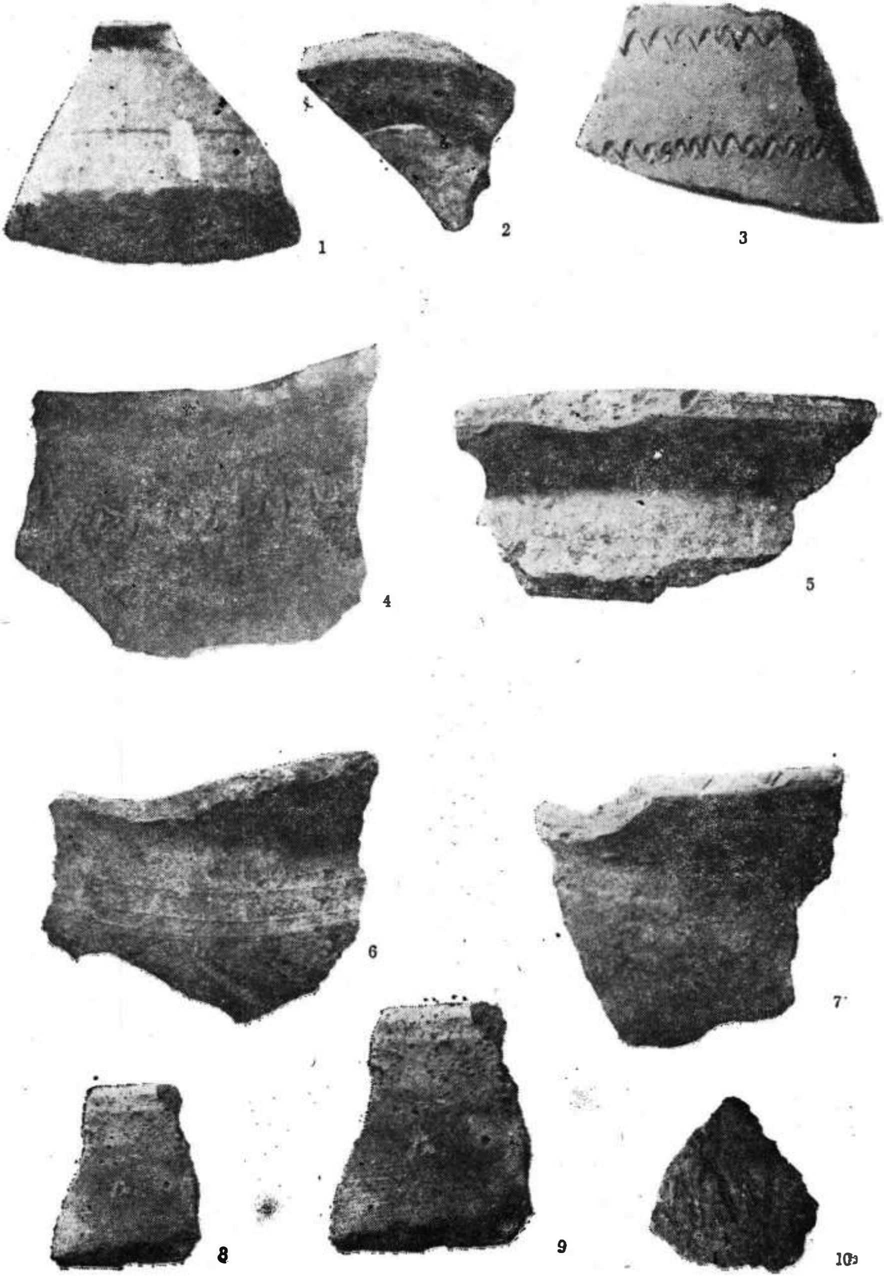

Fig. 11. Volovăţ. Ceramică de uz casnic.

va [39], Lunca [40], Hudum [41], Brăşăuţi [42], datate în secolele XIII—XIV (fig. 11/5, 6, 7, 8, 9; fig. 14/2, 3, 4, 5).

Deosebit de valoroase sînt fragmentele ceramice găsite în interiorul bisericii, pe nivelul de construcţie. Menţionăm găsirea a două fragmente provenind de la vase mici cu buza relativ înaltă, uşor răsfrîntă în afară şi terminată cu muchia subţiată (fig. 12/1, 2; fig. 14/8, 9). Ele sînt lucrate la o roată cu turaţie lentă, dintr-o pastă de culoare cărămizie spre cenuşiu, insuficient frămîntată, avînd în compoziţie nisip cu bobul mare. Arderea este oxidantă, dar incompletă, aşa încît în spărtură ceramica are miezul negricios. Aceste fragmente ceramice datează din secolul al XIV-lea şi sînt asemănătoare cu cele găsite la Scheia [43], Suceava [44], Humor [45], Piatra Neamţ [46], Baia [47], Rotopăneşti [48].

Cu prilejul cercetărilor efectuate la zidul dintre naos şi pronaos, pe nivelul de construcţie, s-a găsit un fragment ceramic provenind de la un capac, lucrat la roata înceată, dintr-o pastă insuficient frămîntată şi care conţine ca degresant mici pietricele şi nisip cu bobul mare care îi dau un aspect poros (fig. 12/4). Acest fragment ceramic poate fi datat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Tot în interiorul bisericii s-a găsit un fragment provenind de la un vas cu buza dreaptă, înaltă, lucrat la o roată cu turaţie lentă şi care e asemănător cu ceramica descoperită la Suceava [49] şi Rotopăneşti [50], datată în veacul al XIV-lea (fig. 12/5; fig. 14/7).

Tot pe nivelul de construcţie s-au găsit şi fragmente ceramice lucrate la o roată mai perfecţionată, dintr-o pastă de culoare cenuşie şi cărămizie. Menţionăm descoperirea în interiorul pronaosului a unui fragment ceramic, lucrat la roată, din pastă cenuşie, decorat cu linii orizontale şi care datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (fig. 12/6). Tot din această perioadă s-a găsit un fragment ceramic, lucrat la roată, din pastă fină, cărămizie, decorat pe marginea buzei cu alveole, iar pe umărul vasului cu o linie ondulată (fig. 12/7). Un fragment ceramic descoperit în secţiunea I, în groapa unui mormînt, este lucrat la roată, din pastă cărămizie, cu mici pietricele în compoziţie, ardere incompletă, decorat cu o linie ondulată şi care datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (fig. 12/8).

În nivelul de umplutură s-au găsit fragmente ceramice de culoare cărămizie şi cenuşie, lucrate la roată rapidă, dintr-o pastă compactă, bine frămîntată, avînd în compoziţie nisip fin. Referitor la ceramica roşie, menţionăm că este arsă insuficient şi neunitar, privite în spărtură fragmentele ceramice sînt la exterior de culoare roşie, iar în interior au miezul de culoare vineţie. S-au găsit şi fragmente ceramice din pastă fină, de culoare cenuşie, lucrate la o roată rapidă.

---

[39] Elena Busuioc, SCIV, 15, 1964, 1, p 89, fig. 1/1, 2, 11.
[40] Dan Gh. Teodor, E. Neamţu şi V. Spinei, *op. cit*, *p. 189—200*.
[41] Victor Spinei şi Rodica Popovici-Baltă, *op. cit.*, p. 130.
[42] Victor Spinei şi Dan Monah, Materiale, 10, 1973, p. 264.
[43] Gh. Diaconu, Materiale, 6, 1959, p. 925—931.
[44] Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova, secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1975, p. 17, fig. 2/5.
[45] Elena Busuioc şi Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 76, fig. 10/1.
[46] Eugenia Neamţu, MemAntiq, 1, 1969, p. 230, fig. 2/3.
[47] Dan Gh. Teodor şi Emilia Zaharia, Materiale, 9, 1970, p. 358, fig. 2/3.
[48] Elena Busuioc, *op. cit.*, fig. 23/5, 6, 7.
[49] Idem, SCIV, 15, 1961, 1, p. 91, fig. 3/1.
[50] Idem, *Ceramica de uz comun ...*, fig. 25/1.

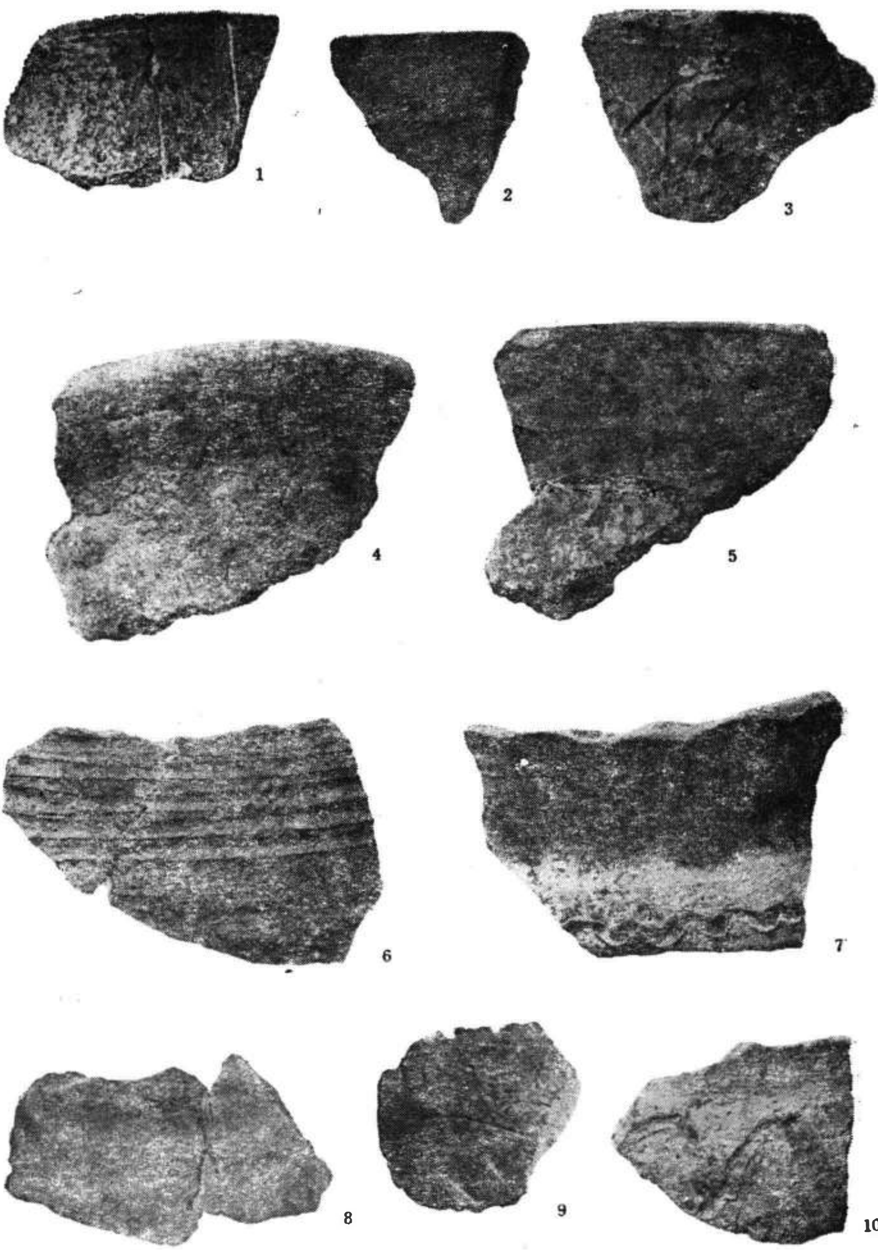

Fig. 12. Volovăţ. Ceramică de uz casnic.

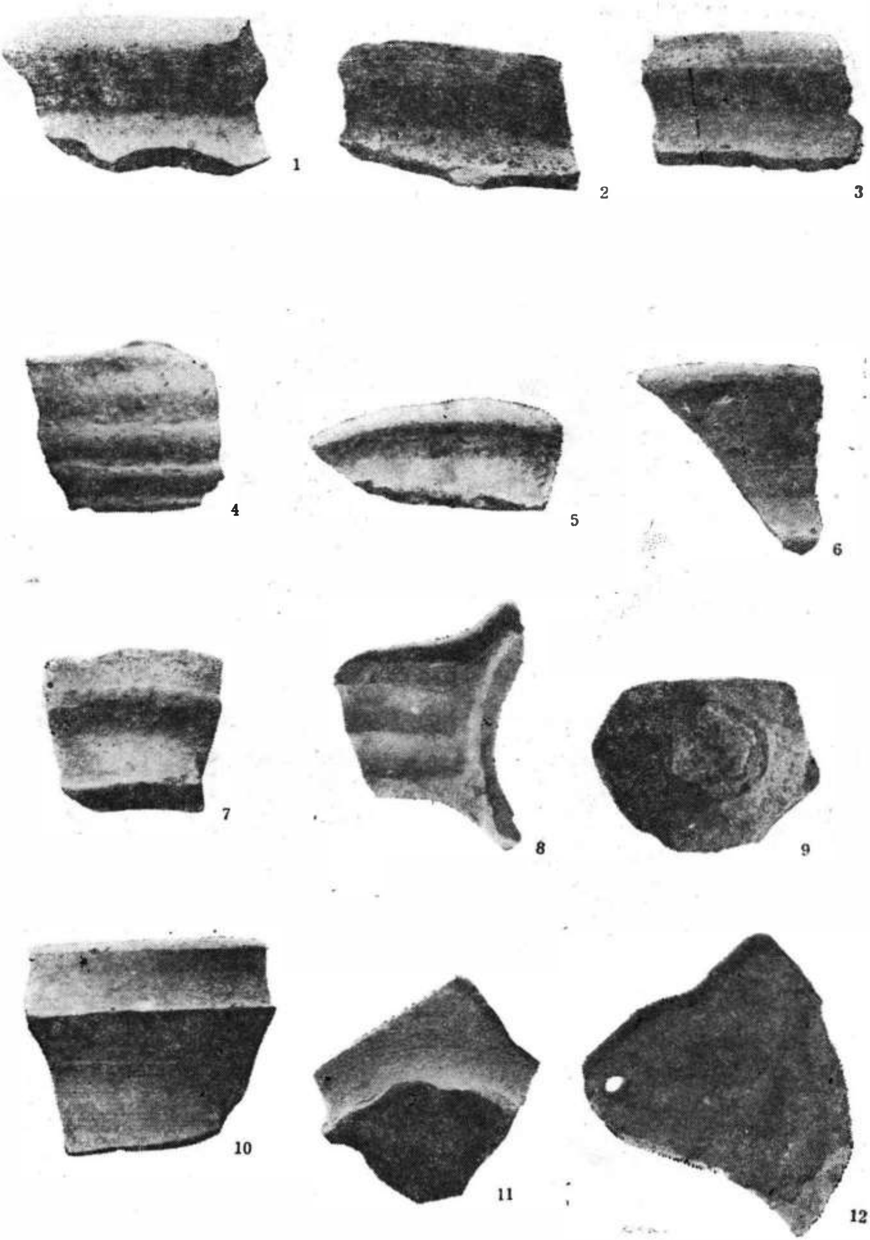

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Fig. 13 Volovăţ. Ceramică de uz casnic.

Profilele acestor fragmente ceramice ce provin de la vase de diferite tipuri sînt asemănătoare cu cele găsite la Suceava [51], Baia [52], Roman [53] şi Iaşi [54], datate la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea (fig. 13 ; fig. 14/10—15).

În groapa unui mormînt s-a descoperit un fragment ceramic, lucrat la roată rapidă, dintr-o pastă de culoare cărămizie, ornamentat cu caneluri şi care datează din prima jumătate a secolului al XV-lea (fig. 13/4).

Materialul ceramic descoperit în nivelul de umplutură care este din secolul al XV-lea, fixează un termen *post quem* pentru epoca în care s-a produs demolarea bisericii de piatră. De asemenea, ceramica cea mai nouă

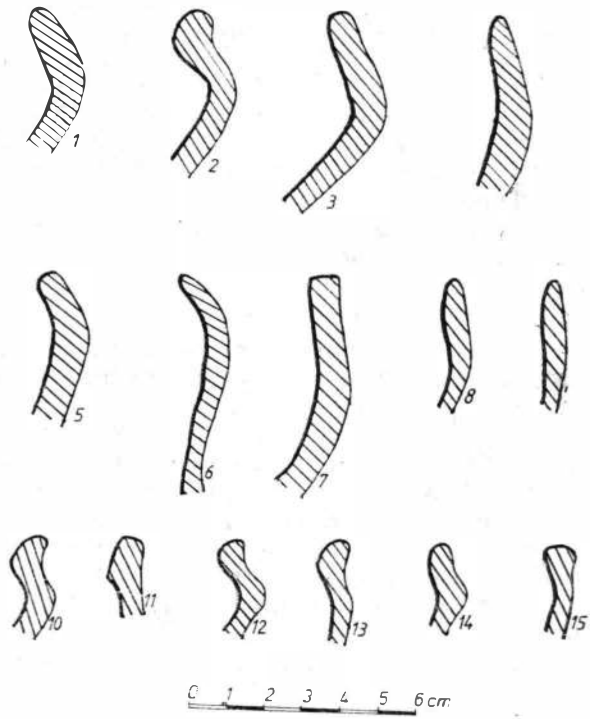

Fig. 14. Volovăţ. Profile caracteristice pentru ceramica de la Volovăţ.

găsită în morminte ne dovedeşte că cimitirul format în jurul bisericii dăinuie pînă în secolul al XV-lea.

Din analiza caracteristicilor ceramicii de la Volovăţ desprindem cîteva observaţii interesante pentru clarificarea datării monumentului descoperit aici. O primă constatare rezidă în aceea că ceramica lucrată la roata cu învîrtire lentă, găsită pe nivelul de construcţie, deşi prezintă apropiate analogii cu cea de la Lunca, Suceava şi Hudum, datată în secolele XIII—

[51] Idem, în SCIV, 15, 1964, 2, p. 205—221; idem, SCIV, 17, 1966, 2, p. 299—308.
[52] Dan Gh. Teodor şi Emilia Zaharia, *op. cit.*, p. 358, fig. 3.
[53] M. D. Matei, L. Chiţescu, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 299, fig. 4.
[54] Al. Andronic, Eugenia Neamţu, M. Dinu, ArhMold, 5, 1967, p. 210—213, fig. 25/1, 3, 4, 6.

XIV, aici la Volovăţ poate fi datată numai la mijlocul şi spre a doua jumătate a secolului al XIV-lea, fiind aproape identică cu ceramica din aceeaşi perioadă de la Cetatea Scheia şi Rotopăneşti [55].

Referitor la ceramica de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea trebuie să arătăm că ea corespunde cu ceramica din centrele urbane şi rurale ale Moldovei din această perioadă. Dealtfel, este şi firesc să găsim o gamă bogată de ceramică din această perioadă (deşi reprezentative au fost fragmentele ceramice găsite în periegheze), întrucît în prima jumătate a secolului al XV-lea Volovăţul este o aşezare înfloritoare, ce aparţinea domeniului domnesc [56].

Obiectele de metal găsite în zona cercetată de noi sînt reprezentate de cîteva cuie şi un cuţit. Unele cuie ce proveneau de la construcţia bisericii şi de la sicriele din morminte sînt prismatice, cu patru muchii, avînd la capăt o floare pătrată ori discoidală, altele sînt prismatice ori plate, cu floarea discoidală în formă de T. Cuţitul găsit în interiorul bisericii cu prilejul dezvelirii construcţiei este de tipul celor cu peduncul. Aceste materiale pot fi datate în secolele XIV—XV, avînd analogii cu obiecte de acelaşi tip descoperite la Suceava [57], Iaşi [58], Izvoare [59] etc.

Din cele prezentate mai sus reiese că materialul arheologic descoperit în secţiunile şi casetele practicate este destul de sărac şi insuficient pentru a ne face o imagine completă asupra aşezării omeneşti de la Volovăţ din secolele XIV—XV. Acest lucru se explică şi prin faptul că nu s-au efectuat săpături arheologice de mare amploare în aşezarea medievală de aici.

În acelaşi timp, trebuie să arătăm că atît prin observaţiile stratigrafice, cît şi prin obiectele găsite s-au obţinut date extrem de preţioase privitoare la datarea monumentului, la demantelarea lui şi la evoluţia în timp a cimitirului ce s-a format în jurul bisericii. Din analiza datelor arheologice reiese că biserica de piatră descoperită la Volovăţ datează din secolul al XIV-lea [60] şi reprezintă o construcţie cultuală deosebit de valoroasă pentru arhitectura medievală din ţara noastră. Ea face parte din marea grupare de monumente aparţinînd tipului de construcţie de plan triconc. Biserica descoperită la Volovăţ prezintă apropiate analogii cu construcţii de plan triconc din Serbia [61], Ţara Românească [62] şi Moldova [63]. Dacă ne referim la construcţiile de plan triconc din Moldova, de la Siret [64], Gura Humorului [65] şi Moldoviţa [66], şi le comparăm cu biserica de piatră de la Volovăţ, observăm, pe lîngă unele apropieri în ce priveşte planul de

[55] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 927—929; Elena Busuic, *Ceramica de uz comun* ..., *p. 26—39*

[56] Vezi documentele din 1421, 1443, 1455 şi 1456 (notele 5, 6, 7).

[57] Materiale inedite aflate în colecţia muzeului din Suceava (aparţin nivelului de locuire de la sfîrşitul secolului al XIV-lea — mijlocul secolului al XV-lea).

[58] Al. Andronic, Eugenia Neamţu, M. Dinu, *op. cit.*, p. 263, fig. 67/10, 12, 13.

[59] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 328—329, fig. 346 şi fig. 347.

[60] Pe baza documentelor descoperite în urma cercetărilor arheologice considerăm că monumentul datează din secolul al XIV-lea.

[61] Gh. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 161 şi 163, fig. 217, 218; V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1959, vol. I, p. 304.

[62] V. Vătăşianu, *op. cit.*, Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, Bucureşti, 1963.

[63] Horia Teodoru, BMI, 1, 1970, p. 31—36.

[64] Gheorghe Balaş, *op. cit.*, p. 160—163; vezi şi Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 31.

[65] Elena Busuioc şi Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 67—82.

[66] Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 79—84.

construcţie, şi unele particularităţi deosebit de interesante. În această direcţie merită să arătăm că planul naosului de la Volovăţ are capetele absidelor prelungite cu cîte un pilon pentru susţinerea turlei.

O altă particularitate a planului bisericii de la Volovăţ, ce o deosebeşte de celelalte construcţii de acelaşi tip din Moldova (secolele XIV—XV), o reprezintă pronaosul acestui monument. Se observă că pronaosul acestui monument este format dintr-o încăpere de formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 5,90 m × 3,55 m şi în interiorul căruia s-au ridicat patru stîlpi, doi mai masivi pe latura de est şi doi mai reduşi ca mărime pe latura de vest a pronaosului. Scopul acestor stîlpi era acela de a rezolva, probabil, probleme legate de acoperirea construcţiei. Ei trebuiau să susţină arcele care reduceau dimensiunile încăperii şi-i sprijineau bolta ce o acoperea, probabil o calotă semisferică. Datorită acestor piloni, spaţiul pronaosului devenea extrem de mic şi acest lucru va determina ca în viitor, în arhitectura bisericească, ei să fie suprimaţi.

Prezenţa acestor stîlpi, în forma în care ei sînt redaţi la Volovăţ, neîntîlnită la nici un monument de tip triconc din Moldova veacurilor XIV—XV, îi acordă acestui monument un loc cu totul aparte în arhitectura bisericească din această perioadă. Amintim că la biserica mănăstirii Moldoviţa de la începutul secolului al XV-lea se întîlnesc patru pilaştri, dar aceştia sînt situaţi în colţurile naosului. De asemenea la monumentul de tip triconc de la Humor se găsesc patru pilaştri masivi, groşi de circa 1,10—1,20 m, dar aflaţi în colţurile pronaosului. Cercetările arheologice efectuate la acest monument au demonstrat că pronaosul bisericii de la Humor a fost adosat mai tîrziu, în ultima parte a secolului al XV-lea[67].

O situaţie oarecum similară cu cea de la Volovăţ o întîlnim la o biserică de piatră din veacul al XIV-lea descoperită la Suceava [68]. Aici, în a doua încăpere a acestei construcţii, s-au ridicat în interiorul ei patru piloni cu secţiunea pătrată (1,50 × 1,50 m) [69]. Dar această biserică face parte din grupul de monumente de plan mai deosebit [70]. (În prima fază, construcţia în cauză avea o singură încăpere de plan aproape pătrat, prevăzută cu două abside, cu un plan de asemenea pătrat. În a doua fază i s-a adăugat în lungime o altă încăpere de formă aproape pătrată.)

Din cele descrise mai sus reiese că biserica de piatră de la Volovăţ prezintă o formă mai puţin evoluată a planului triconc, ale cărui particularităţi îi asigură un loc deosebit în arhitectura bisericească din Moldova veacului al XIV-lea.

De asemenea, ca ipoteză de lucru, ţinînd cont de descoperirile efectuate la acest monument şi comparîndu-le cu alte monumente din această perioadă şi cu acest tip de plan, am opina că această biserică a fost ridicată în vremea domnitorului Petru I Muşat (1374—1391).

În legătură cu întrebarea cui ar fi aparţinut acest edificiu religios, trebuie să arătăm că, într-o zonă imediat apropiată, au fost descoperite obiecte ceramice, cahle şi bucăţi de mortar ce ar putea proveni de la o curte boierească, contemporană cu biserica. Este neîndoielnic faptul că, aşa cum se menţiona şi în documentele scrise, acest sat a aparţinut, ini-

---

67 Elena Busuioc şi Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p 70 şi p. 80.
68 M. D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, SCIV, 20, 1969, 4, p 541—555.
69 *Ibidem*, p. 543. Vezi şi fig. 1.
70 *Ibidem*, p. 544, nota 10.

țial, unui mare boier din sfatul Moldovei, care și-a construit aici o curte și o biserică, satul trecînd apoi în proprietatea domniei. Faptul că tradiția amintește de zidirea unei biserici aici de către Dragoș Vodă ne dovedește încă o dată vechimea acestui monument, documentată acum și arheologic.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR L'ÉGLISE DU XIVe SIÈCLE DÉCOUVERTE À VOLOVĂȚ (DÉP. DE SUCEAVA)

RÉSUMÉ

Dans cet article l'auteur se rapporte aux investigations archéologiques entreprises à Volovăț entre 1969—1973.

La localité de Volovăț est située à 4 km au sud-ouest de Rădăuți, dans le département de Suceava.

Après un bref historique de la localité, avec la précision des plus importantes mentions documentaire où apparaît le classement 1401, 1403, 1421, 1455 et 1490, l'auteur s'intéresse aux recherches archéologiques qui se sont soldées par la découverte d'une église du XIVe siècle et d'un cimetière médiéval des XIVe et XVe siècles.

Après avoir montré que les plus anciennes traces de culture matérielle datent des IIIe et IVe siècles, l'auteur essaie des préciser le moment de construction de l'église. Bien que dans la zone examinée on ait trouvé des fragments céramiques des XIIIe —XIVe siècles, on n'a pas surpris un niveau distinct d'habitation de cette période.

Les fondations de l'église en pierre partent d'une couche de terre noir brun dans le remplissage de laquelle on a trouvé des fragments céramiques caractéristiques pour le XIVe siècle.

Les recherches entreprises ont démontré que l'église en pierre, de plan cruciforme, est longue de 16,90 m et large de 5,90 m.

Au niveau des absides latérales la largeur est de 10,20 m. La nef de l'église a une longueur intérieure de 10,10 m et une largeur intérieure (au niveau des absides) de 7,81 m. Les extrémités des absides se prolongent par un pilier de soutènement de la coupole.

Le pronaos se compose d'un pièce de forme rectangulaire aux dimensions intérieures de 5,90 × 3,55 m.

A l'intérieur du pronaos on a élevé quatre piliers : deux plus massifs vers l'est, deux de dimensions plus réduites vers l'ouest.

Le rôle de ces piliers était de soutenir les arcs qui réduisaient les dimensions de la pièce en lui appuyant la coupole, probablement une calotte semi-sphérique.

Autour de l'église on a découvert 42 tombeaux des XIVe —XVe siècles. L'inventaire des tombeaux se compose de quelques parures : une boucle en bronze (fig. 10/1 — du XIVe siècle) et une bague simple en bronze (fig. 10/2, 3). L'étude de ce monument nous a fourni l'occasion de constater qu'il fait partie du grand groupement des monuments apartenant aux constructions de plan triconique.

L'église découverte à Volovăţ présente des analogies avec les constructions de plan triconique de Serbie, Valachie et Moldavie, mais aussi quelques particularités en ce qui concerne le pronaos. Les recherches entreprises dans ce monument contribuent à l'enrichissement des données historiques sur l'évolution de l'architecture médiévale roumaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. L'emplacement des deux églises de Volovăţ. L'église I. construction du XIVe siècle. L'église II, construction d'Etienne le Grand, entre 1500–1502.

Fig. 2. Volovăţ. a Vue d'ensemble de la Ire section; b découverte de la partie nord de la construction, où s'observe le profil du mur sud de la cassette.

Fig. 3. Volovăţ. Plan général des fouilles avec la localisation des tombeaux.

Fig. 4. Volovăţ. Profil du mur est de la IIIe section.

Fig. 5. Volovăţ. a Vue d'ensemble de la IIe section; b Détail des briques *in situ*.

Fig. 6. Volovăţ. Profil du mur nord de la IIe section.

Fig. 7. Volovăţ. a Vue d'ensemble de l'église, côté ouest; b Vue d'ensemble de l'église, côté est.

Fig. 8. Volovăţ. a Briques mises à jour lors de la découverte de la nef; b Table de l'autel; c Vue d'ensemble, pronaos de l'église, côté nord.

Fig. 9. Volovăţ. a Vue des fondations; Murs du coin sud-ouest de l'église; b. Vue des fondations. Murs du coin sud-est de l'église.

Fig. 10. Volovăţ. Parures découvertes dans les tombeaux.

Fig. 11. Volovăţ. Céramique d'usage ménager.

Fig. 12. Volovăţ. Céramique d'usage ménager.

Fig. 13. Volovăţ. Céramique d'usage ménager.

Fig. 14. Profils caractéristiques pour la céramique de Volovăţ.

S-AU EMIS MONEDE ÎN DOBROGEA BIZANTINĂ (SECOLELE X—XII)?

DE

PETRE DIACONU

Într-un studiu, recent publicat [1], numismatul bulgar Ivan Iordanov aduce la cunoştinţa specialiştilor cîteva observaţii dintre cele mai interesante privind circulaţia şi locul de emitere ale unora dintre monedele folosite la Dunărea de Jos în răstimpul dintre sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XII-lea.

Înainte de orice, Ivan Iordanov ţine să atragă atenţia că pînă în 971, anul reinstaurării administraţiei constantinopolitane, moneda bizantină n-a circulat în aceste părţi decît întîmplător [2]. Ea apare odată cu ocuparea regiunilor respective de către oştile împăratului Ioan Tzimiskes.

Ivan Iordanov mai notează că în nord-estul Bulgariei — şi, în special, în centrele primului stat bulgar, adică la Pliska şi Preslav — circulaţia monedelor bizantine se micşorează sensibil către mijlocul secolului al XI-lea ca urmare a instalării pecenegilor care traversează Dunărea în anul 1042 (citeşte 1048 *n.n.*) [3]. Întrucît în Dobrogea folosirea monedelor bizantine nu numai că nu încetează la mijlocul secolului al XI-lea dar ea se va intensifica, cercetătorul bulgar conchide — cu invederată dreptate — că autoritatea imperială, „deşi nominală", se va menţine aici în a doua jumătate a veacului, în pofida ocupării nord-estului Bulgariei de către pecenegi [4]. Este limpede că în constatările lui Ivan Iordanov calchiază o concluzie de-a noastră impusă de studierea, cu precădere, a circulaţiei monetare şi consemnată cu peste zece ani în urmă într-un studiu rămas necunoscut [5].

Deosebit de importante sînt observaţiile numismatice făcute de Ivan Iordanov.

---

[1] Ivan Iordanov, *Ranni formi na monetno proizvodstvo (X—XII v) bulgarskite zemi*, Numizmatika, 2, 1980, p. 4—15.

[2] Idem *op. cit.*, p. 4—15; Afirmaţia ar fi trebuit oarecum nuanţată. Se ştie doar că în Dobrogea — şi cu deosebire în zonele din apropierea Istrului şi a Pontului — se semnalează, relativ numeroase monede din vremea lui Leon al VI-lea Înţeleptul; vezi D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe. 820—1396*, Londra, 1979, p. 42 şi bibliografia respectivă. Asupra circulaţiei monedelor bizantine în nordul Dobrogei în secolele VII—X, vezi Ernest Oberländer-Tîrnăveanu, SCN, 7, 1980, p. 163—165.

[3] A. P. Každan, în zbor. Rad., Belgrad (Mèlanges G. Ostrogorsky), 8, 1, 1963, p. 183, propune data de 1046, J. Shepard în Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 24, 1975, p. 61—89, făcînd o strînsă analiză a ştirilor literare revine la data de 1048.

[4] Ivan Iordanov asociază mereu pecenegilor pe uzi şi cîte o dată pe cumani, ceea ce desigur este o greşeală.

[5] Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970, p. 70—71.

D-sa a cercetat cîteva mii de exemplare descoperite în nord-estul Bulgariei şi în „oraşele dunărene" din Dobrogea cum sînt: Dorostolon (Dristra), Păcuiul lui Soare (Vicina), Garvăn (Dinogetia), Isaccea (Noviodunum), Tulcea etc.

Din totalul monedelor studiate Ivan Iordanov a putut detaşa 127 de exemplare „fabricate" la faţa locului. Ele sînt prezentate într-un tabel care însoţeşte articolul său. Din cele 127 de monede, 123 sînt realizate prin turnare, iar ultimele 4, prin batere.

Monedele aflate în tabel sub nr. 1—13 reprezintă copii ale anonimelor bizantine din clasele A2—B—C [6], adică ale acelora emise între anii 976 şi 1050. Unele dintre monedele de sub nr. 1—13 sînt din bronz şi cu mai mult zinc [7]. Autorul conchide că aceste monede — întîlnite atît în nord-estul Bulgariei, cît şi în oraşele dunărene din Dobrogea — au fost *emise*, dacă ne putem exprima aşa, în perioada dată, adică între anii 976 şi 1050, de persoane particulare. Cu alte vorbe, ele ar fi falsuri în adevăratul înţeles al cuvîntului [8].

Monedele din tabel de sub nr. 14—112, obţinute ca şi precedentele prin turnare, sînt copii ale exemplarelor din clasele E—G—I (datate între anii 1060 şi 1080). Spre deosebire de monedele nr. 1—13, acestea sînt de dimensiuni mai mici şi mai uşoare în greutate; în plus, toate, fără nici o excepţie, sînt de aramă. Ivan Iordanov atrage atenţia că asemenea copii nu se întîlnesc în nord-estul Bulgariei; în schimb, ele abundă în oraşele dunărene, unde constituie circa 50% din totalul monedelor bizantine în circulaţie [9].

Autorul socoate că aceste copii nu au fost emise de persoane particulare — aşa cum este cazul cu cele din prima categorie. Ele sînt opera autorităţii politice locale din Dobrogea care le-a „fabricat" în condiţiile unor vremuri vitrege pentru bizantini.

Ajungînd aici vom reţine că atît monedele din prima categorie (nr.1—13), cît şi cele din a doua categorie (nr. 14—112) sînt numite de Ivan Iordanov „falsuri".

A treia categorie de monede, marcate în tabel sub nr. 113—123, obţinute de asemenea prin turnare, sînt o copie a anonimelor din categoria claselor A1 şi A2, cu deosebirea însă că pe revers, în locul inscripţiei se află şiruri din liniuţe verticale care vor să imite rîndurile de litere de pe monedele oficiale. Uneori numărul rîndurilor este de şapte [10]. Greutatea lor se apropie de greutatea exemplarelor din clasa H (Mihail al VII-lea); de aici şi convingerea autorului că ele au fost „produse" către sfîrşitul secolului al XI-lea. Faptul că literele sînt redate prin linii îl determină pe Ivan Iordanov să creadă că ele sînt opera unor meşteri analfabeţi, iar împrejurarea că cele mai multe dintre ele apar în oraşele dunărene îl îndeamnă să admită că emiterea monedelor despre care este vorba trebuie

---

[6] În privinţa aceasta în articolul lui Ivan Iordanov există o neconcordanţă. Într-un loc (p. 8), coloana I şi rezumatul francez p. 15) cercetătorul bulgar introduce în prima categorie monedele din clasele A2—B—C, iar în alt loc (p. 8, coloana II) introduce în prima categorie şi monedele din clasa D.

[7] Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 6.

[8] *Ibidem*, p. 8.

[9] *Ibidem*, p. 9.

[10] *Ibidem*, p. 7, fig. 6.

pusă pe seama *formațiunilor politice semiindependente*, la care, chipurile, s-ar referi și Ana Comnena [11].

Acestei categorii Ivan Iordanov îi asociază și cele 4 exemplare (nr.124—127, în tabel) imitînd a patra emisiune de monede schifate din vremea lui Alexe Comnenul (1081—1118). Spre deosebire, însă, de monedele cu nr. 113—123, acestea nu mai sînt turnate, ci bătute, fapt impus de forma lor concav-convexă, care nu putea fi obținută prin turnare.

Monedele din categoria a treia (nr. 113—127) sînt numite de autor *imitații*.

Așadar, din cele notate mai sus rezultă că în timpul stăpînirii bizantine, în perioada dintre domniile lui Ioan Tzimiskes și Alexie Comnenul, la Dunărea de Jos au circulat, alături de monedele „oficiale", emise de bănăriile din Constantinopol, și alte exemplare, emise undeva în orașele dunărene.

Recunoscînd justețea observațiilor numismatice făcute de Ivan Iordanov, totodată ne vom exprima rezerva față de unele dintre concluziile d-sale și, în special, asupra aceleia privind data de *emitere* a monedelor aflate în tabel sub nr. 113—123.

Am văzut mai înainte că potrivit părerii lui I. Iordanov primele monede emise în Dobrogea bizantină sînt cele marcate în tabel sub nr.1—13.

După opinia noastră primele monede emise în Dobrogea bizantină sînt cele marcate în tabel sub nr. 113—123, adică exemplarele care au drept legendă șiruri de linii dispuse vertical. Ivan Iordanov, avînd în vedere greutatea acestora, le datează către sfîrșitul secolului al XI-lea. Însă oricît de serios ar fi argumentul el nu poate fi hotărîtor.

Dacă am admite datarea propusă de Ivan Iordanov nu am putea explica existența unor asemenea exemplare la Pliska și Șumen [12], centre în care, de regulă, circulația monedelor în a doua jumătate a secolului al XI-lea este extrem de slabă cum o recunoaște însuși numismatul bulgar [13]. Cronologia propusă de Ivan Iordanov se mai izbește de o piedică. S-a spus deja că monedele din această categorie imită pe cele din clasele A1 și A2 (Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea Macedoneanul) [14]. Dar anonimele din clasele A1 și A2 nu mai erau în circulație sau circulau rar în a doua jumătate a secolului al XI-lea, adică în epoca în care ar fi fost copiate prin turnare exemplarele cu legenda din liniuțe verticale. Or, în practica falsificării monedelor se copiau sau se imitau, de obicei, efigiile și legendele monedelor în circulație.

În consecință, noi sîntem înclinați să admitem că monedele discutate imediat mai sus au fost turnate în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes sau Vasile al II-lea.

---

[11] *Ibidem*, p. 9.

[12] Din această categorie s-au descoperit în nord-estul Bulgariei — pînă în momentul de față — în condiții mai clare, trei exemplare: unul la Pliska și două la Șumen (Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 9).

[13] *Ibidem*, p. 5.

[14] *Ibidem*, p. 13 (tabel).

Mai important de ştiut este dacă aceste monede au fost turnate de administraţia locală bizantină de la Dunărea de Jos sau de niscaiva persoane particulare [15]. A doua ipoteză ni se pare mai apropiată de realitatea istorică, fie şi numai pentru motivul că meşterii care le-au „fabricat" erau „analfabeţi". În cazul în care cea de-a doua ipoteză va fi certificată de viitoarele cercetări, atunci aceste monede nu vor putea fi considerate altfel decît nişte falsuri aruncate pe „piaţă".

Nu mai puţin dificilă este şi problema monedelor înscrise de Ivan Iordanov sub nr. 1—13. Cercetătorul bulgar susţine că au fost turnate între anii 976 şi 1050; afirmaţia d-sale că ele au fost emise de persoane particulare nu are însă nici un temei [16].

Nu încape îndoială că aceste monede au fost turnate într-o bănărie oficială, fireşte provincială, de vreme ce ea se afla într-unul dintre oraşele dunărene.

De ce şi cînd anume s-a apelat la practica baterii (în fapt, este vorba de turnare) de monede bizantine în Dobrogea?

Se ştie că pînă spre sfîrşitul celei de-a treia decade a secolului al XI-lea stratioţii însărcinaţi cu apărarea frontierelor Imperiului bizantin se bucurau prin lege de anumite avantaje în privinţa pămînturilor pe care le lucrau. Această lege, însă, a fost abrogată în anul 1028 [17]. Dispărînd privilegiile tocmai în epoca în care se vor intensifica incursiunile pecenegilor la sud de Dunăre, stratioţilor trebuia să li se dea, în schimb, altceva. Şi ce anume li se putea oferi decît bani? Acesta-i motivul — socotim noi — că în oraşele dunărene — la urcarea pe tron a lui Roman al III-lea Argyros (dată care coincide şi cu anularea impozitului *allelengyon* şi care îi avantaja pe ţăranii-ostaşi) se înmulţesc brusc monedele bizantine [18]. Cele mai multe dintre acestea — descoperite în oraşele dunărene — proveneau din soldele mărite ale ostaşilor de pe limes-ul danubian [19].

În contextul intensificării atacurilor pecenegilor, cînd capitala nu mai putea trimite bani suficienţi pentru plata ostaşilor, administraţia locală va fi recurs — desigur, cu permisiunea împăratului — la emiterea de monede chiar la faţa locului. În consecinţă, au fost copiate monedele de pe „piaţă" începînd cu emisiunile din clasa A2 — care mai circulau încă în deceniile al III-lea şi al IV-lea ale veacului al XI-lea [20].

Din punct de vedere tehnic cel mai lesnicios procedeu pentru obţinerea monedelor era *turnarea* şi nu *tăierea* cu cleştele sau batere pe stanţe [21].

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, cînd criza economică din Bizanţ s-a agravat întinzîndu-se şi în „oraşele dunărene" era firesc ca practica copierii monedelor, prin turnare — cunoscută în Dobrogea încă din prima jumătate a veacului — să se înteţească. Trebuiau mărite soldele

---

15 Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 9 presupune că ele au fost emise în condiţiile răscoalei „pecenegilor şi bulgarilor" (sic) din oraşele dunărene, la care s-ar referi şi Ana Comnena. Inutil să adăugăm că Ana Comnena nu face nici o referinţă la existenţa bulgarilor, necum la răscoala lor, în „oraşele dunărene".

16 Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 8.

17 G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p. 346—347.

18 Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 42—43, nota 112.

19 *Ibidem*.

20 N-ar fi exclus totuşi ca — din motive necunoscute încă — această practică să fi fost inaugurată de însuşi Ioan Tzimiskes în timpul campaniei sale din 971.

21 Vezi în această privinţă Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 14 şi bibliografia de-acolo.

stratioţilor ; în plus, trebuia să li se dea bani răsculaţilor. În treacăt vom aminti că pe la 1072—1074 locuitorii oraşelor de la Dunăre se răsvrătiseră împotriva administraţiei imperiale [22]. Necesitatea plătirii cu bani a răsculaţilor se întrevede în puţinele ştiri literare de care dispunem [23].

Oricum ar fi, sîntem într-o vreme în care Dobrogea, stăpînită în continuare de bizantini [24], nu mai avea nici o legătură pe uscat cu Constantinopol. Se înţelege că în atari împrejurări banii se aduceau din ce în ce mai greu, fapt care a obligat administraţia bizantină din Dobrogea să emită, fireşte prin turnare, şi mai multe monede decît în prima jumătate a veacului al XI-lea.

Acelaşi fenomen s-a întîmplat (desigur, în proporţie mai redusă) cîndva şi în timpul domniei lui Alexie Comnenul, fapt demonstrat de monedele de sub numerele 124—127 din tabelul lui Ivan Iordanov.

Evident, monedele [25] erau „fabricate" într-o singură bănărie sau — mai exact spus — într-un singur oraş dunărean. În stadiul actual al cercetărilor este greu de stabilit în ce oraş anume s-au turnat aceste monede. Ţinînd seama însă de faptul că operaţia turnării de monede trebuia supravegheată în chipul cel mai eficace, este de presupus că bănăria sau bănăriile în care au fost turnate monedele din Dobrogea se aflau în capitala provinciei, adică la Dorostolon (Dristra).

Practica „producţiei" monedelor, documentată în Dobrogea în răstimpul cuprins între începutul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XII-lea s-a repetat — credem noi — şi către sfîrşitul veacului al XII-lea, de data aceasta, însă, într-un spaţiu geografic mai larg, care cuprindea şi zona munţilor Haemus. Avem în vedere aşa numitele *imitaţii bulgăreşti*, care ar putea fi totuşi emisiuni provinciale bizantine — aşa cum s-a opinat deja — folosite la plata ostaşilor [26] de graniţă din slujba împăraţilor constantinopolitani : Manuel Comnenul, Isaac al II-lea Anghelul şi Alexie al III-lea.

Această problemă iese însă din cadrul studiului lui Ivan Iordanov.

La capătul notaţiilor noastre vom reţine constatarea de excepţională importanţă că în Dobrogea secolului al XI-lea autorităţile bizantine au emis monede, aici, la faţa locului [27].

WERE COINS CAST IN THE BYZANTINE DOBROUDJA OF THE 10th—12th CENTURIES ?

SUMMARY

The ideas of Ivan Iordanov's essay, published in Numismatika, 2, Sofia, 1980, p. 4—15, were condensed in the first part of this article. The Bulgarian scholar who analysed the bronze coins from North-East Bulgaria

[22] Mihail Attaliate, *Historia*, Bonn, 1853, p. 204.

[23] *Ibidem*, p. 205.

[24] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 107—109.

[25] Aici ne referim, în special, la monedele de sub nr. 1—112 din tabelul lui Ivan Iordanov.

[26] D. M. Metcalf, Numismatic Circular, November, 1973, p. 418—421.

[27] În fond, Ivan Iordanov a ajuns cam la aceleaşi concluzii la care a ajuns şi Ernest Oberländer-Tîrnăveanu într-o lucrare aflată sub tipar în RRH.

and Dobroudja dated in the first period of John Tzimiskes and Alexios I concluded that most of them were cast by foundry in this zone of the Balkan Peninsula.

In the second part of this article attention is paid to the fact that the first Byzantine coins cast in Dobroudja were those included by Ivan Iordanov in the table under nos 1 — 13, as considered by the Bulgarian scholar.

It is also proved that coins under nos 1 — 13 were cast in Dobroudja by the Byzantine authorities and not by individuals as Ivan Iordanov believes.

Finally, the chapter regarding the causes which determined the casting by foundry of some coins in Dobroudja is completed with several pieces of evidence.

NOI CERCETĂRI PALEOLITICE ÎN ZONA BICAZ

DE

FLOREA MOGOŞANU şi MIHAI MATEI

Din nou pe valea Bistriţei, în zona lacului de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz, acolo unde în urmă cu mai bine de un sfert de secol au fost iniţiate cele mai ample cercetări şi săpături arheologice în aşezări paleolitice în aer liber din România.

Reluarea cercetărilor în această regiune a fost prilejuită de descoperirea a două noi aşezări paleolitice în punctele Baicu şi Picioru Gol, ambele situate în raza satului Izvorul Alb, pendinte de oraşul Bicaz (jud.Neamţ). Primul punct (Baicu) reprezintă o terasă de confluenţă, situată la vărsarea pîrîului Alb în lacul de acumulare, foarte întinsă, care pătrundea adînc în fosta albie majoră a rîului Bistriţa (asemănătoare terasei Podiş din raza comunei Ceahlău). Al doilea punct, aşa cum arată şi numele, reprezintă un pinten de deal (pentru localnici, picior de plai), care coboară în trepte spre lacul Bicaz.

În ultimii ani, Muzeul din Bicaz, în urma unor periegheze a intrat în posesia unei bogate colecţii de piese paleolitice, recoltate de la suprafaţa solului din punctele mai sus amintite. Drept urmare, Institutul de arheologie din Bucureşti, în colaborare cu Muzeul din Bicaz, a organizat în aceste locuri cercetări de teren în toamna anilor 1979 şi 1980. Din păcate, nivelul foarte ridicat al lacului de acumulare nu a permis efectuarea unor săpături, fie chiar sub formă de sondaje restrînse, în punctul Picioru Gol (acesta fiind complet acoperit de apă) şi nici pe botul terasei Baicu (pe botul teraselor au fost găsite aşezările paleolitice din zonă). De aceea, s-au făcut sondaje dispersate numai pe culmea terasei Baicu, cu prilejul cărora au fost prinse stratigrafic mai multe piese de piatră cioplită (la diferite niveluri şi în diverse depozite geologice), în stare să ne sugereze o anumită succesiune culturală. Dar iată care este profilul stratigrafic : 1, o pătură subţire, în mare măsură erodată, de sol vegetal actual, de 0,05—0,10 m grosime ; 2, depuneri fine cenuşii gălbui cu pete roşcate (un loess puternic remaniat), groase de circa 0,15 m ; 3, depuneri roşcate gălbui de aspect loessoid, groase de circa 0,20 m (epigravetian) ; 4, sol maroniu roşcat, foarte dur, gros de circa 0,35 m (la limita superioară, cîteva piese aparţinînd gravetianului final) ; 5, depozit compact, de culoare brună cu nuanţe gălbui şi cu infiltraţii verticale cenuşii albăstrui, gros de circa 0,55 m (la limita superioară, cîteva piese aparţinînd gravetianului superior) ; 6, depuneri roşcate, din ce în ce mai aprinse către bază, groase de circa 0,35 m ; 7, pietrişuri şi nisipuri (aluviunile de bază ale terasei).

Spre deosebire de profilele geologice de pe celelalte terase ale Bistriţei, secţionate înainte de acumularea lacului Bicaz, cel de pe terasa Baicu prezintă unele deosebiri de ordin pedogenetic şi, în plus, a suferit şi unele

transformări în ultimul sfert de veac. Acumularea depozitelor poartă amprenta unui proces de podzolire, de solificare sub pădure, la care s-a adăugat faptul că, o bună parte din an, acest loc stă acoperit de apele lacului, dînd naştere unui fenomen de iluviere (de spălare a straturilor de sus în jos), ceea ce a determinat o puternică remaniere a straturilor, care au devenit compacte, în mare măsură omogenizate, încărcate, în cantităţi variabile, cu oxizi şi hidroxizi ferici.

Cu prilejul acestor sondaje, au fost scoase la iveală 85 piese de piatră cioplită, repartizate stratigrafic după cum urmează : 76 piese în depunerile cenuşii gălbui, între 0,10—0,20 m adîncime ; 4 piese la limita superioară a solului maroniu roşcat, între 0,40—0,45 m adîncime ; 4 piese la limita superioară a depozitului brun cu nuanţe gălbui, între 0,75—0,80 m adîncime ; o piesă izolată în depozitul de la bază (roşcat), la 1,67 m adîncime.

Cele 76 de piese din depunerile cenuşii gălbui au fost confecţionate, în mare lor majoritate, din roci locale, care se găsesc din abundenţă pe dealul din care se desprinde terasa Baicu, precum şi în prundişul pîrîului Alb (43 din menilit, 14 din şist negru de Audia, 8 din gresie şi 11 din silex, din care numai 6 din silex de Prut, restul dintr-un silex translucid de culoare alb lăptoasă sau fumurie). Multe piese au urme de prelucrare ; cele din gresie (gresie glauconitică silicifiată) au talonul gros, larg, cu bulb proeminent, elemente care dau impresia falsă a unei tehnologii arhaice, cele din menilit şi din şist negru de Audia, numeroase atipice, sînt prelucrate mai aproape de tehnica paleoliticului superior (cu talonul restrîns, uneori punctiform). Materialul tipic a fost obţinut în general din menilit şi mai ales din silex de bună calitate. Pe lîngă numeroase lame şi aşchii simple, utilajul propriu-zis este foarte sărac, fiind alcătuit, întîmplător, numai din trei burine : unul dublu (o combinaţie între un burin diedru drept şi celălalt pe trunchiere), un burin diedru pe lamă denticulată şi ultimul pe „encoche''.

Cele patru piese găsite la limita superioară a solului maroniu roşcat sînt lucrate numai din roci locale : două din menilit, una din şist negru de Audia şi alta din gresie (două aşchii atipice, un nucleu prismatic şi un „coup de burin'').

Mai interesante sînt cele patru piese descoperite în partea superioară a depozitului brun cu pete gălbui, deoarece două sînt confecţionate din silex de Prut şi două din menilit iar tipologic au fost identificate două gratoare pe aşchii, singurele exemplare scoase la iveală cu prilejul acestor sondaje.

În sfîrşit, piesa izolată, din şist negru de Audia, descoperită în depozitul de la baza profilului, nu prezintă prea mult interes, decît în măsura în care ar putea sugera, ţinînd seama de stratigrafia unor aşezări paleolitice de la Ceahlău (circa 20 km), existenţa pe terasa Baicu a unui strat de cultură aurignaciană.

Aşadar, materialul arheologic scos la iveală din săpăturile de pe terasa Baicu pare să indice — făcînd abstracţie de piesa izolată de la baza profilului — trei niveluri de cultură aparţinînd gravetianului. Asupra originii acestei culturi, în această zonă, n-au intervenit lucruri noi, rămînînd în continuare valabilă opinia potrivit căreia ea aparţine gravetianului oriental, legîndu-se de centrele intens locuite de pe Prutul şi Nistrul Mijlociu.

Aşa cum am menţionat la începutul acestui articol, în afara celor 85 de piese scoase la iveală cu prilejul sondajelor, Muzeul din Bicaz a recoltat în ultimii ani, de la suprafaţa solului, 924 piese paleolitice, din care 624 de pe terasa Baicu şi 300 din punctul Picioru Gol. Socotim că nu este deloc

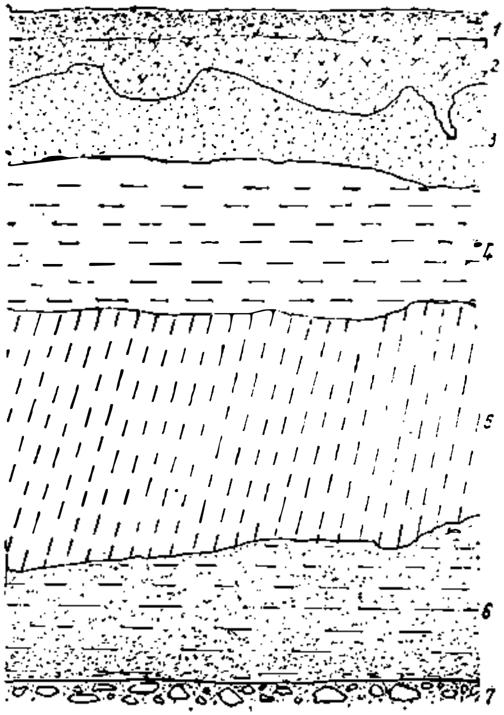

Fig. 1. Terasa Baicu. Secvenţă stratigrafică: 1 sol vegetal; 2 depuneri fine cenuşii gălbui roşcate; 3 depuneri roşcate gălbui, 4 sol maroniu roşcat; 5 depozit compact brun cu nuanţe gălbui; 6 depuneri roşcate, mai aprinse la bază; 7 aluviunile terasei.

lipsit de interes de a face o repartizare a materialului arheologic după roca din care a fost confecţionat. Pe terasa Baicu : 271 piese de menilit (43,43 %) 160 piese din şist negru de Audia (25,64 %), 150 piese din silex de Prut (24 %), 23 piese din gresie (3,68 %) şi 20 piese din alte roci (3,68 %). În punctul Picioru Gol situaţia se prezintă în felul următor : 223 piese de silex Prut (74,33 %), 40 de piese din menilit (13,33 %), 22 piese din şist negru de Audia (7,33 %), 6 piese de gresie (2 %), şi 9 piese din alte roci (3 %). În ceea ce priveşte utilajul propriu-zis, alcătuit numai din unelte finite, este compus din următoarele tipuri : terasa Baicu — 40 de gratoare (22 pe aşchii, 5 pe capăt de lamă, 4 unguiforme, 5 nucleiforme şi rabots, şi cîte un exemplar din alte diverse forme de gratoare) ; 16 burine (majoritatea diedre de diferite forme) ; 7 vîrfuri (gravette) şi lame „à bord abattu", 4 lame trunchiate, 3 lame denticulate şi 3 lame „à coche" ; din punctul Picioru Gol au fost recoltate 42 piese tipice — 23 gratoare (7 pe aşchii, 5 pe capăt de lamă, 5 duble, 3 nucleiforme şi restul compus din cîte un exemplar de alte forme de gratoare), 2 gratoare-burin, 11 burine, majoritatea diedre (numai 2 pe trunchiere) 1, vîrf (gravette) şi 2 lame „à bord abattu", o lamă trunchiată, 2 racloare. Cu toate că am păstrat o anumită ordine, utilajul nu a fost prezentat în spiritul listei-tip a lui D. de

Sonneville-Bordes şi Jean Perrot întrucît — aşa cum ne-o arată stratigrafia sondajelor — este vorba de mai multe niveluri de cultură, iar materialul a fost cules, aşa cum s-a menţionat, de la suprafaţă (amestecat). Ţinînd seama însă de experienţa şi de datele obţinute acum peste 25 de ani, cu prilejul amplelor săpături efectuate în aşezările gravetiene din zonă

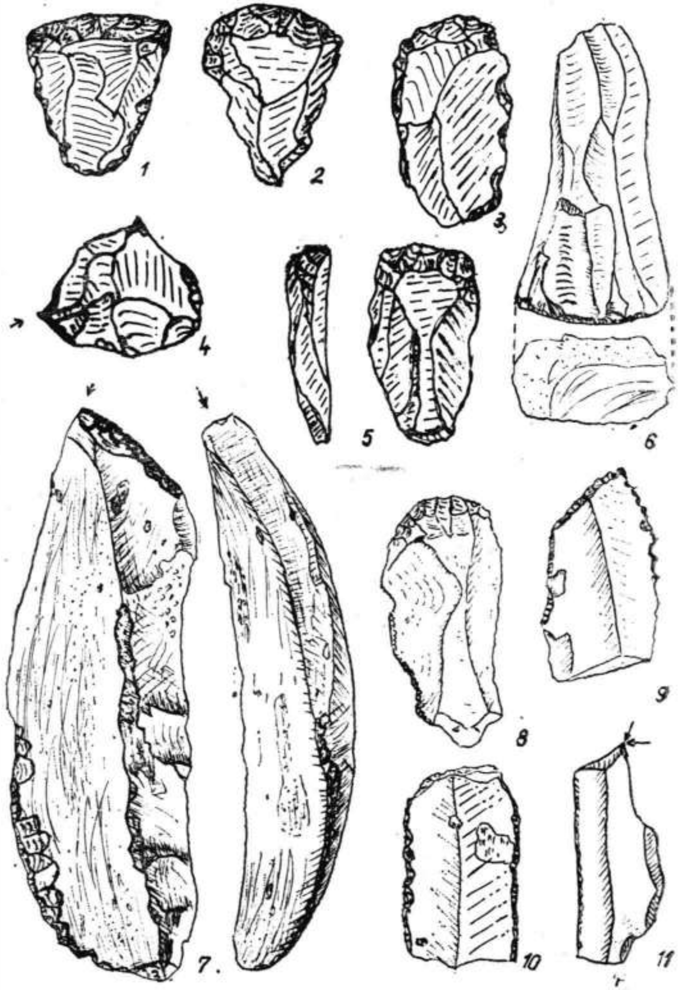

Fig. 2. Terasa Baicu. Unelte de piatră cioplită: 1—3, 5, 8 gratoare pe aşchii şi pe capăt de lamă scurtă; 4, 11 burine duble; 7 burin pe trunchiere; 6 rabot; 9 lamă trunchiată oblic; 10 lamă retuşată.

(stratigrafie, tipologie şi aspectul litologic), putem sesiza din capul locului o deosebire între cele două puncte, bizuindu-ne pe faptul că în punctul Picioru Gol predomină detaşat silexul de Prut (74,33 %) în confecţionarea uneltelor (deci, un indiciu că este vorba de un gravetian mai timpuriu), în timp ce pe terasa Baicu predomină utilizarea ca materie primă a rocilor

locale (dovada unei intense locuiri aparținînd gravetianului final și epigravetianului). În toate așezările gravetiene cercetate pe terasele Bistriței de la Ceahlău, raportul dintre aceste două grupe de roci, utilizate în proporții mai mari sau mai mici, s-a dovedit foarte sugestiv în stabilirea cronologiei gravetianului din această zonă. De menționat, în acest sens, faptul că, nu întîmplător, cele două gratoare, descoperite la circa 0,80 m în sondajele de pe terasa Baicu și aparținînd unui gravetian mai timpuriu, sînt din silex de Prut.

Ținînd seama de stratigrafia așezărilor de pe terasele Bistriței (la care sînt raportate aproape toate așezările gravetiene descoperite pe teritoriul României), noile descoperiri ar putea fi încadrate în chipul următor : materialele recoltate din punctul Picioru Gol pot fi atribuite, păstrînd toate rezervele, așa cum dealtfel am arătat mai înainte, unor etape mai timpurii ale gravetianului (inferior, mijlociu sau superior) ; cele de pe terasa Baicu așa cum ne sugerează poziția stratigrafică a pieselor descoperite în sondajele efectuate — pot fi încadrate (de jos în sus) în gravetianul superior, final și în epigravetian.

Așadar, în linii generale s-ar putea spune că gravetianul de la Picioru Gol și Baicu confirmă periodizarea acestei culturi stabilită în așezările de pe terasele Bistriței, îndeosebi cele de pe cursul superior, din raza com. Ceahlău. Totuși, noile descoperiri de pe terasa Baicu au darul de a aduce unele precizări în ceea ce privește gravetianul final. După cum s-a scris, această ultimă etapă a gravetianului se plasează stratigrafic începînd cu limita superioară a solului brun-roșcat și sfîrșind cu baza depunerilor cenușii-gălbui ale holocenului. Pe terasa Baicu, această ultimă etapă gravetiană este marcată de două niveluri distincte, despărțite de un steril de aproximativ 0,20 m, pe care le-am denumit gravetian final și epigravetian.

Această nouă situație stratigrafică a gravetianului final dorim să o folosim drept pretext pentru a aduce din nou în discuție stratigrafia gravetianului stabilită — așa cum s-a spus — cu peste 25 de ani în urmă.

Reamintim că pe baza descoperirilor de pe terasele cursului superior al Bistriței (regiune intramontană), au fost stabilite patru etape distincte (fapt care presupune și un conținut cultural cît de cît deosebit : gravetian inferior, mijlociu, superior și final. Această împărțire a gravetianului ni se pare astăzi puțin cam exagerată. La o analiză atentă (stratigrafică, tipologică și litologică) se disting numai două momente (perioade) importante în desfășurarea gravetianului din Moldova. Prima perioadă cuprinde cele trei niveluri (gravetian inferior, mijlociu și superior), situate în jumătatea superioară a Würmului II (după noua cronologie s-ar plasa în oscilația climatică Ohaba B-Stillfried B), iar a doua perioadă ar corespunde așa-numitului gravetian final, cu o desfășurare îndelungată și foarte întinsă în spațiu (o adevărată „explozie demografică"), care cuprinde — după vechea geocronologie — depunerile (mult remaniate) ale ultimului stadiu würmian și baza holocenului (după noua cronostratigrafie, gravetianul final cuprinde oscilația climatică Herculane II și începutul holocenului). Foarte important de menționat este faptul că între aceste două perioade (momente) se interpune peste tot în Moldova (ca și pe terasa Baicu) un hiatus, un steril arheologic, reprezentat de un sol argilos, brun-roșcat, (pe terasa Baicu, din pricina remanierii, maroniu-roșcat), atribuit multă

vreme ultimului interstadiu (W II—W III), iar acum — după noua cronostratigrafie — el este atribuit unui stadiu glaciar.

Prima perioadă, care cuprinde cele trei niveluri (in aşezarea de la Lespezi, cursul mijlociu al Bistriţei, au fost identificate cinci niveluri) se

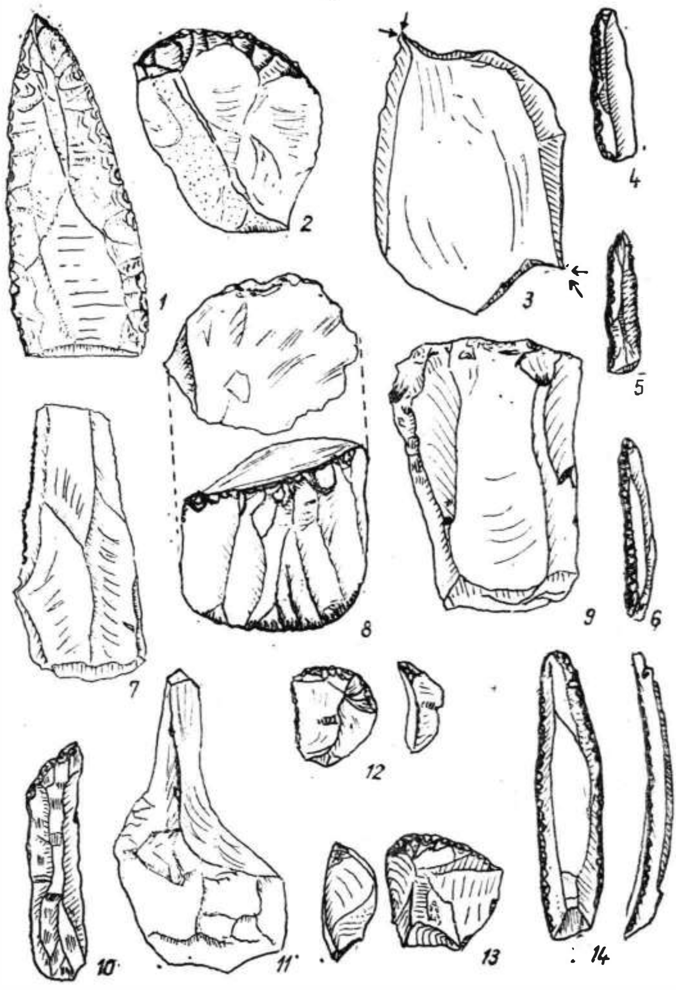

Fig. 3. Terasa Baicu. Unelte de piatră cioplită: 1 lamă aurignaciană „appointue"; 2 gratoar pe aşchie; 3 burin dublu; 4—6 lame şi vîrfuri „à bord abattu"; 7 lamă simplă cu retuşe de uzură; 8, 9 nuclee; 10 lamă trunchiată oblic; 11 „coup de burin"; 12, 13 gratoare microlitice; 14 lamă retuşată.

caracterizează, în primul rînd, prin utilizarea în proporţii de peste 50% a silexului de Prut, fapt care dovedeşte că purtătorii acestei culturi fie că au venit din această direcţie a Prutului mijlociu (unde se găsesc zăcămintele de silex şi unde au fost descoperite mai multe aşezări gravetiene),

fie că au avut legături permanente cu această zonă. Etapele acestei prime perioade, cu un utilaj aproximativ uniform, sînt marcate prin amenajarea unor vetre de foc de formă aproximativ ovală. De asemenea, trebuie subliniat caracterul temporar al acestor etape de locuire gravetiană, probabil

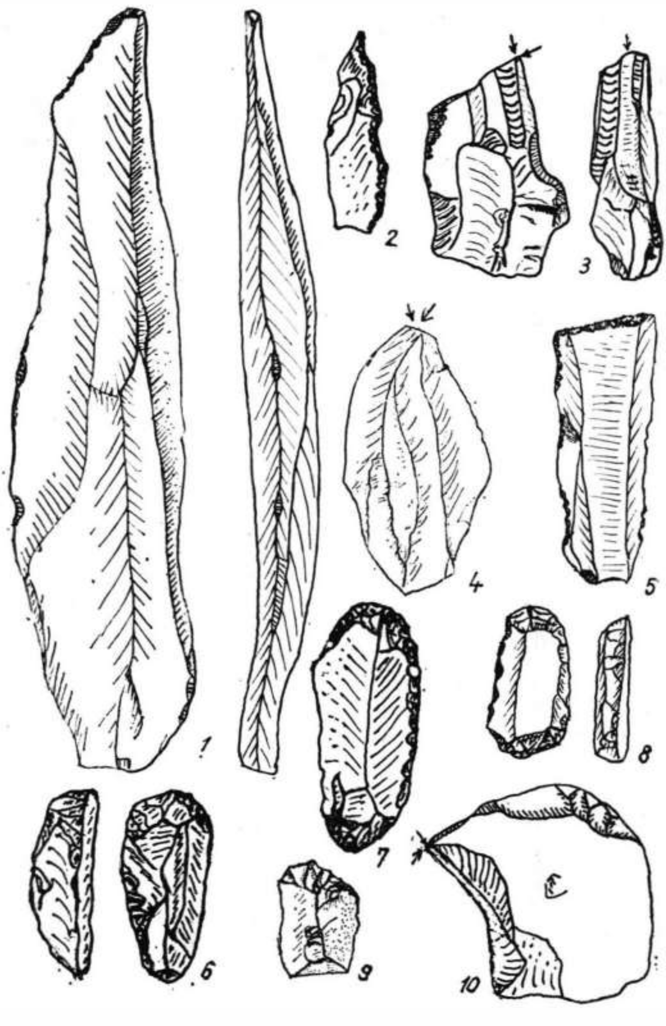

Fig. 4. Picioru Gol. Unelte de piatră cioplită: 1 lamă macrolitică cu urme de întrebuințare; 2 vîrf „La Gravette"; 3, 4 burine diedre; 5 lamă cu trunchiere dreaptă; 7, 8 gratoare duble; 6 gratoar înalt pe capăt de lamă; 9 gratoar microlitic; 10 burin asemănător celui de tip „bec-de-perroquet".

simple popasuri vînătorești, legate de un anumit sezon. După unele datări absolute de C_{14}, această primă perioadă gravetiană s-ar fi desfășurat între 20 000 — 15 000 de ani BP.

Cea de-a doua perioadă gravetiană, prinsă iniţial numai în noţiunea de gravetian final, cuprinde, fără îndoială, mult mai multe etape de dezvoltare (una din ele, epigravetiană, a fost detaşată stratigrafic şi pe terasa Baicu), dar care nu pot fi despărţite (individualizate), fiindcă ele se desfăşoară într-un depozit pulverulent, de numai 0,30—0,40 m grosime, de aspect loessoid, supus permanent şi peste tot degradării şi eroziunii (este protejat de o pătură subţire de sol actual). Ştim, stratigrafic, cînd începe să se deruleze această perioadă (limita de contact a solului brun-roşcat cu depunerile galben prăfoase, baza stadiului Würm III sau — după noua geocronologie — începutul oscilaţiei Herculane II), dar nu ştim cînd sfîrşeşte. Cercetările din ultimii ani dovedesc că în această perioadă gravetianul se răspîndeşte treptat, treptat în toată Moldova (ca şi în alte zone ale ţării) şi persistă, trecînd printr-un proces de microlitizare (există izolat în nordul Moldovei şi un facies macrolitic), sub forma unui epigravetian sau tardigravetian (sau — după unii specialişti — epi-tardigravetian) pînă în holocen (unele descoperiri din sudul Moldovei pot fi puse în relaţie cronologică chiar cu primele valuri de pătrundere ale tardenoazianului nord-pontic).

Aşa cum o dovedesc şi cercetările de pe terasa Baicu, în această ultimă parte a gravetianului din Moldova încep să se folosească în proporţii mult mai mari rocile locale (şistul negru de Audia, gresiile şi mai ales menilitul), în dauna silexului de Prut (avem în vedere numai aşezările gravetiene din Moldova). Aceste schimbări par să indice o oarecare slăbire a influenţelor orientale, gravetianul din Moldova căpătînd o dezvoltare de sine stătătoare. Chiar şi utilajul de piatră cioplită, mult mai bogat şi diversificat în această ultimă perioadă, pare să indice acest fapt. În unele aşezări, pe lîngă tipurile de unelte cunoscute în perioada mai veche, se adaugă altele noi cu caracteristici magdalenoide (numeroase străpungătoare, lame denticulate, lame trunchiate, burine specifice şi o diversitate de vîrfuri). Deci, aşa cum primul dintre noi presupunea cu circa 20 de ani în urmă (pe marginea săpăturilor de pe terasa Bofu Mic—Ceahlău), în perioada de sfîrşit a gravetianului moldovean se fac simţite, ici colo, unele influenţe nordice sau nord-vestice de aspect magdalenoid. Din păcate, în straturile aparţinînd aşa-numitului gravetian final, n-au fost descoperite resturi faunistice (nici urme de vetre de foc), deci lipseşte industria de os care ar putea fi mult mai sugestivă în atestarea influenţelor magdalenoide.

În încheiere, avem convingerea că — prinzînd un sezon bun — cercetările viitoare din punctele Baicu şi Picioru Gol (Izvoru Alb) vor aduce date noi privind periodizarea şi conţinutul cultural ale gravetianului din Moldova.

NOUVELLES RECHERCHES PALÉOLITHIQUES DANS LA ZONE DE BICAZ

RÉSUMÉ

De nouvelles recherches ont été engagées dans la zone du lac d'accumulation de Bicaz, à l'endroit qui a connu, 25 années plus tôt, les plus amples fouilles archéologiques pratiquées dans un établissement paléolithique de plein air.

Le nouveau chantier est dû à la découverte, en surface, d'un grand nombre de pièces en pierre taillée, aux lieux dits Baicu et Picioru Gol (village d'Izvoru Alb, ville de Bicaz), sur la rive du lac d'accumulation de l'hydrocentrale.

Aux cours des années 1979 et 1980, des sondages restreints ont été effectués sur la terrasse Baicu (l'établissement de Picioru Gol était submergé), à la suite desquels 85 pièces de pierre, situées à diverses profondeurs et dans des dépôts différents, ont été mis au jour. La position stratigraphique de ces pièces suggère l'existence sur cette terrasse de trois niveaux appartenant au Gravettien oriental. A mentionner le fait que dans le cadre de ce que l'on nomme Gravettien final (selon la stratigraphie établie pour cette zone un quart de siècle plus tôt), ont été délimitées deux étapes distinctes.

L'étude typologique et lithologique des matériaux récoltés au lieu-dit Picioru Gol semble indiquer une étape plus ancienne du Gravettien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Terrasse Baicu. Séquence stratigraphique: 1, sol végétal; 2, dépôts fins couleur cendre-jaunâtre-rougeâtre; 3, dépôts rougeâtres-jaunâtres; 4, sol marron rougeâtre; 5, dépôt compact brun, avec nuances jaunâtres; 6, dépôts rougeâtres, plus vifs à la base; 7, alluvions de la terrasse.

Fig. 2. Terrasse Baicu. Instruments en pierre taillée; 1–3, 5, 8, grattoirs sur éclats, et sur bout, de lame courte; 4, 11, burins doubles; 7, burin sur troncature; 6, rabot, 9, lame tronquée obliquement; 10, lame retouchée.

Fig. 3. Terrasse Baicu. Instruments en pierre taillée: 1, lame aurignacienne « appointue »; 2, grattoir sur éclat; 3, burin double; 4–6, lames et pointes à bord abattu; 7, lame simple avec retouches d'usure; 8, 9, nuclei; 10, lame tronquée obliquement; 11, « coup de burin »; 12, 13, grattoirs microlithiques; 14, lame retouchée.

Fig. 4. Picioru Gol. Instruments en pierre taillée: 1, lame macrolithique avec traces d'utilisation; 2 pointe « La Gravette »; 3, 4, burins dièdres; 5, lame à troncature droite; 7, 8, grattoirs doubles; 6, grattoir haut sur bout de lame; 9, grattoir microlithique; 10, burin semblable à celui du type « bec de perroquet ».

COMUNICĂRI EPIGRAFICE, IX*

DE

D. TUDOR

SUCIDAVA (Celei-Corabia, Jud. Olt)

Pe fostul teritoriu al provinciei *Dacia inferior* (Oltenia), ruinele cetăţuii romano-bizantine şi ale oraşului antic de la Sucidava ne oferă şi astăzi cele mai numeroase şi variate descoperiri epigrafice. Frecvent, inscripţiile se întîlnesc pe vase, cărămizi, ţigle etc., sub formă de *graffiti*, ştampile, inscripţii pictate ş.a. Numărul lor este atît de mare, încît, pînă în prezent, am reuşit a le publica numai pe cele descoperite pînă în 1956 (apărute în diferite rapoarte de săpături, în monografii şi în seriile de *Comunicări epigrafice* ale acestei reviste). Cele prezentate acum se află depozitate la Muzeul orăşenesc din Corabia (cu excepţia nr. 32 şi 33)[1].

A. ŞTAMPILE ŞI GRAFFITI

1. (fig. 1/1). Fragment de ţiglă descoperit în dărîmăturile bazilicii bizantine (1979), unde folosise ca material de construcţie. Partea din dreapta a ştampilei este puţin ruptă. Litere înalte de 0,02 m. Se citeşte : *c(ohors) IIII s(ub) cur(a) Sa*[*bini?*].

Prezenţa acestei cohorte era cunoscută la Sucidava, dar în asociaţie cu legiunea V Macedonica, căreia îi aparţinea [2]. Este prima dată cînd ne apare pe exemplarul de faţă marcată independent. Numele şefului cărămidar, *sub cura* căruia s-a turnat materialul, poate fi întregit şi altfel [3].

---

* Pentru seriile anterioare vezi SCIV, 13, 1962, 1, p. 115—124; 16, 1965, 1, p. 177—188; 16, 1965, 2, p, 357—372; 17, 1966, 3, p. 393—603; 19, 1968, 2, p. 331—338; 21, 1970, 2, p. 313—326; SCIVA, 26, 1975, 1, p. 125—136; 30, 1979, 2, 305—310.

[1] Vezi *supplementum epigraphicum* la D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. I (Bucureşti 1942); ed. a II-a (1958) şi ed. a III-a (1968). Ele au fost reproduse de asemenea în IDR, II, p. 101—138 (sec. II—III) şi la Emilian Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII, descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 293—349 (sec. IV—VI). În ceea ce priveşte *tituli picti* ne mai rămîn în dosar, pentru seria a X-a a acestor *Comunicări epigrafice*, încă 53 exemplare.

[2] D. Tudor, Materiale, 1, 1953, p. 706 urm. nr. 1.; idem, SCIV, 11, 1960, 2, p. 337, nr. 6; idem OR³, p. 511, nr. 222; idem, Dacoromania, 1, 1973, p. 157; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 74 şi Em. Popescu, *op. cit.*, nr. 283.

[3] Un cărămidar, *G*(*aius*) *Sab*[*inus?*], cunoscut în aşezarea civilă a Sucidavei, aparţine însă unei epoci mult anterioare; cf. D. Tudor, SCIV, 21, 1970, p. 323, nr. 56 — IDR, II, 248. În legătură cu această ştampilă sucidavensă s-au făcut unele propuneri pentru modificarea lecturii (vezi IDR, loc. cit). Înainte de litera *G*, nu mai poate fi o altă literă, deoarece este precedată de cadrul marginal şi în relief al cartuşului. Deci nu putem întregi: [*FI*] *G*. Asemănările cu ştampilele de la Kladorup (Moes. Inf.), Novae, Aquincum şi Noricum sînt întîmplătoare. O *figlina* particulară nu putea avea sucursale pe o aşa de mare arie geografică cum opinează C. C. Petolescu, RESEE, 18, 1980, p. 115 urm.

S C I V A, tomul 32, nr. 3 Bucureşti, iulie — septembrie 1981, p. 423—436.

După cum am arătat cu alte ocazii (vezi nota 2), prezența acestei cohorte în garnizoana Sucidavei se atestă în perioada de la Aurelian la Constantin cel Mare, cînd împreună cu *cohors III* din aceeași legiune ce staționa la Oescus, vis-à-vis de Sucidava, asigurau paza teritoriului suci-

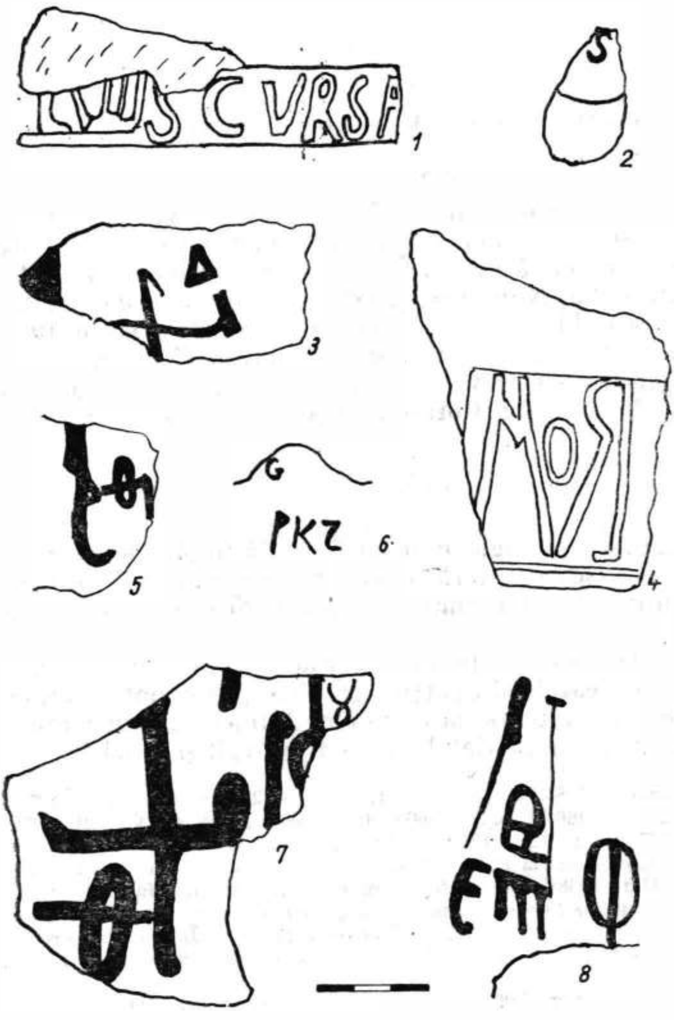

Fig. 1. Ștampile pe cărămizi (1,4); fragment de opaiț (2); inscripții pictate pe amfore bizantine (3, 5–8).

davens. În urma reformelor militare ale primului împărat creștin, numele cohortelor de legiuni nu mai apar pe cărămizile ștampilate de pe frontiera Daciei Ripensis.

2. (fig. 1/4). Fragment de țiglă cules din dărîmăturile zidăriei bazilicii bizantine (1979). El păstrează trei litere înalte de 0,05 m, de la sfîrșitul unei ștampile ce fusese imprimată invers : . . . *ROM*.

Silueta literelor nu ne oferă o datare precisă. Ele ne pot sugera un antroponim abreviat ca *Rom(ulus)* sau un element din titulatura unei *ala* sau *cohors*, adică *Rom(anorum)*.

O ştampilă fragmentară similară, din care se păstrează (inversate) numai literele *RO*...., s-a aflat la Sucidava, în şanţul sudic de apărare al aşezării civile [4]. Dintre formaţiile auxiliare atestate în armata Daciei inferioare, în a căror titulatură se întîlneşte etniconul *Romanorum*, amintim pe *cohors III civium Romanorum milliaria* de la Drobeta [5] şi pe *cohors IV Cypria Romanorum*, de la Bumbeşti-Gorj [6]. Aceasta nu exclude nici prezenţa unui alt detaşament militar de *cives Romani*, în treacăt, în acest important punct strategic danubian. Posibilitatea identificării în acest loc a unui antroponim, ca *Rom(uli)* ne este oferită de o altă ştampilă aflată la Sucidava, imprimată de asemenea invers şi pe care se citeşte: *leg(io) V M(acedonica) s(ub) c(ura) Ro*[*m(uli)*?] [7].

Viitoarele descoperiri vor putea alege între aceste două ipoteze.

3. (fig. 1/2). Fragment din fundul unui opaiţ roman, descoperit (1956) pe o vatră dintr-o locuinţă dacică (Latène), în secţiunea III, car. 6 (la o adîncime de 1,80 m) [8]. Pe el, din firma olarului se mai păstrează litera ... *S* .... Avem de-a face cu un obiect de import de peste Dunăre, anterior cuceririi romane. El constituie un document important în privinţa legăturilor economice dintre cele două maluri ale fluviului, în cursul secolului I e.n. Tot pe o vatră dacică preromană, în vecinătatea gurii „fîntînei secrete" s-a descoperit un alt opaiţ roman cu numele producătorului *FORTIS*.

4. (fig. 6/6). Fragment dintr-un vas roman atipic pe care se mai păstrează grafitată litera ... *R* ... Aflat în aşezarea civilă.

B. INSCRIPŢII PICTATE (DIPINTI) PE AMFORE BIZANTINE DIN SECOLUL AL VI-LEA

5. (fig. 1/3). Fragment de amforă aflat în secţiunea XV, caroul 11, pe cetate (1958). Deasupra semnului ce indica *mensura sextarialis* apare un *delta* izolat. Deci ar fi: (ξέσται)Δ, adică 4 sextari (2,184 l.). Vasul respectiv era de capacitate redusă (dacă nu cumva, după *delta* mai urmau şi alte litere cu funcţia de cifre).

6. (fig. 1/5). Fragment de amforă aflat în secţiunea X, în 1956. Din inscripţie se păstrează la baza unei monograme (?) literele: ρθ..., o abreviaţie greu de înţeles.

7. (fig. 1/6). Aşchie detaşată din peretele unei amfore, pe care se menţine inscripţia: ... *G*; *PKZ*.

Ultimul rînd putea indica cifra de 127 sextari, adică 70,342 l. Am putea avea şi o *tria nomina* cu numele olarului sau al negustorului.

---

[4] D. Tudor, în *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, p. 1524; OR[3], 234 şi IDR, II, 241.

[5] CIL, XVI, 57; IDR, I, 2, şi OR[4], p. 337.

[6] CIL, XVI, 51; IDR, 1, 2 şi OR[4], loc. cit.

[7] Bibliografia şi discuţiile privitoare la provenienţa şi interpretarea acestei ştampile sînt expuse de Em. Popescu, *op. cit.*, p. 299 urm.

[8] Pentru numerotarea şi locul diferitelor secţiuni de săpături din cetate şi oraşul civil, vezi OR[4], fig. 50.

8. (fig. 1/8). Fragment din gîtul unei amfore descoperit pe cetate, în lutul vegetal (1958). În jurul unei monograme, parțial ștearsă, mai putem distinge inscripția fragmentară :

Θ | Φ...
'επὶ |

Ar fi deci : „în vremea lui φ . . ., ultima literă reprezentînd un antroponim de magistrat grec.

9. (fig. 1/7). Fragment de amforă cules din secțiunea II, car. 8—10 (1956). În jurul unei cruci rămîn inteligibile literele :

Θ(εὸς) |
| οἴφου|?)

Deci, o invocare către „Dumnezeu".

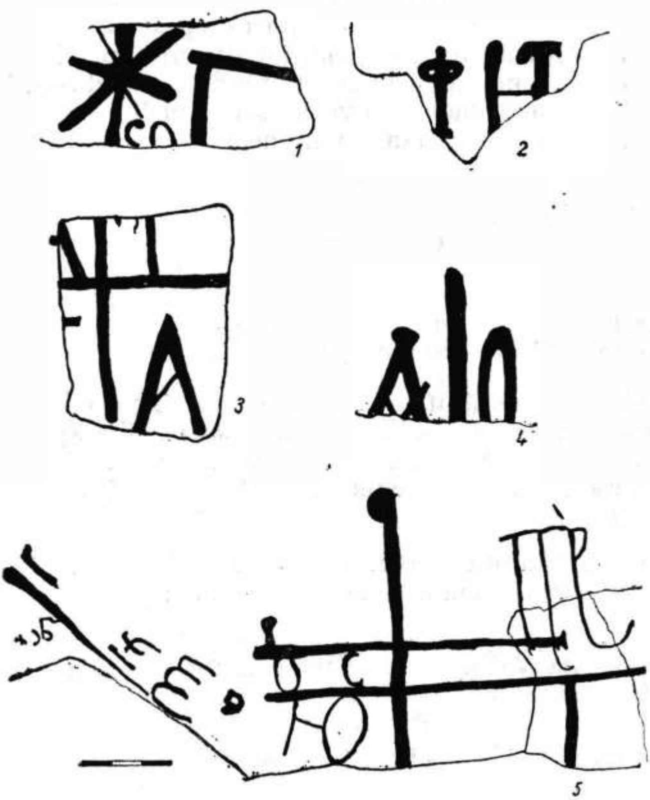

Fig. 2. Inscripții pictate pe amfore bizantine.

10. (fig. 2/1). Fragment de amforă cules din pămîntul vegetal de pe cetate (1958). Se distinge o monogramă stelară prin care se poate citi numele abreviat al lui Χριστὸς. În dreapta apare partea superioară a unui Γ, iar sub stea literele *CO*. Ar fi deci de înțeles :

Χ(ριστὸς)/Μ(αρία) Γεννᾷ)]CO...

11. (fig. 2/2). Fragment de amforă descoperit în stratul de pămînt vegetal de pe cetate (1958). Din textul epigrafic se mai văd trei litere, cu ultimele două în ligatură : ...ΦΗΤ... Probabil, dintr-un nume de persoană.

12. (fig. 2/3). Fragment de amforă descoperit în secţiunea II, car. 8—10 (1956). Posedă resturi dintr-o mare monogramă cruciformă din compunerea căreia se păstrează un *A*, sub bara din dreapta a crucii.

13. (fig. 2/4). Fragment de amforă cules din secţiunea II, car. 4 (1956). Se poate reconstitui partea superioară a unei monograme cruciforme, flancată în partea de sus de literele *A* şi *O*.

14. (fig. 2/5). Mai multe fragmente dintr-o amforă, găsite într-o groapă din secţiunea XV, car. 11 (1958). Se distinge o combinaţie de două monograme. Cea din stînga, mult ştearsă, folosea pentru indicarea unei *mensura sextarialis*, pe lîngă care apar literele :

+ɔ β(οήθι)?
... ιν
... μ

La dreapta se vede o mare monogramă cruciformă, cu dublă bară orizontală şi literele *OC* între ele. Sus, în dreapta, este obişnuita prescurtare pentru Πρ(εσβύτερος) , iar jos în stînga *HO* în ligatură. Ar fi :

πρ(εσβύτερ-
ος)
ΗΟ

Deci, ca în atîtea şi atîtea cazuri, de la Sucidava [9], autorul inscripţiei a fost un preot local, cunoscător al scrisului şi al calculării capacităţii vaselor.

15. (fig. 3/1). Fragment de amforă cules dintr-o groapă (secţiunea XV, car. 11). Inscripţia este mult ştearsă. Transcriem :

(Χριστὸν) Μ(αρία) Γ(εννᾷ)
(ξέσται) Α'Α'Ε... ω
μλ

„Maria naşte pe Cristos. Sextari 31,5 (7, 199 l.). Ultimele două litere μλ scrise cu minuscule, pot indica un nume de persoană.

16. (fig. 3/2). Trei fragmente de amforă aflate în acelaşi loc cu numărul precedent. Din inscripţie mai putem distinge :

ΛΜ Θ Πρ(εσβῦτερ)ος Μβ γιβ (?)

Deci, un alt preot-caligraf.

17. (fig. 3/4). Fragment de amforă din secţiunea XIII, car. 1 (1957). A mai rămas un ... *E* ...

18. (fig. 3/3). Fragment de amforă cules din dărîmăturile bazilicii bizantine (1959). Se văd resturi dintr-o mare cruce sprijinită la bază pe un *A*.

19. (fig. 3/5). Fragment de amforă aflat în grădina şcolii elementare din Celei (1957), pe care se vede o ligatură ΔL.

[9] Em. Popescu, *op. cit.*, 316, 330, 342, 392 etc.

20. (fig. 3/6). Fragment din gîtul unei amfore cules din vechile săpături de pe cetate (Bolliac ?, Tocilescu ?). Păstrează obișnuita formulă: X(ριστὸν) M(αρία) Γ(εννᾷ)

Fig. 3. Inscripții pictate pe amfore bizantine.

21 . (fig. 3/7). Fragment de amforă care mai păstrează un α.

22 . (fig. 4/1). Mai multe fragmente de amforă descoperite în groapa nr.1 din secțiunea I (1963). Pe fragmentele rămase se vede o inscripție cu majuscule și minuscule grupate în jurul unei cruci. Propunem:

X(ριστὸν)	M(αρία) Γ(εννᾷ)
Π(αντοκράτορ)	Θ(εός) βοήδει υ (?)

„Maria a născut pe Cristos. Atotputernicule Dumnezeu, ajută-ne".
Sub toarta vasului se vede foarte neclară o inscripție cu litere cursive-minuscule și în ligaturi din care înțelegem un ξ și un π.

23 . (fig. 4/2). Gît de amforă aflat în pămîntul răscolit prin săpăturile lui Bolliac la colțul de SE al cetățuii. Inscripția s-a trasat cu vopsea maron și apare destul de bine conservată. Încercăm lectura :

Χ(ριστὸν) Μ(αρία) Γ(εννᾷ)/ἡύ Κυριός οὐ–(ξέσται) Λ 'Ο'
Ὑανκυλολοῦ—(ξέσται) λ 'ό'

„Maria a născut pe Cristos
Bunul Mîntuitor al lui — (sextari) 39
Yankylolos — (sextari) 39

K|O
———
Π|C

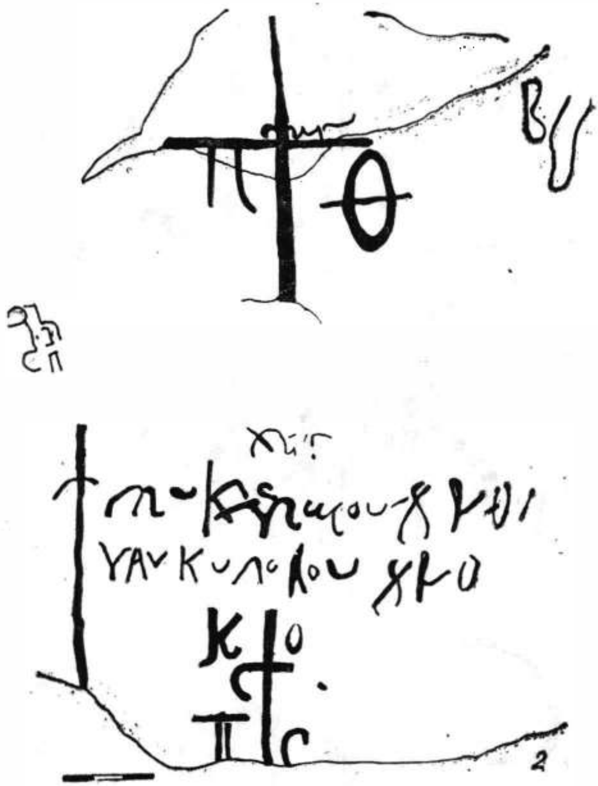

Fig. 4. Inscripţii pictate pe amfore bizantine.

Deci, vasul avea capacitatea de 21,294 l (39 sextari). Numele lui Yankylolos (sau Hyankylolos ?) nu este grecesc şi nici cunoscut în altă parte. Prima literă din monograma de jos poate sugera întregirea K(ύριος). Celelalte trei se pretează şi ele la diferite completări. Vasul poate fi de producţie locală.

24. (fig. 5/1). Fragment de amforă găsit în secţiunea XV, car. 8 (1958), pe care apare o mare monogramă cruciformă. Prima literă fragmentară era un *T* sau un Γ, sub care apar cursivele... Ηας. În dreapta crucii urmează majusculele ΩΠ... şi deasupra lor, patru cursive nesigure : TCYI. Reconstituită, monograma s-ar prezenta astfel :

Fig. 5. Inscripţii pictate pe amfore bizantine.

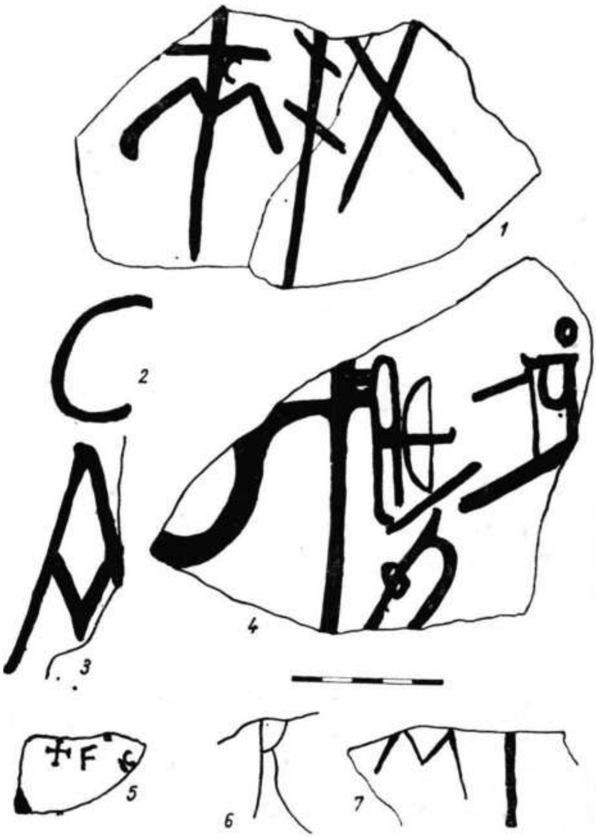

Fig. 6. Inscripţii pictate pe amfore bizantine (1—5,7); grafit (6).

TCYI
T ; ηας ; [A]†ΩΠ

În afară de caracterul ei creştin nu se poate înţelege altceva.

25. (fig. 5/2). Fragment de amforă cules din secţiunea III, car. 2 (1956). Textul se deschidea cu un ornament vegetal în interiorul căruia apare un *C*. Urma o cruce sau semnul pentru *mensura sextarialis* (mult şters), apoi în continuare literele ωμω... . În interiorul buclei primului ω sînt înscrise literele *CCP*, flancate de puncte. Am avea de înţeles :

(ornament floral) ; **C** ; [*A*]†**Ω** ; *CCP* ; ωμω. ...

Literele din interiorul primului ω ar putea fi un *tria nomina* ale producătorului olar.

26. (fig. 6/1). Fragment de amforă cules din secţiunea **XV**, car. 8 (1958). Se mai păstrează : o cruce, sub a cărei bară orizontală sînt supraetajate *C* şi *M* ; urmează o a doua cruce tăiată de două ori, apoi un **X**. Reconstituim : ... C ; M(ήτηρ)†X(ριστοῦ)

27. (fig. 6/2). Pe un ciob de amforă cules din secţiunea III, car. 11 (1956) se mai păstrează un ... *C* ...

28. (fig. 6/3). Fragment dintr-o amforetă din lut gălbui, aflat în secţiunea **X** (1956). Litera păstrată ne duce la reconstituirea obişnuite monograme pe atari vase : A + Ω

29. (fig. 6/4). Fragment de amforă găsit în pămîntul răscolit de lîngă bazilica bizantină. Conţine resturi din mai multe monograme şi litere în ligaturi, dintre care se mai pot distinge :

O + A, E, Φ etc.

30. (fig. 6/5). Fragment de amforă din secţiunea III, car. 2 (1956), pe care mai rămîn :

† *F* *IC*.

31. (fig. 6/7). Fragment de amforă aflat în secţiunea V, car. 1, pe care putem întregi : X(ριστὸν) M(αρία) Γ(εννᾷ).

32. (fig. 7/1 şi 8—9). Partea superioară a unei mari amfore de import, pe care am descoperit-o într-o groapă menajeră, la colţul de SE al cetăţuii (1947). Fragmentul are înălţimea de 0,48 m, iar inscripţiile au 0,003—0,175 m înălţime. S-a depus la Muzeul naţional de antichităţi din Bucureşti încă din anul descoperirii.

Pe o latură a poalei gîtului se identifică literele *APH*, înalte de 0,175 m (fig. 8). Constituiau cele trei nume ale producătorului.

Pe latura opusă (fig. 9) se păstrează (mult ştearsă la mijloc) o lungă inscripţie pictată pe şapte rînduri, avînd în stînga o cruce înaltă, fixată pe un glob. În dreapta textului se mai văd un desen în formă de grătar cu carouri patrulatere şi un altul spiralat (care ar putea fi şi o scriere, în ligaturi). Încercăm transcrierea :

Θεοῦ χάρις
τερ... ...αυς
ο ἰε Κύριε ὁ

1

2

Fig. 7. Amforă bizantină (1); relief de marmură (2).

Fig. 8. Inscripţie pictată pe o amforă bizantină.

Θ(εὸς) β[οήθι] τὸν Π(ρεσβύτερὸν ?)
η ι λ ... ιουι
(ξέσται) π'ε'
(ξέσταῖι) π'ε'

„Grația lui Dumnezeu ... stăpîne, Dumnezeule binecuvintează (?) pe preotul (?) ... (sextari) 85 (= 57,290 l); (sextari) 85 (57,290 l)".

Vasul fusese o tipică amforă vălurită pe pîntece, specifică secolelor V—VI pentru exportul de vin sau untdelemn în mari cantități din ținuturile egeene. Garnizoana cetății Sucidava o primise pe calea apei.

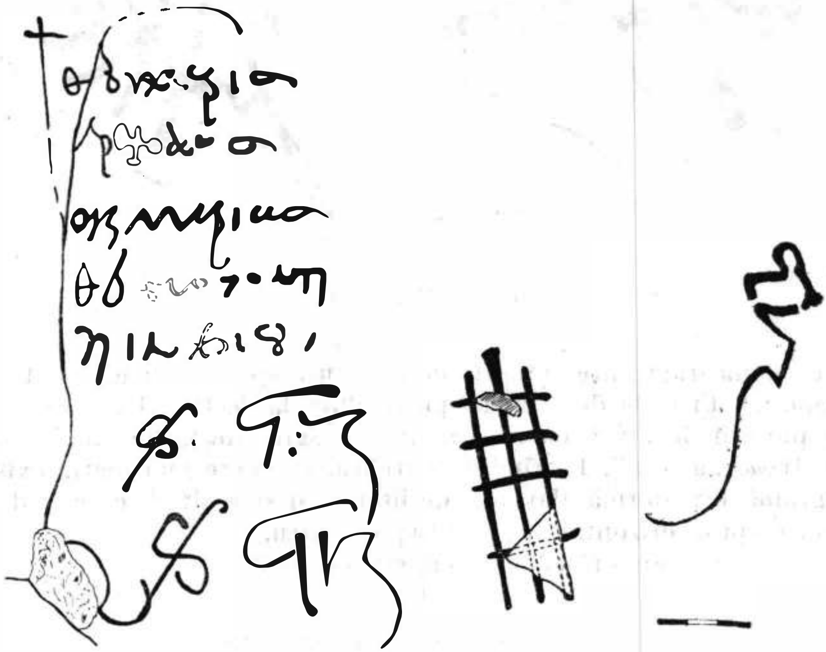

Fig. 9. Inscripție pictată pe o amforă bizantină.

33. (fig. 10). Mai multe fragmente de amforă, de aceeași origine, formă și loc de depozitare, ca cea precedentă. S-a publicat parțial și cu unele erori de către Emilian Popescu [10]. Se păstrau la Muzeul național de antichități București (inv. III, 4 929), depuse de noi, în 1947.

Pe o latură a amforei, în stînga textului rămas, se vede un *M* de mari dimensiuni, care ne poate duce la întregirea [Θεοῦ] Μ(ήτηρ). Imediat deasupra lui *M* se distinge o arcadă care se termină cu două litere cursive în ligatură Μρ. Este probabil o semnătură. Mai sus, apare în mărime redusă semnul pentru indicarea sextarilor urmat de cifra Π', adică 80 ξέσται, deci 43,680 l. În dreapta indicării capacității se disting dintr-o inscripție literele ω, Η, α, σ, μ...

[10] *Ibidem*, p. 347—348, nr. 398, C., cu un desen incomplet și eronat. Deși materialul era inedit, nu am fost consultat. Nr. 398, A și 398, B, publicate de același autor, de asemenea cu erori, sînt tot din Sucidava, descoperite de noi în același loc cu cel de față.

Sub una dintre torți se păstrează, foarte modest, un text dispus pe patru rînduri cu litere cursive. Numai în primul rînd apar sigure majusculele *G N*.

Fig. 10. Inscripție pictată pe o amforă bizantină.

Pe două fragmente detașate de pe latura opusă a vasului sînt scrise trei rînduri. Primele două ne-ar putea duce la lectura Πι—ῶσα ce se poate pune în legătură cu πίων-πίονος, ; „gras de untdelemn" sau cu verbul Πῖνω „a bea". Pe rîndul al treilea, cu litere mai mari, există o monogramă cruciformă flancată de literele M și K după care vedem o săgeată dispusă orizontal, cu vîrful spre centru.

Ar fi deci o amforă tot de producție egeeană.

C. DESCOPERIRI REALIZATE ÎN 1980

În cursul săpăturilor arheologice din campania anului 1980 s-au mai cules cîteva piese, care merită a fi semnalate aici.

34. (fig. 7/2 și 11/1). Fragment din marmură rupt din partea inferioară a unui relief, înalt de 0,095 m, lat de 0,130 m și cu litere înalte de 0,005—0,010 m. Descoperit în dărîmăturile de pe lîngă zidul vestic al cetățuii. Din sculptura acestui modest monument votiv se păstrează poalele cu mantie lungă a unei zeițe. În dreapta ei exista un patruped, avînd labele așezate pe o roată cu patru spițe. Acest ultim element sculptural ne indică pe zeița *Nemesis*, al cărei nume era probabil gravat pe bordura superioară a reliefului, acum pierdută.

Dedicația s-a dăltuit cu foarte multă stîngăcie. Litera *S* apare ca o simplă bară aplecată spre dreapta, iar *P* asemănător unui minuscul triunghi. Cu toate acestea, se poate descifra :

Aur(elius) Cavianus ex
votu posuit.

Dedicantul poartă un cognomen puţin uzitat („Păzitorul") şi străin de teritoriul Daciei. La Sucidava cultul Nemesidei este binecunoscut

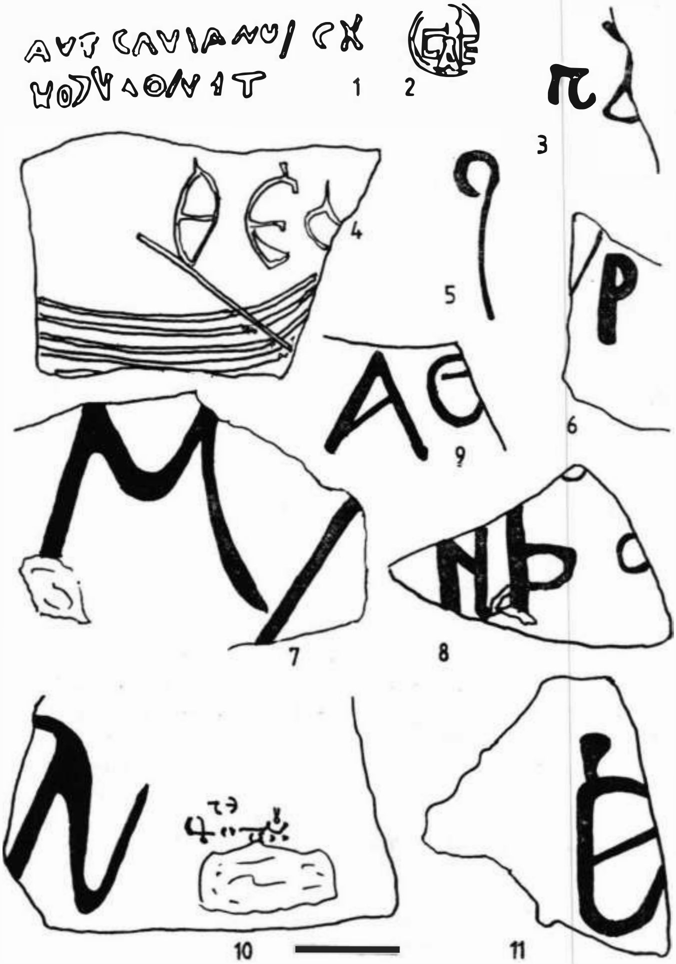

Fig. 11. Inscripţie pe un relief de marmură (1); ştampilă pe o amforă bizantină (2); grafit (4) şi inscripţii pictate pe amfore bizantine (3, 5—11).

epigrafic. În această localitate exista chiar un templu închinat *Deae Nemesi*, după cum ne spune o frumoasă inscripţie, pusă de către *curiales territorii Sucidavensis* cu prilejul restaurării sanctuarului [11]. S-a mai descoperit recent şi un altar fragmentar în care se vorbeşte tot de templul

[11] OR⁴, p. 206 şi 390; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 294 şi IDR, II, p. 106, nr. 190 cu toată bibliografia.

Nemesidei [12]. Aspectul din epoca romană tîrzie a inscripţiei de pe textul prezentat mai sus aduce o nouă dovadă în legătură cu datarea din veacul al IV-lea a dedicaţiei făcută de *curiales territorii*, aşa cum am propus mai demult

35. (fig. 11/2). Fragment dintr-un gît de amforă bizantină de import aflat lîngă „fîntîna secretă", pe care s-a aplicat în relief şi cruciform ştampila *CABEI*, o abreviaţie pentru Σαβεί(νου). Producătorul Σαβεῖνος este deja cunoscut la Sucidava[13].

36. (fig. 11/4). Fragment de amforă bizantină descoperit în zona „fîntînii secrete" (1969). Din grafitul ce purta mai rămîn primele trei litere Θ*EO* . . ., care pot fi întregite în multe feluri Θεοφίλος Θεόθωρος, Θέοδοσιος ş.a. Grafitul este local.

37. (fig. 11/9). Fragment de amforă bizantină aflat lîngă „fîntîna secretă" (1969). Mai păstrează literele *A*Θ . . . scrise cu vopsea maron. Poate începutul unui nume de persoană.

38. (fig. 11/8). *Idem* cu literele *NBO*.

39—43. (fig. 11/3, 5, 6, 7, 10 şi 11). Şase fragmente de amfore aflate pe lîngă bazilica bizantină. Poartă literele : Πδ ; Φ ; e ; M; N şi Θι .

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES IX

RÉSUMÉ

L'auteur présente 43 inscriptions découvertes à Sucidava (Celei—Corabia, dép. de l'Olt), pendant les années 1947—1980. Le catalogue contient des estampilles (n°s. 1—3), graffiti (n°s 4, 36), un relief dédié à Nemesis (n° 34) et *tituli picti* (n°s 5—33 et 36—43). Les plus nombreuses sont les inscriptions peintes sur des amphores byzantines (VI-e siècle), en grand nombre chrétiennes.

EXPLICATIONS DES FIGURE

Fig. 1. Estampilles sur tuiles (n°s 1, 4); fragment d'une lampe romaine (n° 2); inscriptions peintes sur des amphores byzantines (n°s 3, 5—8).

Fig. 2—5. Inscriptions peintes sur des amphores byzantines

Fig. 6. Inscriptions peintes sur des amphores byzantines (n°s 1—5, 7): graffite (n° 6).

Fig. 7.1 Amphore byzantine; 2 relief en marbre.

Fig. 8—10. Inscriptions peintes sur des amphores byzantines.

Fig. 11. Inscriptions sur un relief en marbre (n° 1); estampilles sur une amphore byzantine (n° 2); graffite (n° 4) et inscriptions peintes sur des amphores byzantines (n°s. 3 et 5—11).

---

12 D. Tudor, SCIVA, 26, 1975, p. 131, nr. 14 şi IDR, II, p. 109, nr. 197.

13 D. Tudor, SCIV, 13, 1962, p. 121, nr. 5 şi Em. Popescu, *op. cit.*, p. 313, nr. 306.

FIBULE CU CAPETE ÎN FORMĂ DE BULBI DE CEAPĂ ÎN NECROPOLA DE LA BÎRLAD — VALEA SEACĂ

DE

VASILE PALADE

În necropola birituală de tip Sîntana de Mureș de la Bîrlad—Valea Seacă au fost descoperite, pînă la sfîrșitul campaniei de săpături din anul 1979, un număr de 538 morminte din care 295 de incinerație și 243 de inhumație [1].

În cele ce urmează ne propunem să stăruim numai asupra cîtorva morminte de incinerație în inventarul cărora au fost descoperite două fibule cu capete în formă de bulbi de ceapă „zwiebelknopffibeln" și o a treia cu butoni la capetele axului transversal și o prelungire semicirculară la capătul arcului.

Socotim util să prezentăm aceste morminte întrucît fibulele aparținînd tipurilor de mai sus n-au fost întîlnite pînă la această dată în aria culturii Sîntana de Mureș, cu excepția celei găsite într-un mormînt de inhumație de la Pietroasele, jud. Buzău [2].

1. Mormîntul 253. Incinerat fără urnă. Adîncimea — 1,05 m. Groapă de formă tronconică cu deschiderea mare, la partea superioară, de 0,60 m și fundul ușor albiat de 0,20 m în diametru. Resturile cinerare au fost depuse direct pe fundul gropii. Peste oase, lîngă perete spre nord-vest, a fost pusă o fibulă aparținînd tipului cu capete în formă de bulbi de ceapă, iar în partea de sud, lîngă peretele gropii, se afla un cuțit de fier așezat cu vîrful în sus. Peste oasele calcinate și inventarul funerar au fost găsite mai multe fragmente ceramice provenind de la o amforă romană de culoare cărămizie, probabil, de tipul celor în formă de burduf (fig. 1/5).

2. Mormîntul 342. Incinerat. Adîncimea — 1,10 m Oasele calcinate au fost depuse într-o urnă lucrată cu mîna, acoperită cu un castron bitronconic cu buza dreaptă, așezat cu gura în jos, spart din cauza presiunii pămîntului; are cîteva fragmente lipsă — (fig. 1/1). Conturul gropii n-a putut fi surprins. Lîngă urnă, la baza acesteia, la cca. 0,10 m depărtare, în partea de nord-vest se afla o fibulă cu butoni (bulbi) mici laterali și o prelungire semicirculară la capătul arcului. În urnă nu se afla nici un fel de inventar.

3. Mormîntul 343. Incinerat. Adîncimea —1,00 m. Oasele calcinate au fost depuse într-o urnă lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie, cu urme de ardere secundară, cu unele fragmente din corp

[1] V. Palade, Raport preliminar, prezentat la a XIV-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1979.

[2] Gh. Diaconu, Magda Tzoni, M. Constantinescu, V. Drâmboceanu, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 207, 218.

SCIVA, tomul 32, nr. 3, București, iulie—septembrie 1981, p. 437—445

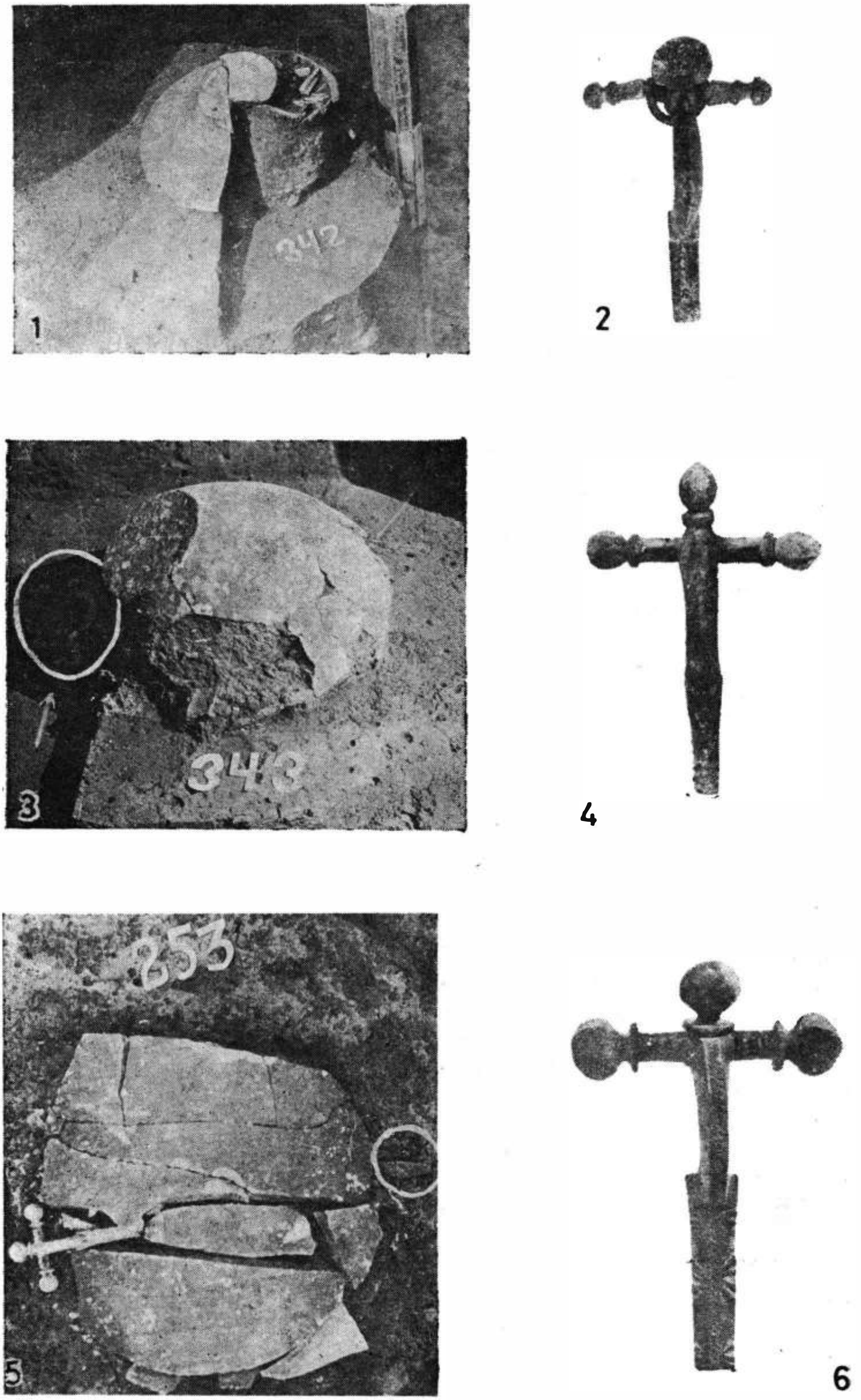

Fig. 1. 1 M 342; 2 fibulă din M 342; 3 M 343; 4 fibulă din M 343; 5 M 253; 6 fibulă din M 253.

și buza lipsă. Urna a fost așezată cu gura în jos, dar s-a spart prin presiune, fundul înclinîndu-se spre nord-vest. Lîngă urnă, pe partea de nord-vest la 0,15 m depărtare, se afla o fibulă cu capete în formă de bulbi de ceapă (fig. 1/3, 4). Fără alt inventar.

După cum se poate vedea inventarul celor trei morminte de incinerație este sărăcăcios sub raport numeric, în sensul că în afara de cîte o fibulă aflată în fiecare mormînt, însoțită de un cuțit de fier în mormîntul 253, alte obiecte n-au fost depuse. Totuși puținul inventar existent poate fi valoros prin raritatea fibulelor respective.

Înainte de a pune în discuție aceste piese se cuvine să ne oprim asupra ceramicii însoțitoare. Dealtfel, așa cum deja am remarcat, și din acest punct de vedere mormintele în discuție sînt sărăcăcioase. Astfel, în mormîntul 253, ceramica este reprezentată prin fragmente provenind de la un singur vas și anume din corpul unei amfore romane de culoare cărămizie, prevăzută cu caneluri largi, distanțate, dispuse orizontal mai mult ori mai puțin evidente (fig. 1/5).

Urna lucrată cu mîna din morîmntul 342 este o oală zveltă cu corpul ușor bombat, cu buza sensibil evazată și marginea dreaptă. Fundul masiv este ușor profilat (fig. 2/4). Pasta conține multe cioburi pisate (mari) în compoziție, fapt ce nu a permis o netezire cît de cît îngrijită a suprafeței exterioare a oalei. Arsă neuniform, oala are culoarea cenușie-cărămizie, fără a se putea preciza dacă este sau nu arsă secundar. Tipologic urna își găsește analogii în vasele poroase lucrate cu mîna de tradiție geto-dacică, atît în așezarea de la Bîrlad—Valea Seacă, contemporană necropolei [3], cît și în secolele precedente [4]. Urna era acoperită cu un castron bitronconic, cu buza dreaptă și partea inferioară mai dezvoltată, lucrat la roată din pastă fină de culoare cenușie cu nuanțe gălbui. Castronul are fundul inelar și marginea înclinată în exterior. Pe gît este prevăzut cu o nervură circulară în relief (fig. 2/2). Prin profil, acesta își găsește numeroase analogii în ceramica similară din complexele Sîntana de Mureș, ale căror prototipuri se află în ceramica geto-dacică din secolele precedente [5]. Pe suprafața acestuia se disting pete de nuanță cărămizie, pete provenite fie de la o ardere secundară pentru purificare, fie din timpul arderii sale primare.

Urna mormîntului 343 este lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă cu aspect de ciment. Are corpul bombat, umerii proeminenți, gura relativ strîmtă, cu buza înălțată mult răsfrîntă în afară, cu marginea rotunjită și fundul drept tăiat cu sfoara. Pe corp se observă pete de culoare cărămizie-roșcată și altele cenușii, probabil ca urmare a arderii secundare pe rug (fig. 2/3). Prin profilul său bombat vasul își găsește corespondențe în ceramica fină, contemporană, ale cărei prototipuri le întîlnim în vasele din necropolele carpice de la Sohodor, com. Horgești, jud. Bacău [6], Bărboasa—Gălănești, jud. Bacău [7], Săucești, jud. Bacău [8].

În privința inventarului amintim cuțitul de fier din mormîntul 253, cu ceafa ușor bombată și vîrful ascuțit. Mînerul este prevăzut cu nit de

[3] V. Palade, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 223—254.
[4] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 65.
[5] Cf. supranota 3.
[6] Viorel Căpitanu, MuzNaț. 2, 1975, p. 326—327, fig. 27/2.
[7] *Ibidem*, p. 317, fig. 4/8.
[8] Idem, Carpica, 8, 1976, p. 155—157, fig. 7/1.

fier pentru fixarea plăselelor, mistuite probabil de flăcările rugului funerar (fig. 2/1).

Cele trei fibule se individualizează prin cîteva trăsături proprii constituindu-se în variante ale tipului cunoscut sub denumirea de „Zwiebelknopffibeln". Sub aspectul evoluției, exemplarul din mormîntul 342 reprezintă o verigă inferioară a tipului de fibulă cu capete în formă de bulbi de ceapă. Aceasta are resortul bilateral format din cîte două spire, iar capetele prelungite ale axului transversal, lucrat dintr-o sîrmă de bronz, sînt mascate de cîte o piesă de formă piramidală, terminată cu un inel rectangular și un buton semisferic (fig. 3/1). Micile piramide sînt prevăzute cu canal longitudinal permițînd să fie introduse în capetele axului transversal pînă la resort, după care au fost fixate prin nituire. Prin aceste adausuri axul apare rectangular în secțiune, avînd la capete butoni relativ mici (fig. 3/1 a, c), ilustrînd descendența sa din fibulele romane de forma literei „T" din secolul al III-lea e.n. [9]. Arcul, triunghiular în secțiune, piciorul scurt, prevăzut cu praguri la ambele capete, apropie și mai mult această fibulă de tipul amintit. Ceea ce o deosebește totuși de acest tip este prezența resortului [10], maniera în care a fost realizat axul transversal, cît și lipsa butonului central de la capul arcului, în locul căruia se află o prelungire semicirculară, aidoma celei de pe fibula descoperită

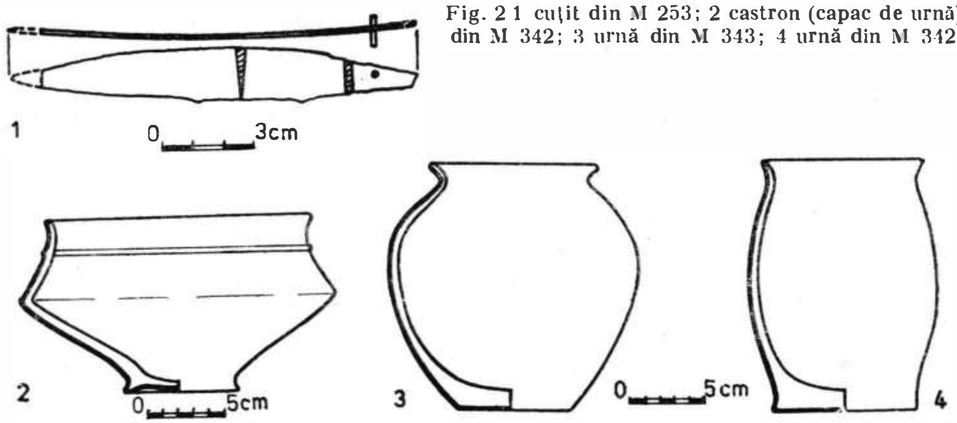

Fig. 2 1 cuțit din M 253; 2 castron (capac de urnă) din M 342; 3 urnă din M 343; 4 urnă din M 342.

la Făgăraș și datată în secolul al III-lea e.n. [11]. Ultimul amănunt apropie această fibulă și de tipul celor prevăzute cu semidisc deasupra resortului, caracteristice secolului al IV-lea e.n. [12] Dimensiuni: lungime totală 6,3 cm; lungime picior 2,5 cm; arc 3,3 cm; diametru disc 1,4 cm; bulbi 0,6 cm. Inv. 5 760.

[9] D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie*, București, 1976, p. 62.

[10] *Ibidem*.

[11] Kurt Horedt, Apulum, 14, 1978, p. 224, fig. 8/7; I. H. Crișan, ActaMP, 3, 1979, p. 299, pl. IX/10.

[12] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 273, fig. 2/2; V. Palade, Materiale, 10, 1973, p. 179, fig. 15/3.

Fibula din mormîntul 253 este de o construcţie mai complexă şi de o execuţie ireproşabilă. Aceasta are arcul turnat dintr-o singură bucată împreună cu axul transversal şi bulbii terminali. O caracteristică a fibulei este aceea că bulbul din spate, prevăzut cu o tijă pentru montare, a fost turnat separat. Acesta a fost fixat prin introducerea tijei în gaura realizată la turnare, la capătul arcului, în punctul de joncţiune cu braţul transversal. Tija a fost apoi nituită pe partea interioară a arcului. Astfel montat acest bulb are o poziţie oblică şi se află mai ridicat faţă de cei de la capetele braţului transversal (fig. 3/3). Fibule cu bulbul din spatele arcului turnat separat, prevăzut cu tijă de montare, se întîlnesc în colecţiile Institutului de arheologie din Bucureşti [13] şi în cele ale Muzeului de istorie al Transilvaniei de la Cluj-Napoca [14]. Fibule de construcţie asemănătoare se întîlnesc şi în necropola de la Krefeld-Gellep [15], în cea de la Sogvar [16], Keszthely [17] etc. Pentru fixarea acului, braţul transversal dispune de o scobitură trapezoidală pe mijlocul laturii inferioare. Aceasta întretaie un canal longitudinal existent în miezul braţului străpungînd bulbii laterali. Pe acest canal a fost introdusă o sîrmă de bronz care a trecut şi prin urechiuşa acului, aşezat în locaşul trapezoidal, fixîndu-l şi asigurîndu-i mobilitatea pentru închidere şi deschidere. Sîrma introdusă pe canal a fost apoi nituită la ambele capete. Pentru a opri ieşirea liberă a acului din portagrafă a fost creat un dispozitiv de închidere care să nu permită fibulei să se deschidă decît într-o anumită poziţie. Acest închizător constă dintr-un ştift cilindric, mobil, cu diametrul de 2 mm, aşezat într-un lăcaş realizat la turnare, la baza arcului, în locul de joncţiune a acestuia cu piciorul fibulei (fig. 3/3 a). Ştiftul culisează liber în lăcaşul său în funcţie de poziţia fibulei, dar fără să-l poată părăsi. El a fost introdus în acest lăcaş înainte ca placa laterală a fibulei să fi fost îndoită sub picior spre a forma portagrafa. Ştiftul îndeplineşte astfel funcţia de opritoare anterioară a acului (fig. 3/3 a), avînd menirea să nu permită fibulei să se poată deschide decît atunci cînd posesorul său o doreşte.

Din punct de vedere decorativ fibula are bulbii faţetaţi hexagonal, fiecare bulb fiind precedat de cîte un disc zimţat (fig. 3/3 b). Braţul transversal, relativ scurt şi masiv, are, în secţiune, şapte laturi şi o muchie teşită, iar pe latura superioară, de o parte şi de alta a arcului, prezintă cîte două crestături sub care se află cîte o perforaţie circulară (fig. 3/3c). Piciorul fibulei este de formă uşor trapezoidală cu lăţimea maximă la partea superioară (fig. 3/3). Arcul, de secţiune trapezoidală, este decorat pe faţa superioară cu un ornament în torsadă realizat în tehnica „niello". Acelaşi decor se continuă longitudinal şi pe piciorul fibulei. La mijlocul piciorului se află un ornament realizat din cîte patru nervuri dispuse radial, de o parte şi de alta a torsadei. Ornamentul se repetă şi la capetele piciorului, cu deosebirea că este format numai din cîte două nervuri dispuse oblic.

---

[13] Dorin Popescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 498, fig. 9/92.

[14] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 301—304, pl. XI/4; XII/4; XIII/6; XIV/1.

[15] Renate Pirling, *Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep*, 2, Berlin, 1966, p. 113, fig. 12/7.

[16] Ivan Peškar, *Fibeln aus den römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praga, 1972, p. 138, 139, pl. 52/3.

[17] *Ibidem*, p. 137, pl. 48/3; p. 139, pl. 52/2.

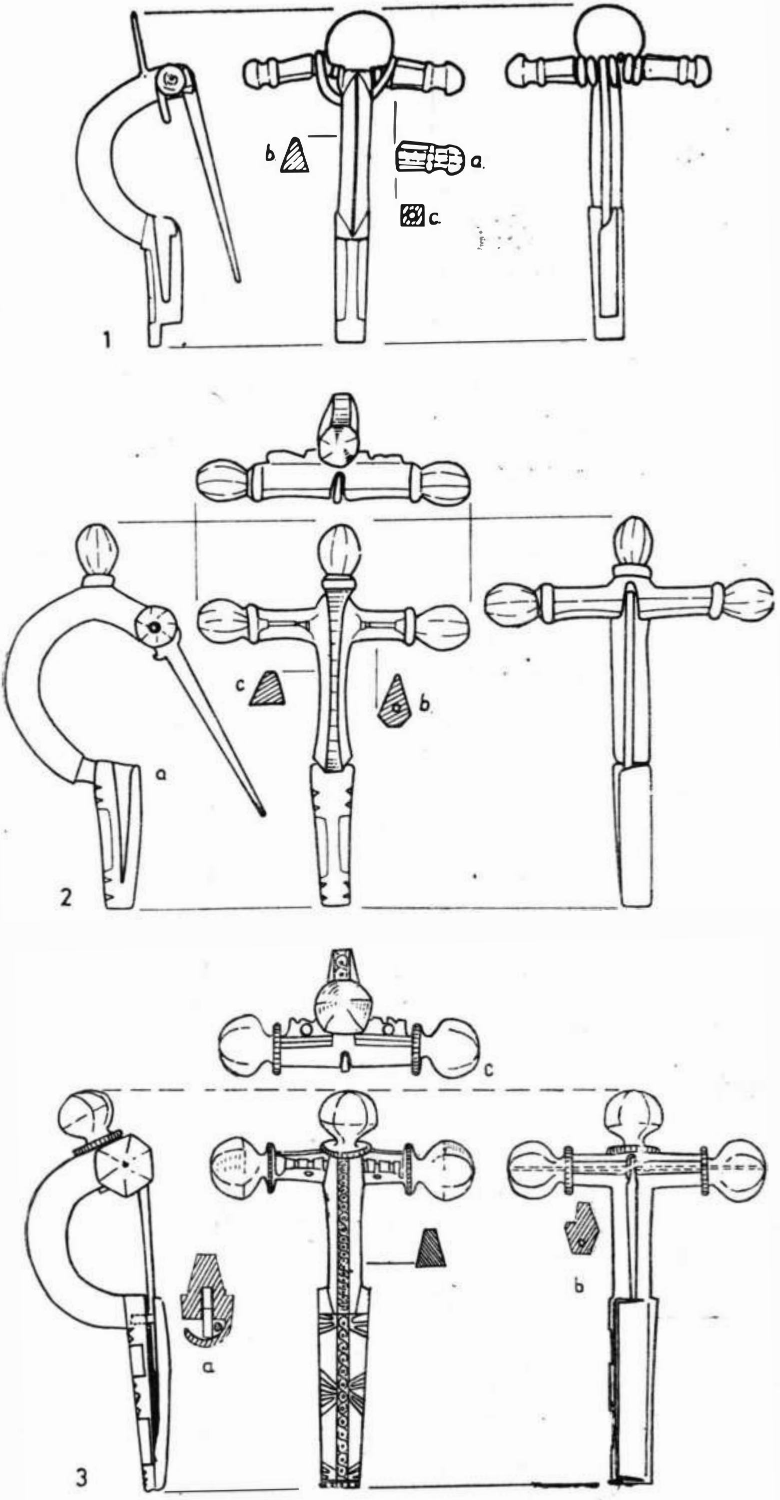

Fig. 3. Fibule: 1 M 342; 2 M 343; 3 M 253.

Spaţiul dintre grupele de nervuri este faţetat, înclinat spre muchiile laterale, iar capătul piciorului prezintă un mic prag crestat (fig. 3/3).

Ornamentaţia relativ bogată, braţul scurt şi forma masivă a fibulei împreună cu sistemul de asigurare a acului, întîlnit la fibulele tîrzii aparţinînd acestui gen asigură acesteia o valoare deosebită chiar dacă nu este realizată dintr-un metal preţios. Dimensiuni : lungime totală 7,6 cm ; lungime picior 3,7 cm ; arc 3,2 cm ; ax transversal 5,1 cm ; diametru bulb 1,2 cm ; lăţime picior la partea superioară 1 cm, la partea inferioară 0,8 cm. Inv. 4 856.

A doua fibulă cu capete în formă de bulbi de ceapă provine din mormîntul nr. 343. Spre deosebire de cea precedentă aceasta are bulbul din spatele arcului turnat împreună cu întreg corpul. Arcul, de secţiune trapezoidală spre capete şi aproape triunghiulară pe mijloc, este prevăzut cu o scobitură pe faţa exterioară la locul de joncţiune a acestuia cu piciorul (fig. 3/2), probabil pentru fixarea unui element ornamental aplicat, de felul celui întîlnit la fibula din mormîntul 488 de la Breginz [18], sau în mormîntul 1 236 din necropola de la Krefeld—Gellep [19], cu numeroase analogii în ce priveşte scobitura de montare a adaosului amintit la Bilovice, Carnuntum, Uherske—Hradişte [20], cît şi la unele exemplare din colecţiile Muzeului de istorie al Transilvaniei [21]. Axul transversal relativ lung şi subţire este de secţiune aproximativ pentagonală (fig. 3/2 b) terminat cu capete cu bulbi nu prea dezvoltaţi, uşor alungiţi, faţetaţi hexagonal, precedaţi de cîte un disc puţin reliefat. Bulbul din spatele arcului are vîrful ceva mai ascuţit decît cei laterali. Piciorul fibulei, mai scurt decît arcul, este de formă trapezoidală, cu lăţimea maximă la partea superioară. Acul, cu urechiuşă de fixare, este prins în locaşul realizat la turnare pe partea inferioară a axului transversal, în aceeaşi tehnică ca şi la fibula precedentă. Pentru a nu scăpa din portagrafă, acul dispune la bază de un spin, de formă triunghiulară, care la închidere apasă pe partea interioară a axului transversal, obligînd la forţarea acului spre a intra în portagrafă. Astfel, acul nu iese din portagrafă decît la dorinţă, prin apăsare (fig. 3/2a). Acest sistem de siguranţă este mai simplu decît în cazul fibulei precedente, avînd aceeaşi eficacitate.

Din punct de vedere decorativ în afara bulbilor faţetaţi şi a discurilor din faţa lor, fibula are cîte o crestătură pe coama axului transversal formînd doi lobi mici ornamentali (fig. 3/2). Piciorul are suprafaţa superioară împărţită în trei registre din care cele dinspre capete au faţa orizontală, iar cel din mijloc, mai adîncit, are muchiile laterale teşite. Registrul de lîngă arc are pe muchiile laterale cîte două crestături unghiulare drepte, iar cel de la capătul piciorului aceleaşi crestături, dispuse uşor oblic conturînd un mic romb în relief (fig. 3/2). Dimensiuni : lungime totală 7,3 cm ; lungime arc 3,6 cm ; picior 2,7 cm ; ax transversal 5,2 cm ; diametru bulbi 0,91 cm. Inv. 5 759.

Principalele caracteristici tipologice ale ultimelor două fibule le individualizează ca variante ale fibulei romane cu capete în formă de bulbi

[18] E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, München, 1971, p. 35—36, fig. 11/3.

[19] R. Pirling, *op. cit.*, p. 113—115, fig. 12/6.

[20] I. Peškar, *op. cit.*, p. 136—139, pl. 47/2—5; 48/2, 3; 52/2—3; 53/1, 2; 54/1, 2.

[21] I. H. Crişan, *op. cit.*, pl. IX/1, 2, 4; XII/4, 5; XIII/4; XIV/1, 2.

de ceapă „Zwiebelknopffibeln” răspîndite în Europa centrală şi de sud [22], în secolul al IV-lea e.n. Asemenea fibule nu cunosc decît o răspîndire cu totul redusă în aria culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov. De fapt, fibula descoperită în anul 1974, în mormîntul 253 din necropola de la Bîrlad—Valea Seacă, marchează prima descoperire de acest tip, în aria culturii amintite, la nordul Dunării, la care se adaugă şi cea descoperită într-un mormînt de înhumaţie, izolat, de la Pietroasele—Buzău [23]. Asemenea fibule nu se întîlnesc nici în aria culturii Cerneahov, ele apărînd doar în zonele din nordul Caucazului şi la Chersones, fiind considerate ca importuri romane [24].

Interesant de semnalat este faptul că în necropola de la Bîrlad—Valea Seacă cele două fibule cu capete în formă de bulbi de ceapă, ca şi cea de a treia, cu bulbi laterali, au fost descoperite numai în morminte de incineraţie.

În ce priveşte încadrarea cronologică a fibulelor în discuţie, trebuie avute în vedere caracteristicile lor tehnice de execuţie, raportul dintre lungimea piciorului şi a arcului etc., în măsură să ne ajute în acest sens. Din acest punct de vedere, fibula din mormîntul 253, de o construcţie masivă, avînd axul transversal relativ scurt şi bulbii dezvoltaţi, cu lungimea piciorului mai mare decît a arcului, se datează la sfîrşitul secolului al IV-lea e.n. [25]. Decorul bogat, şi în principal forma trapezoidală a piciorului, cu lăţimea maximă la partea superioară, sînt detalii specifice numai variantelor tîrzii ale acestor fibule.

Fibula din mormîntul 343, deşi are piciorul de formă accentuat trapezoidală şi lăţimea maximă la partea superioară, prin lungimea sa mai mică decît aceea a arcului, alături de axul transversal, alungit şi bulbii puţin dezvoltaţi, nu poate fi încadrată cronologic decît la mijlocul secolului al IV-lea e.n. Prin aceste detalii fibula respectivă se încadrează în tipul II propus de E. Keller pentru fibulele din regiunea Bavariei [26].

În schimb, fibula din mormîntul 342 prevăzută cu placă semicirculară, avînd axul transversal lucrat din sîrmă şi butoni laterali aplicaţi se datează la sfîrşitul secolului al III-lea şi probabil începutul secolului al IV-lea e.n. [27].

Astfel, ultima fibulă ne permite să stabilim, cu destulă precizie, limita de început a necropolei de la Bîrlad—Valea Seacă, limită ce nu poate depăşi sfîrşitul secolului al III-lea şi eventual începutul secolului al IV-lea e.n., iar cea din mormîntul 253 face dovada că aceasta era încă folosită la sfîrşitul secolului al IV-lea e.n.

Prezenţa acestor fibule în inventarul mormintelor din necropolă reflectă strînsele legături economice ale populaţiei autohtone de aici cu lumea romană, sud-dunăreană şi central-europeană, de unde se puteau

---

[22] Cf. supra notele 14—19; St. Stancev, G. Ceangova, Hr. Petkov, Arheologia, 3, 1961, 1, p. 34, fig. 2/11; A. T. Milcev, ST. Angelova, Arheologia, 12, 1970, 1, p. 34—37, fig. 10/3—4.

[23] Cf. supra, n. 2.

[24] A. K. Ambroz, *Fibuli iuga Evropeiskoi Ciasti SSSR*, Moscova, 1966, D. 1—30, p. 74, 75.

[25] *Ibidem*, p. 75; A. T. Milcev, St. Angelova, *op. cit.*; B. Svoboda, *Cechy a rimske imperium*, Praga, 1948, p. 176, pl. XXI/7; E. Keller, *op. cit.*, p. 30—31; R. Pirling, *op. cit.*, p. 113.

[26] E. Keller, *op. cit.*, p. 35, fig. 11/3—5.

[27] K. Horedt, *op. cit.*, p. 224; I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 299.

procura asemenea obiecte de podoabă. Este posibil ca astfel de obiecte să se fi executat şi în unele ateliere existente la nordul Dunării, pe teritoriul fostei provincii Dacia, aşa cum opina prof. Kurt Horedt cu peste două decenii în urmă [28]. Fibulele şi alte obiecte de bronz turnate şi nefinisate, descoperite la Drobeta—Turnu Severin [29], datînd din secolul al VI-lea e.n., atestă existenţa unor asemenea ateliere în care meşteşugarii locali continuau să lucreze diferite obiecte de metal, imitînd pe cele de factură romană şi romano-bizantină, după retragerea stăpînirii romane din Dacia.

FIBULES À EXTRÉMITÉS EN FORME DE BULBE D'OIGNON DE LA NÉCROPOLE DE BÎRLAD—VALEA SEACĂ

RÉSUMÉ

Parmi les parures et accessoires vestimentaires faisant partie de l'inventaire de quelques tombes à incinération de la nécropole de Bîrlad—Valea Seacă, se trouvent deux fibules à extrémité en forme de bulbe d'oignon et une troisième, qui n'imite que partiellement ce type, puisqu'elle présente, au lieu du bulbe situé en arrière de l'arc, un prolongement semicirculaire. Telles fibules représentent une rareté dans l'aire de la civilisation de Sîntana de Mureş—Cerneahov : il s'agit ici des premières découvertes de ce type. Les fibules à extrémités en forme de bulbe d'oignon, «Zwiebelknopffibeln », ont de nombreuses analogies dans le sud du Danube et tout spécialement en Europe centrale, d'où elles sont probablement originaires, reflétant les relations ininterrompues entre la population autochtone et le monde romain provincial. Chronologiquement, la fibule de la sépulture 343 se situe à la fin du IIIe siècle de n.è. — début du IVe siècle, et celle de la sépulture 253, par son aspect massif et ses caractéristiques techniques, est à placer à la fin du IVe siècle. D'ailleurs, la nécropole dans laquelle sont apparues ces fibules, s'encadre entre la fin du IIIe siécle av.n.è. et les premières décennies du Ve siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 sépulture 342; 2 fibule de la sépulture 342; 3 sépulture 343; 4 fibule de la sépulture 343; 5 sépulture 253; 6 fibule de la sépulture 253.

Fig. 2. 1 couteau de la sépulture 253; 2 jatte (couvercle d'urne) de la sépulture 342; 3 urne de la sépulture 343; 4 urne de la sépulture 343.

Fig. 3. fibules: 1 sépulture 342; 2 sépulture 343; 3 sépulture 253.

---

[28] K. Horedt, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 489.

[29] Adrian Bejan, ActaMN, 13, 1976, p. 257—262.

EXPERTIZA ANTROPOLOGICĂ ASUPRA MATERIALELOR OSTEOLOGICE AFLATE ÎN MORMINTELE APARȚINÎND ÎNCEPUTULUI EPOCII BRONZULUI DE LA NĂENI, JUD. BUZĂU

DE

D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR și M. ȘT. UDRESCU

Din cele zece morminte descoperite în punctul „Colarea" la Năeni, jud. Buzău, și atribuite, pe baza inventarului arheologic grupului cultural Năeni—Schneckenberg, ne-au fost încredințate spre studiere osemintele recoltate din M_2, M_3, M_7, M_8 și M_9, precum și cîteva fragmente osoase aflate în „zona M_1 passim". Menționăm totuși și mormintele al căror conținut nu a fost supus examenului antropologic, după informațiile comunicate de Al. Vulpe : M_1, descoperit întîmplător în 1975, distrus de carieră, conținea resturile a cinci indivizi, dintre care trei adulți și doi copii, M_4 cu un singur individ ale cărui oseminte nu au putut fi recoltate, M_5 și M_6 descoperite înaintea celui de-al doilea război mondial și M_{10}, distrus de carieră, aparținînd probabil unui copil, judecînd după dimensiunile gropii (0,63 × 0,31 m) *.

Din „*zona M_1 passim*" au fost recoltate 23 fragmente osoase dintre care numai două sînt umane și incinerate, provenind din diafiza unui humerus cu 2,6—2,8 mm și din diafiza unui femur cu 7,2—7,6 mm grosime, aparținînd aceluiași individ, de vîrstă matur I după structura în secțiune transversală a diafizelor și foarte probabil de sex masculin, pe baza valorilor dimensionale.

Printre fragmentele osoase de animale au fost identificate ca specie 4 piese, iar alte două, din lipsă de elemente morfologice concludente, au fost atribuite specific, cu un oarecare grad de probabilitate, după cum urmează :*Bos taurus* : 1 fragment de carpian-piramidal drept ; *Ovis-Capra* : 2 fragmente de tibie, dintre care una dreapta, provenite foarte probabil de la doi indivizi diferiți ; 1 fragment de metacarp, regiunea diafizară ; 1 mic fragment de radius (?), regiunea diafizară ; *Equus caballus* : 1 fragment de metatars (?), regiunea diafizară, subdistală.

Mormîntul 2. Osemintele umane, într-o stare de fragmentare excesivă, cu posibilități minime de reconstituire și întregire, au aparținut la 3 copii, apropiați între ei ca vîrstă : craniile 1 și 2 aflate în zona de vest a mormîntului sînt în vîrstă de 8—9 ani și respectiv 10—12 ani, iar craniul 3 situat, în zona de est a mormîntului, este în vîrstă de 12—13 ani. Spațiul limitat ce ne-a fost acordat pentru expertiza antropologică ne obligă să renunțăm la descrierea criteriilor de diagnoză pe care le prezintă fiecare caz în parte,

* A Vulpe și V. Drâmbocianu, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 171 și urm.

încît ne mulţumim doar cu menţiunea că dentiţia deciduală şi cea permanentă prezentă pe fragmentele de mandibule şi de maxilare a permis o bună determinare a vîrstei la toţi trei copiii.

O serie de caractere comune ca : frontal puternic bombat, cu regiunea glabellară ştearsă şi marginea superioară a orbitei de tip feminin, occipitalul puternic bombat, cu protuberanţa occipitală externă de gradul 0, la care se mai adaugă forma ovoidă alungită în norma verticală şi dolicocrania pronunţată, forma de bombă în norma occipitală şi prezenţa unor osicule suturale în teritoriul lambdoidei constituie elementeele pe baza cărora putem susţine că osemintele din M_2 au aparţinut unor fetiţe, foarte probabil surori.

Din acelaşi mormînt provine şi un premolar lacteal (D_4) de *Ovis-Capra.*

Mormîntul 3. Din acest mormînt au fost recoltate oseminte umane aparţinînd unui individ incinerat şi un altul înhumat.

Fragmentele incinerate, în număr de 128, cu ardere reductoare, cele mai multe de culoare gălbui-cenuşiu pînă la negru, unele cu calcinare de suprafaţă pînă la alb în urma căderii lor în vatra rugului, foarte puţine fiind de culoare albă, denotă că arderea s-a făcut pe un rug de dimensiuni mici şi cu lemne verzi, dovadă şi rarele plesnituri pe diafizele de oase lungi.

Un număr de 49 de fragmente provin din craniu : frontal cu sutură metopică, avînd 4,7—5,2 mm grosime la acest nivel, occipital cu protuberanţa occipitală externă de gradul 0 şi o grosime de 10,7 mm la nivelul eminenţei cruciforme, parietal cu 4,9 mm în vecinătatea suturii coronare, spre regiunea pterică, un alt fragment de parietal cu 4,9—5,6 mm în regiunea asterică, o stîncă temporală, un condil occipital drept şi alte fragmente din calota craniană şi arcada zigomatică stîngă, nedimensionabile. Un fragment de margine superioară de orbită dreaptă este tipic feminină.

Din scheletul postcranian reprezentat prin 79 de fragmente, se pot identifica : fragmente de coaste, radius cu 2,1—2,3 mm, humerus cu 2,8—3,2 mm, tibie cu 4,6 mm lateral de creasta tibială şi femur cu 5,5—5,8 mm. Morfologic şi dimensional, osemintele au aparţinut unei femei de constituţie relativ gracilă, grupa de vîrstă fiind matur I incipient, pe baza unor porţiuni suturale din coronară, sagitală şi lambdoidă, precum şi structura în secţiune transversală a diafizelor de oase lungi.

Cu aceleaşi caracteristici de ardere ca şi osemintele umane, mai sînt un fragment de coastă şi un altul de parietal, aparţinînd foarte probabil, dimensional şi morfologic, speciei *Ovis-Capra.*

Osemintele individului înhumat în poziţie chircită sînt într-o stare de conservare fragmentară, fapt care nu a permis decît cîteva întregiri. Din craniu sînt prezente un mic fragment de parietal, din mandibulă ramura orizontală şi regiunea simfizară cu tubercul mentonier jos situat şi vagă incizură submentonieră, precum şi 14 dinţi : I_1 şi I_2 superiori dreapta şi I_1 superior stînga şi I_1 inferior stînga, ambii canini superiori şi inferiori, P_1 şi P_2 inferiori stînga, M_2 superior şi M_2 inferior sînga, M_3 superior dreapta şi M_3 inferior stînga. Opercularea porului apical la toţi dinţii prezenţi şi gradul de uzură pledează pentru grupa de vîrstă matur I (vîrstă medie 35 de ani). De menţionat prezenţa cariei dentare la I_1, I_2, P_1, P_2

şi M_2, boala carioasă interesînd incisivii hemiarcadei drepte şi molarul hemiarcadei stîngi ai maxilarului şi premolarii hemiarcadei stîngi a mandibulei. Din scheletul postcranian, radiusul stîng întregit permite determinarea taliei de 169 cm pentru un bărbat [1] şi de 166 cm, pe baza diametrului transversal al capului femural [2], rezultînd o valoare medie de 167,5 cm. Robusticitatea şi amplitudinea inserţiilor musculare pe fragmentele de diafize de radius, cubitus, peroneu, precum şi valorile dimensionale, la care se adaugă şi diagnoza de sex pe fragmentul de coxal stîng[3] pledează cu certitudine pentru sexul masculin. Pe astragalul stîng care este întreg, se observă o deviere a colului şi o prelungire a suprafeţei articulare tibio-astragaliene pe col, asociată obişnuit cu prezenţa „faţetei orientale" pe marginea anteroinferioară a epifizei distale a tibiei, pusă în legătură cu poziţia „chircit". La nivelul celor două rotule, calcaneul stîng, astragalul drept, metatarsienele I, II şi III, se observă leziuni cavitare de aspect mielomatos. Ţinînd seama de grupa de vîrstă, sediul leziunilor şi în absenţa oaselor craniului, se impune cu multă probabilitate diagnosticul de neurofibromatoză Reklinghausen.

În încheiere menţionăm că printre osemintele din M_3 se identifică un calcaneu stînga şi două calcanee dreapta, în stare fragmentară, aparţinînd dimensional la doi indivizi de aceeaşi constituţie şi acelaşi sex, masculin.

Mormîntul 7. Mormînt de înhumaţie, stare de conservare foarte proastă. Se identifică numeroase fragmente craniene : frontal, parietal şi occipital, stîncă temporală, fragment de mandibulă, regiunea simfizară cu tubercul mentonier jos situat şi bărbie rotunjită şi 9 fragmente de dentiţie deciduală : i_1 superior dreapta, c superiori stînga şi dreapta, m_1 superiori stînga şi dreapta şi m_1 inferior stînga şi coroanele lui M_1 superiori stînga şi dreapta şi M_1 inferior dreapta, cu coroanele complet formate şi început de formare a rădăcinilor, corespunzînd vîrstei de 3—3,5 ani [4]. Fragmentele de diafize de oase lungi, de humerus şi de femur, corespund dimensional grupei de vîrstă estimată pe baza resturilor dentare.

M rmîntul 8. Deşi osemintele au fost aflate într-o stare de fragmentare excesivă, rezultînd şi multe lipsuri la recoltarea lor, s-au putut face întregiri şi reconstituiri care au permis un examen antropologic minuţios. Craniul, de formă ovoidă-alungită în norma verticală şi formă de bombă în norma occipitală, cu relief glabellar de gradul II, arcade supraciliare şi protuberanţă occipitală externă de gradul 1, este mijlociu de lung (g — op = 177), foarte îngust (eu — eu = 119), înalt (ba — b = 132), cu calota de înălţime mijlocie (po — b = 109), caracterizîndu-se ca hiperdolicocran (eu — eu : g — op = 67,23), ortocran (ba — b : g — op = = 74,58) şi acrocran (ba — b : eu — eu = 91,60), calota fiind şi ea ortocrană (po — b : g — op = 61,58) şi acrocrană (po — b : eu — eu = 91,60). Frontalul cu sutură metopică este de lăţime mijlocie (ft — ft = 97 şi co — co = 119), cu o lungime n — b = 101 şi un arc n — b = 122, caracterizîndu-se ca intermediar (ft — ft : co — co = 81,51), eurimetop (ft —

---

[1] H. Bach, AnthropAnz, 29, 1965, p. 12—21, pentru bărbaţi, tabela lui E. Breitinger.
[2] Strzalko J., Przegl Antrop, 32, 1966.
[3] J. Gailkard, Bull. et Mém. Soc. d'Anthrop., 1, 1960, 11, 2, p. 255—267.
[4] G. Olivier, *Pratique Anthropologique*, Paris, 1960, după datele lui Logan şi Kronfeld, modificate de Schour şi Massler, p. 184.

Fig. 1. Năeni, „Colarea", 1979. Craniul femeii din M. 8 văzut in cele cinci norme: norma frontală (1), profil 3/4 (2), norma laterală (3), norma verticală (4), norma occipitală (5).

— ft : eu-eu = 81,51) şi ortometop (n — b : arc n — b = 82,79). Parietalul cu o lungime b — l = 112 şi un arc b — l = 126 este bombat mijlociu (b — l : arc b — l = 88,89). Occipitalul cu o lăţime ast — ast = 92, lungimea l — o = 93 şi arc l — o = 116 este mijlociu spre lat (ast — — ast : eu — eu = 77,31) şi puternic bombat (l — o : arc l — o = 80,17).

Faţa, cu valori mijlocii spre mici pentru lungimile n — ba = 96 şi ba — pr = 89 este de înălţime mică (n — gn = 108 şi n — pr = 57) şi îngustă (zy — zy = 117), caracterizîndu-se ca leptoprosopă (n — gn : : zy — zy = 92,31), euriena (n — pr : zy — zy = 48,72) şi ortognată (ba — pr : n — ba = 92,71). Orbitele de formă cuadrangulară-rotunjită sînt înguste (mf — ek = 37) şi foarte scunde (înălţime = 28,5), indicele orbitar de 77,03 fiind mezoconch.

Nasul foarte scund (n — ns = 43) şi de lăţime mijlocie (lăţime = 24,6) este camaerin (lăţime : n — ns = 57,21), cu apertura piriformă de tip antropin şi spina nazală de gradul 2.

Prin valoarea indicelui craniofacial structural (n — pr : eu — eu = = 47,90), craniul din M_8 aparţine grupului structural fenotipic A_1, celelalte caractere corespunzînd genotipului grupului A[5].

Suturile craniene deschise, dentiţia cu uzură redusă şi M_3 cu cuspizii faţetaţi indică grupa de vîrstă adult tînăr (20—25 ani), iar caracterele craniologice menţionate precum şi cele ale oaselor lungi şi cu deosebire valorile dimensionale ale coxalelor indică sexul feminin. Talia calculată pe baza dimensiunilor oaselor lungi este de 159 cm. Mai notăm o perforaţie olecraniană bilaterală la humerusuri şi prezenţa „faţetei orientale” pe marginea anteroinferioară a epifizei distale a tibiilor şi o uşoară deviere a colului astragalului, cu prelungirea suprafeţei articulare pe faţa superioară a colului, caractere puse în legătură cu poziţia „chircit”. Analiza morfofuncţională arată un efort apreciabil pentru o femeie tînără, la nivelul musculaturii braţelor şi antebraţelor, fără diferenţiere dreapta-stînga, denotînd efectuarea unor activităţi variate şi nespecializate. Linia aspră şi trifurcarea inserţiilor vaştilor în regiunea subtrochanteriană, mai rugoase decît musculatura gambelor, mai puţin solicitată, trebuie puse în legătură mai mult cu activitatea desfăşurată şi în al doilea rînd cu deplasările îndelungate pe jos.

Împreună cu resturile scheletice umane au fost recoltate şi un număr de fragmente osoase de animale dintre care numai 4 au putut fi atribuite următoarelor 3 specii: *Canis familiaris*, 1 M^1 drept care a fost perforat la nivelul uneia dintre rădăcini spre a fi utilizat ca pandantiv; *Bos taurus*, 1 fragment de diafiză tibială dreapta şi 1 mic fragment de molar; *Ovis-Capra*, 1 fragment de molar, provenind de la un animal tînăr.

Mormîntul 9. În urma întregirilor posibile au rezultat 44 de fragmente osoase dintre care: un P_2 inferior dreapta cu porul apical deschis şi un fragment diafiză humerală cu 2,9—4,7 mm grosime, cu aspect de înhumaţie, toate celelalte fiind incinerate. Dintre acestea menţionăm: 3 fragmente craniene, probabil parietal cu 4,6—4,8 mm şi occipital cu 5,4mm grosime, acesta păstrînd o mică porţiune din sutura lambdoidă, des-

[5] R.-P. Charles, C. R. Acad. Sciences, 1963, 256, p. 1 355—1 358.

chisă şi cu grad de complicare corespunzător grupei de vîrstă adult/matur I, 2 fragmente de diafiză femurală cu 5,9 mm lateral de linia aspră şi 6,2—6,7 mm la nivelul marginei anterioare şi tibia cu 5,6—5,9 mm grosime în vecinătatea marginei anterioare. Un alt fragment de femur prezintă impregnări cu ulei sicativ în urma stropirii osemintelor, după consumarea cremaţiei. Alte fragmente incinerate provin din diafize humerale şi probabil radius şi cubitus, nemăsurabile. Fragmentele osoase umane incinerate, atît dimensional şi morfologic, cit şi prin structura în secţiune transversală a diafizelor oaselor lungi, atestă apartenenţa la sexul masculin şi grupa de vîrstă adult la limită cu matur I.

Dintre fragmentele de oase de animale, 3 sînt neincinerate şi provin de la un animal de talie mare, fără nici un detaliu morfologic care să permită identificarea speciei. Printre fragmentele osoase incinerate ca şi cele umane nu au putut fi identificate ca specie decît două resturi de molari, cu foarte mare probabilitate de *Bos taurus*, majoritatea celorlalte piese osoase incinerate provenind de la un animal de dimensiuni mari (Bovideu ?) iar alte cîteva resturi sugerînd posibilitatea existenţei şi a unei specii de dimensiuni mai mici.

*

În afară de datele de expertiză consemnate la prezentarea fiecărui mormînt în parte şi care ridică o serie de probleme importante cu privire la ritul şi ritualul funerar, modul de viaţă şi ocupaţiile comunităţii umane descoperită la Năeni, ne vom opri pe scurt şi fără a intra în analiza de fond a studiului comparativ cu cimitirele II şi IV de la Sărata Monteoru şi mica serie publicată antropologic de la Poiana [6]. Pornind de la constatarea prilejuită de examenul antropologic al mormîntului de copil de la Cîrlomăneşti [7] şi anume că cel puţin pentru grupul structural fenotipic A_3, avînd toate caracterele genotipului corespunzător, se poate vorbi de o componentă care să exprime o unitate de origine a comunităţilor umane din arealul culturii Monteoru în faza a II-a, rezultă că femeia din M_8 de la Năieni, aparţinînd grupului structural fenotipic A_1, avînd în acest caz realizate toate caracterele genotipului corespunzător, şi în bună măsură şi copiii din M_2, cu toată starea lor fragmentară, se înscriu în limitele valorilor de mărime şi de formă întîlnite la Sărata Monteoru şi la Poiana, cu singura deosebire că amplitudinea variabilităţii la nivelul bolţii craniene evoluează progresiv spre forme A_2 în cimitirul II şi spre forme A_3 în cimitirul IV de la Sărata Monteoru şi cel de la Poiana, structura masivului facial păstrîndu-se ca o caracteristică primordială a grupului structural fenotipic. Sub raport antropologic rezultă deci o unitate de origine între grupul uman de la Năeni aparţinînd grupului cultural Năeni—Schneckenberg şi comunităţile umane care au dezvoltat mai tîrziu înfloritoarea cultură Monteoru, fapt presupus şi pe temeiuri arheologice de autorii cercetărilor de la Năeni [8].

[6] C. Maximilian, *Sărata Monteoru, Studiu antropologic*, Bucureşti, 1962.

[7] Al. Oancea, M. Şt. Udrescu şi D. Nicolăescu-Plopşor, St. Cerc. Antropol., 13, 1976, p. 3—6.

[8] A. Vulpe şi V. Drâmbocianu, *op. cit.*, p. 183.

EXPERTISE ANTHROPOLOGIQUE SUR LES MATÉRIAUX OSTÉOLOGIQUES TROUVÉS DANS LES TOMBES APPARTENANT AU COMMENCEMENT DE L'ÂGE DU BRONZE, DÉCOUVERTES À NĂENI, DÉP. DE BUZĂU

RÉSUMÉ

On a examiné les ossements humains et d'animaux provenant des tombes M_2^2, M_3, M_7, M_8, et M_9, dans lesquelles on a identifié : 3 filles âgées de 8—9, 10—12 et 12—13 ans, inhumées, dans la tombe M_2 ; une femme d'environ 30—35 ans, incinérée et un homme inhumé, âge moyenne 35 ans, taille 167,5 cm, avec des lésions de neuro fibromatose Reklinghausen, dans la tombe M_3 ; un enfant d'environ 3—3,5 ans, inhumé dans la tombe M_7 ; une jeune femme (20—25 ans), taille 159 cm, groupe structural phénotypique A_1, inhumée dans la tombe M_8 ; un homme adult-maturus, incinéré, dans la tombe M_9. Dans toutes les tombes on a trouvé des ossements d'animaux, soit incinérés, soit à caractères d'inhumation, appartenant aux espèces *Canis familiaris*, *Bos taurus* et *Ovis-Capra*.

La plus importante conclusion qui se dégage de l'analyse comparative avec les cimetières II et IV de Sărata Monteoru et celui de Poiana, c'est qu'au point de vue anthropobiologique on peut parler, au moins concernant l'évolution du groupe structural phénotypique A_1, A_2 et A_3, d'une unité d'origine entre le groupe humain de Năeni appartenant à la culture Schneckenberg et les communautés humaines qui ont développé plus tard la florissante culture Monteoru.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Năeni, « Colarea », 1979. Le crâne de la femme de la tombe 8 vu dans les cinq normes: norma frontalis (1), profil 3/4 (2), norma lateralis (3), norma verticalis (4), norma occipitalis (5).

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE BRONZURI ROMANE DIN DOBROGEA

DE

ERWIN M. RUPRECHTSBERGER

Într-un articol apărut de curînd, Vasile Culică și Crișan Mușețeanu prezintă noi descoperiri de bronzuri de la Durostorum și Izvoarele, două localități aflate pe limesul moesic dunărean. Statuetele reprezentînd un Apollo, un Mercur, un Eros și probabil un Genius familiaris au fost datate de autori în secolele II—III e.n. [1]. Despre alte două bronzuri ilustrate reprezentînd un picior uman (fig. 1/1) și o mînă (ținînd o cupă de ofrande = pateră) (fig. 1/2) autorii presupun că ar fi aparținut unui candelabru de bronz, respectiv unei statuete; atribuirea trebuie însă corectată. Fragmentul cu presupusa cupă de ofrandă [2], care după ilustrație nu poate fi identificată exact ca atare, are în partea superioară a mîinii o foarte clară umflătură (fig. 1/2), care, lucrată asemănător, poate fi pusă în legătură cu acele atribute proprii toartelor cănilor de bronz descoperite în număr mare în spațiul renan și dunărean [3]. Ca unul din multele exemple care arată o asemenea profilare, ce se găsește pe partea superioară a ornamentului de pe corpul vasului, este de amintit fragmentul de toartă al unei căni de bronz descoperite în anul 1976 la Linz și publicată aici pentru prima dată (fig. 1/3) [4]. Atașul torții se compune dintr-un cap de Silen prost executat, așa cum este cunoscut, în aceeași formă, la Lentia/Linz [5] sau Lauriacum/Lorch-Enns [6] — un element decorativ frecvent la cănile de bronz [7].

Celălalt fragment de bronz de la Izvoarele, avînd forma unui picior uman alungit (fig. 1/1), care după părerea lui V. Culică și C. Mușețeanu

[1] V. Culică — C. Mușețeanu, *Noi bronzuri romane din sud-vestul Dobrogei*, SCIVA, 30 1979, 3, p. 445—451.

[2] *Ibidem*, p. 449, fig. 4 a.

[3] Cf. A. Radnóti, DissPann, 2, 1938, 6. B. A. Raev, BerRGK, 58, 1977, p. 607—642, pl. 9/45. Idem, Archeologija, 20, 1978, 3, p. 1—8.

[4] Mînerul datează din secolele I—II e.n., a fost descoperit în biserica Sf. Martin din Linz, are lungimea de 7 cm și se păstrează în Muzeul orașului Linz (fără număr de inventar). K. Zeller, Jahrbuch des oberösterr. Musealvereines, 122/II. Berichte, 1977, p. 122.

[5] P. Karnitsch, *Die Linzer Altsdadt*—Linzer Archäologische Forschungen, 1, Linz, 1962, pl. 29/1.

[6] L. Eckhart, Forschungen in Lauriacum, 2, 1954, 76 și urm., fig. 80.

[7] Cf. A. Radnóti, *op. cit.*, pl. 43/4. J. H. F. Bloemers, Rijswijk (Z.H.), 2, Nederlandse Oudheden 8 (Amersfoort), 1978, 310, nr. 938. A. Kaufmann-Heinimann, *Die römischen Bronzen der Schweiz*, I, august, 1977, nr. 247, pl. 156 și urm. P. Balabanov, Archeologija, 21, 1979, 3, p. 29, fig. 12.

este de interpretat ca suportul unui candelabru de bronz [8], poate fi definit cu mai mare probabilitate ca mîner de cană. Motivul piciorului atașat ca mîner pe corpul vasului se întîlnește — pentru a numi numai cîteva mînere asemănătoare — în zona renană [9], în Pannonia [10] (fig. 2) și — cum se demostrează aici — și în Moesia. Ca analogii pentru acest tip prezentăm (fig. 1/4, 5) două mînere întregi de la Linz [11] și Enns/Lorch [12], orașele antice Lentia și Lauriacum, care se leagă de fragmentul de la Izvoarele prin aceleași caractere : degete alungite și piciorul suplu, din care se detașează, marcat printr-un pinten, mînerul cănii (vezi fig. 1/1, 4, 5).

În încheiere, încă o observație referitoare la o piesă de bronz de la Durostorum, modelată ca figurină fantastică [13]. Aceasta este piciorul unui obiect (cutie, piesă de mobilier), a cărui bază este reprezentată ca labă de leu, iar corpul ca o ființă înaripată (fig. 1/6). Cu toate că fața acestei figurine seamănă mai degrabă cu fața unui leu (?) decît cu una umană, totuși, tipul care a stat la bază se poate determina : prototip au fost sfincșii (înaripați), cîndva ființe mitice de sens adînc, care au stimulat mereu fantezia artiștilor, începînd cu perioada geometrică grecească, cînd motivul a fost preluat din Orient [14]. Figuri asemenea celor de la Durostorum sau Flavia Solva [15], o localitate din sudul Noricului se află la sfîrșitul unei îndelungi folosiri a motivului figurat în discuție, a cărui semnificație magică meșterul nu o va mai cunoaște demult, dar pe care îl va copia în continuare.

ZU EINIGEN RÖMISCHEN BRONZEN AUS DER DOBRUDSCHA

In einem erst kürzlich erschienenen Aufsatz legten Vasile Culică undi Crișan Mușețeanu neue Bronzefunde aus Durostorum und Izvoarele, zwe, am moesischen Donaulimes gelegenen Orten, vor. Die Apollo, Mercur

[8] V. Culică — C. Mușețeanu, *op. cit.*, p. 449: „... este foarte probabil ca fragmentul să facă parte dintr-un postament de candelabru", se află în contradicție cu legenda fig. 4 b: „Fragment de statuetă la Izvoarele". Pentru un candelabru de bronz fragmentul (fig. 1) este prea puțin curbat (cf. Candelabrul de la Mangalia: M. Irimia, *Bronzuri figurate. Muzeul regional de arheologie Dobrogea*, Constanța, 1966, p. 24 și urm., nr. 14).

[9] H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, II, Trier, 1966, nr. 248; G. Müller, *Ausgrabungen in Dormagen, 1963—1977* = Rheinische Ausgrabungen, 20, 1979, pl. 102/8. M. H. P. den Boesterd, *The bronze vessels in the Rijksmuseum G. M. Kam at Nijmegen*, 1956, p. 81 și urm, nr. 288; p. 290, pl. 12.

[10] Z. Bánki, Bull Musée Roi Saint Étienne, B, 30 (Székesfehérvár), 1972, p. 51 și urm., nr. 34.

[11] Mînerul a fost descoperit în 1841 în orașul vechi. Se păstrează la Muzeul orașului Linz, inv. nr. B 665. Cf. P. Karnitsch. Heimatgaue, 14, 1927, p. 12 pl. 7, nr. 665. L. Eckhart, Linzer Archäologische Forschungen, Sonderheft, 1, 1964, nr. 252. Lungimea nu este indicată în lucrarea citată.

[12] Descoperit în 1952, mînerul are lungimea de 16 cm și se datează probabil între secolul al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea. Vezi L. Eckhart, *op. cit.*, p. 77, fig. 39.

[13] C. Mușețeanu — D. Elefterescu, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 587, fig. 4/2.

[14] E. M. Ruprechtsberger, Jahrbuch des oberösterr. Museal vereines, 125, 1980, (sub tipar la data redactării articolului de față), vezi acolo și restul bibliografiei.

[15] Piesa se găsește în proprietate particulară la J. Matouschek, Viena, și are înălțimea de 3,4 cm. Cf. J. Matouschek, Fundberichte aus Österreich, 16, 1977, p. 445 și urm., fig. 470; vezi și E. M. Ruprechtsberger, *op. cit.*

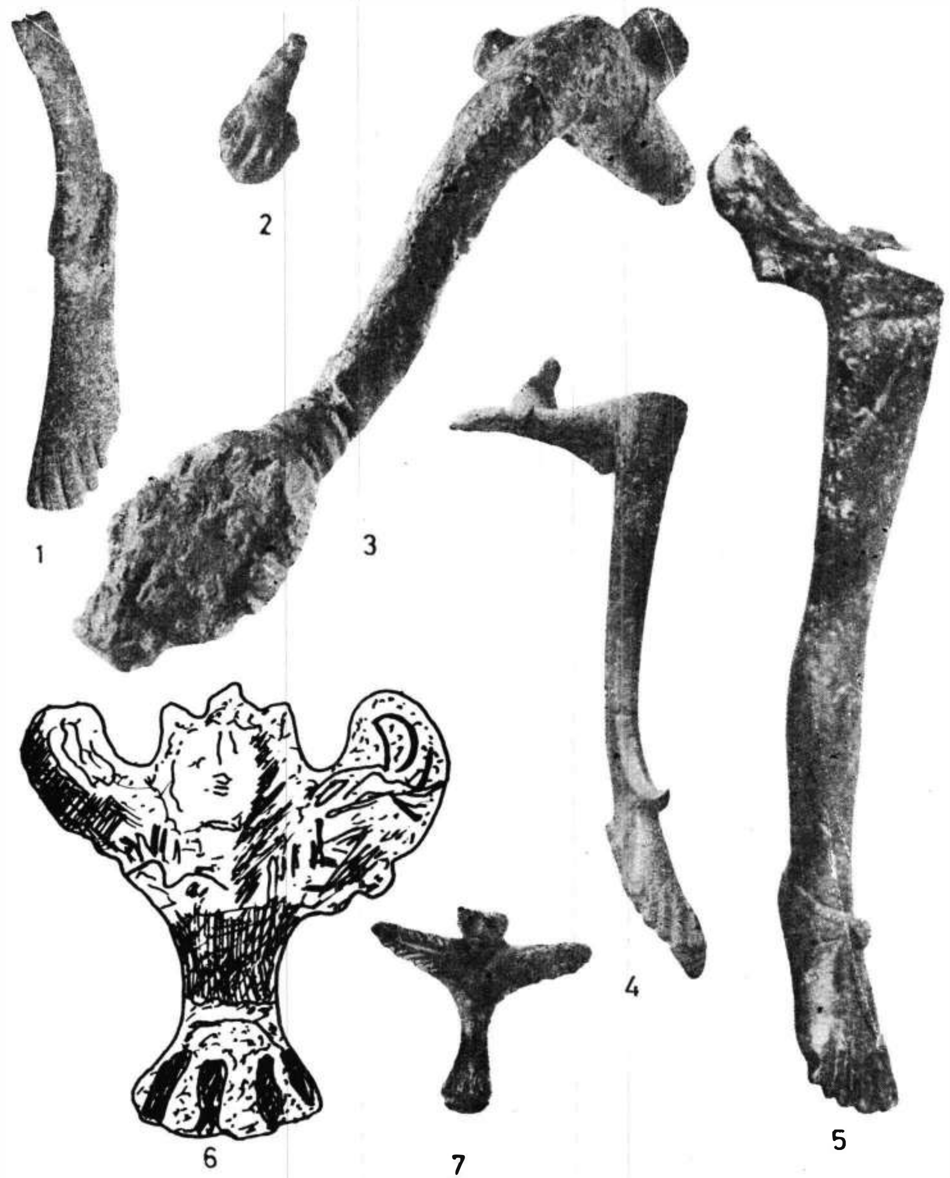

Fig. 1. 1 Fragment de mîner de la o cană de bronz de la Izvoarele; 2 Presupus fragment de mîner de la o cană de bronz de la Izvoarele; 3 Ataș de mîner cu capul lui Silen descoperit la Linz; 4 Mîner de bronz de la Linz; 5 Mîner de bronz de la Lauriacum (Lorch/Enns); 6 Picior de obiect din bronz în forma unui sfinx, descoperit la Durostorum; 7 Picior de obiect de bronz de la Flavia Solva. Reproduceri fotografice: 1, 2, obținute prin amabilitatea lui C. Mușețeanu, 3–5, 7 F. Michalek, Stadtmuseum Linz.

Fig. 2. Cană de bronz cu mîner din depozitul de la Igar (Ungaria).

Eros und vermutlich einen Genius familiaris darstellenden Statuetten wurden von den Autoren in das 2. — 3. Jahrhundert n. Chr. datiert [1]. Von zwei ebenfalls abgebildeten Bronzestücken in Form eines menschlichen Fußes (Abb. 1/1) und einer (eine Opferschale = patera haltenden) Hand (Abb. 1/2) vermutete man, sie hätten einst zu einem Bronzekandelaber beziehungsweise einer Statuette gehört — ein Zuweinsungsversuch, der einer kleinen Korrektur bedarf. Das Fragment mit vermeintlicher Opferschale [2], die der Abbildung nach als solche nicht genau identifiziert werden kann, weist oberhalb des Handkörpers eine deutliche wulstförmige Profilierung auf (Abb. 1/2), die ähnlich beschaffen mit jenen Merkmalen in Verbindung gebracht werden kann, die Henkeln von Bronzekannen eigen sind, von denen eine große Anzahl im Rhein- und Donauraum gefunden wurde [3]. Als eines von vielen Beispielen, das eine derartige Profilierung oberhalb des auf dem Gefäßkörper ruhenden Motivs zeigt, sei ein Teil eines Henkels einer Bronzekanne angeführt, der 1976 in Linz gefunden wurde und hier erstmals in einer Abbildung vorgelegt wird (Abb. 1/3) [4] Die Henkelattache besteht aus einem schlecht ausgeformten Silenskopf wie er in gleicher Ausführung ebenfalls aus Lentia/Linz [5] oder aus Lauriacum/Lorch — Enns [6] bekannt wurde — ein auf Bronzekannen häufig vorkommendes Dekorelement [7].

Das andere Bronzefragment aus Izvoarele in Form eines länglichen menschlichen Fußes (Abb. 1/1), der nach Meinung von V. Culică — C. Mușețeanu als Stütze eines Bronzekandelabers aufzufassen ist [8], kann mit größter Wahrscheinlichkeit als Kannengriff bezeichnet werden. Das dafür verwendete, am Gefäßkörper aufliegende Fußmotiv begegnet — um nur einige wenige derartige Henkeln anzuführen — im Rheinland [9], in Pannonien [10] (Abb. 2) und — wie eben zu beweisen ist — in Moesien. Stellvertretend für diesen Typus werden vollständige Henkel wiederum aus Linz [11] und Enns/Lorch [12], den antiken Stätten Lentia und Lauriacum, in Abbildungen vorgelegt (Abb. 1/4—5), die mit dem Fragment aus Izvoarele die gleichen Merkmale verbinden: Längliche Zehen und ein schlanker Fuß, von dem der eigentliche, durch einen Sporn markierte Kannengriff abgehoben ist (vgl. Abb. 1/1, 4—5).

Abschließend noch eine Bemerkung zu einem Bronzestück aus Durostorum, das als phantastische Figur („figurină fantastică") geformt wurde [13]. Es ist dies der Fuß eines Gerätes (Kästchens, Möbelstückes), dessen Standfläche als Löwenpranke, der Körper als Flügelwesen dargestellt ist (Abb. 1/6). Wenn auch die Gesichtspartie dieser Figur eher der eines Löwen (?) denn einer menschlichen zu entsprechen scheint, so läßt sich der zugrundeliegende Typus feststellen: Vorbild dafür nämlich waren (geflügelte) Sphingen, einst mythische Wesen tieferen Sinnes, die der Phantasie der Künstler ab der geometrischen Zeit Griechenlands, als das

Motiv vom Orient übernommen wurde, immer wieder Anregungen boten [14]. Am Schlußpunkt einer langen Bildmotivverwendung stehen Gebilde wie jene aus Durostorum (Abb. 1/6) oder Flavia Solva [15], einem Ort im südlichen Noricum (Abb. 1/7), die der Kunsthandwerker ihrer ursarrünglichen Bedeutung nach seit langem nicht mehr erkannte, wohl aber weiterhin noch kopiert hat.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. 1 Henkelfragment einer Bronzekanne aus Izvoarele; 2 Vermutlich Henkelfragment einer Bronzekanne aus Izvoarele; 3 Henkelattache mit Silenkopf, gefunden bei der Martinskirche in Linz; 4 Bronzehenkel aus Linz; 5 Bronzehenkel aus Lauriacum (Lorch/Enns); 6 Gerätfuß aus Bronze in Form einer Sphinx. Gefunden in Durostorum; (Zeichnung nach C. Mușețeanu — D. Elefterescu, *op. cit.*); 7 Bronzegerätfuß aus Flavia Solva.

Abb. 2. Bronzekanne mit Henkel aus dem Bronzedepotfund von Igar (Ungarn).

Photographische Aufnahmen: 1/1, 2, C. Mușețeanu, 1/3—5,7 und 2, F. Michalek, Stadtmuseum Linz.

O FIBULĂ DIGITATĂ LA BĂLTENI — VASLUI

DE

RUXANDRA MAXIM ALAIBA

Pe teritoriul comunei Bălteni, pe terasa din dreapta rîului Stemnic, în vatra veche a satului, a fost descoperită, în toamna anului 1980, o fibulă digitată de bronz [1].

Obiectul de podoabă, deosebit de frumos şi bine conservat, a fost lucrat prin turnare în tipar, iar după analiza de laborator s-a constatat că a fost iniţial şi aurit [2] (fig. 1 ; 2).

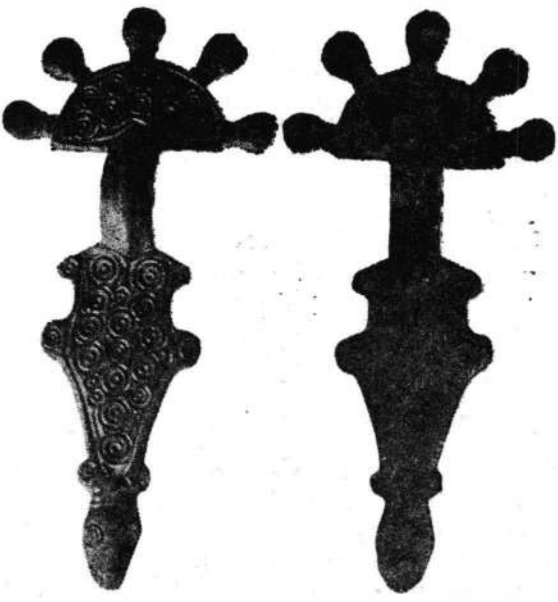

Fig. 1. Vaslui. Fibulă digitală de bronz aurit (fotografie).

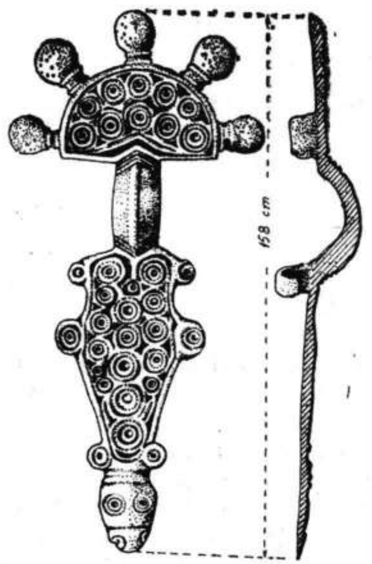

Fig. 2. Vaslui. Fibulă digitală de bronz aurit (desen).

Placa semicirculară are distribuite radial, simetric, cinci protuberanţe (degete), egale, de forma unor calote sferice, neornamentate, delimitate de marginea ei prin cîte două nervuri. Decorul plăcii este format din două rînduri suprapuse de cercuri concentrice, dispuse în arc, cu des-

[1] Fibula a fost descoperită de Lazăr Mihai, în curtea casei sale. Descoperitorul ne-a pus-o la dispoziţie, împreună cu datele despre condiţiile de găsire, fapt pentru care îi mulţumim şi pe această cale. În prezent obiectul se află în colecţia Muzeului judeţean Vaslui, cu nr. inv. 15 135.

[2] Fibula a fost analizată în laboratorul zonal de la Iaşi, de către chimista M. Geba.

S C I V A, tomul 32, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1981, p. 459—461

chiderea în jos. Rîndul de sus este alcătuit din cinci cercuri concentrice, mai mici decît cele cinci ce alcătuiesc rîndul următor. Întreg acest ornament este încadrat de o ramă lată de 1—2 mm, ce înconjoară marginea acestei plăci.

Corpul fibulei leagă placa semidiscoidală a capului de placa pentagonal alungită a piciorului şi, prin arcuirea lui, dă armonie piesei, echilibrînd formele plate ale celorlalte două elemente. Decorul simplu, realizat din patru linii paralele incizate în „V" la ambele extremităţi, ca şi cele trei nervuri longitudinale, cîte una pe fiecare margine a arcului şi una mediană, evidenţiază un deosebit simţ artistic.

Placa piciorului are, pe părţile laterale ale ei, dispuşi trei perechi de butoni ornamentaţi cu cercuri concentrice. De asemenea marginea ei este încadrată de o ramă lată de 2—3 mm, ce delimitează o suprafaţă care este ornamentată tot cu motive de cercuri concentrice. Placa piciorului se termină cu o protuberanţă, ce sugerează probabil un cap de animal, cu ochii şi nările redate tot prin cercuri concentrice.

Pe spatele capului fibulei sînt două urechiuşe perforate, în care a fost montat resortul, iar pe spatele plăcii piciorului un manşon în care se prindea acul. În perforările din urechiuşele resortului, ca dealtfel şi pe o parte din spatele fibulei, se găsesc urme de oxizi de fier de la acul şi arcul lucrate din fier.

Motivul ornamental al fibulei a fost realizat în tipar cu ajutorul unor preducele de diferite dimensiuni, cu care s-a imprimat modelul cercurilor sub diferite unghiuri. Spaţiile mici rămase în tipar în urma executării motivului ornamental de bază au fost şi ele decorate cu preducele, ponsoane şi dăltiţe, realizîndu-se astfel decorarea întregii suprafeţe. Turnarea în tipar a fost executată cu mare precizie, fapt ce nu a necesitat modificări ulterioare ale piesei, decît debavurări şi mici finisări. Cercurile care formează ornamentul fibulei au dimensiuni diferite. Unele grupuri sînt mai mari, formate din trei cercuri concentrice, au diametrele de 9 mm, 6 mm, 3 mm, iar altele mai mici cu diametrele de 6 mm, 3 mm şi 1 mm.

După dimensiunile sale (15,8 cm), piesa descoperită la Bălteni se încadrează în grupa fibulelor digitale de mari dimensiuni. Cu excepţia acului şi arcului, care nu s-au păstrat, ea este bine conservată, nu are urme de oxidări şi nu a suferit deformări mecanice.

Tipul, forma şi ornamentaţia fibulei de la Bălteni îşi găseşte analogii la exemplarele descoperite în Moldova, cele mai apropiate fiind cele din judeţul Vaslui de la Vutcani [3] şi Vinderei [4]. Cu toate că este păstrat fragmentar, exemplarul descoperit la Vutcani este cel mai apropiat ca formă, dimensiuni, motiv ornamental şi pare a fi realizat de mîna aceluiaşi meşter. Din punct de vedere tipologic, fibula de la Bălteni se încadrează, după cronologia lui J. Werner, în grupa II C a fibulelor digitale, care au prelungirea plăcii piciorului ornamentată cu un cap de animal. Cele mai apropiate sînt cele de la Suuk—Su, mormîntul 86, şi de la Pastyrskoje, care permit datarea piesei de la Bălteni la începutul secolului al VII-lea e.n. [5].

---

[3] Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iaşi, 1978, p. 41, fig. 14/3.

[4] *Ibidem*, fig. 13/3.

[5] J. Werner, în *Reinecke Festschrift*, Meinz, 1950, p. 160, fig. 39/20 şi fig. 36/1,3.

Cercetarea de suprafață făcută de noi la fața locului, ulterior, nu a dus încă la depistarea unor urme arheologice contemporane fibulei, dar nu este exclus ca în viitor astfel de resturi să poată fi identificate.

UNE FIBULE DIGITÉE DE BĂLTENI—VASLUI

RÉSUMÉ

Une fibule digitée a été découverte fortuitement en Moldavie, dans le village de Bălteni (dép. de Vaslui) (fig. 1 ; 2). La pièce, en bronze (obtenue par coulée), était à l'origine plaquée or. Elle est longue de 15,8 cm. La plaque, de forme semi-discoïdale, se termine par 5 boutons. A l'extrémité de la fibule, se profile une tête d'animal stylisée. Toute la pièce est décorée de cercles concentriques. En fonction des analogies les plus proches, la fibule s'encadre dans le groupe II C de L. Werner, et date du VIIe siècle de n.è.

LÉGENDE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Fibule digitée en bronze plaqué or de Vaslui — Cliché.
Fig. 2. Fibule digitée en bronze plaqué or de Vaslui — Dessin.

EUGENIA NEAMȚU

Liniştea aurie a toamnei ieşene a fost tulburată de zguduitoarea veste a încetării din viață a Eugeniei Neamțu, la 13 octombrie 1980. Nimic nu este mai dureros decît firul vieții curmat în plină activitate științifică, cînd anii maturității îi dădeau prestanța împlinirii, cînd era sprijin și îndemn pentru colegi și prieteni.

Eugenia Neamțu s-a născut la 17 iunie 1930 în satul Crivești, com. Strunga, jud. Iaşi, într-o familie de învățători. Studiile secundare le-a făcut la Piatra Neamț și Roman. În anul 1950 a dat examen de admitere la Institutul de arte plastice din Iaşi, care, în acelaşi an, a fost desființat. Tînăra studentă s-a transferat la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza'', pas hotărîtor pentru viața şi activitatea ei ulterioară. Studenta eminentă şi-a îndreptat încă de pe atunci atenția spre arheologia medievală, făcînd parte din primele colective de studenți care au participat la Şantierul arheologic—școală de la Suceava condus de profesorul I. Nestor. După absolvirea facultății a fost încadrată ca cercetător, în 1956, la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol''-Iaşi. În această calitate a contribuit activ la modernizarea Muzeului de istorie a Moldovei și prin săpăturile arheologice efectuate, în primii ani, în zona lacului de acumulare de la Bicaz (1955—1957), iar mai apoi, la curțile domnești de la Vaslui, Suceava, Iaşi, Piatra Neamț şi Huşi, la creşterea colecțiilor muzeale şi la rezolvarea unor importante probleme de istorie medievală. Concomitent, a participat la săpăturile de salvare din oraşele în care se aflau obiectivele menționate, acordînd o atenție specială celor din perimetrul oraşului Iaşi şi din împrejurimile acestuia. În urma bogatei şi rodnicei activități desfăşurate în domeniul arheologiei medievale, a fost promovată, în 1970, cercetător științific principal. În acești ani și-a continuat investigațiile arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi şi a făcut parte

din colectivul care a reluat săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Hîrlău. În 1967 un colectiv de cercetători ieşeni, din care făcea parte şi Eugenia Neamţu, a început ample cercetări arheologice la Baia — unul dintre cele mai vechi centre urbane din Moldova. Prin problemele complexe şi dificile pe care le punea, Baia avea să devină pentru Eugenia Neamţu — după scurt timp responsabilul şantierului — piatra de încercare a cercetărilor sale ştiinţifice. În cercetarea acestui obiectiv s-a angajat cu dăruire, convinsă fiind că va găsi răspunsuri la unele întrebări legate de începuturile vieţii urbane moldovene. Strădania nu i-a fost zadarnică. Cu cîteva luni înaintea prematurei sale dispariţii Eugenia Neamţu a avut satisfacţia să vadă apariţia primului volum al monografiei *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, în care are cea mai substanţială contribuţie.

Dragostea şi devotamentul pentru profesiunea căreia şi-a consacrat viaţa, prudenţa şi obiectivitatea au caracterizat-o întotdeauna. Desigur, cei ce vor întîlni în publicaţii numele Eugeniei Neamţu vor remarca contribuţiile aduse, dar nu vor şti că acestea au izvorît din însăşi fiinţa ei. Înclinaţia spre frumos, spre artă, au determinat-o să nu-şi părăsească chemarea tinereţii şi astfel — ca istoric — s-a ocupat mereu şi de anumite aspecte ale artei medievale. Poate că nu a fost numai o întîmplare că primul articol publicat, apărut la începutul carierei sale de cercetător, şi ultimul, care a văzut lumina tiparului în acest început de an, să aibă acelaşi subiect — obiectele de podoabă. Lucrările care tratează ceramica de interior, tezaurele şi obiectele de podoabă i-au punctat, de-a lungul întregii activităţi, lista publicaţiilor. De o corectitudine ireproşabilă, aşa cum ne-o amintim cu toţi, Eugenia Neamţu a reuşit să pună în circuitul ştiinţific rezultatele importante ale săpăturilor arheologice pe care le-a făcut, aducîndu-şi astfel contribuţia la o mai bună cunoaştere a culturii medievale orăşeneşti şi de curte.

Lista lucrărilor Eugeniei Neamţu nu o putem încheia acum. Numele ei va continua să fie prezent în literatura de specialitate, în fruntea colectivului pe care l-a condus, sau împreună cu membrii colectivelor cu care a colaborat, sub îngrijirea cărora îi vor apare lucrările pe care le-a iniţiat, coordonat şi, în cea mai mare parte, realizat.

Poate că aceste rînduri ne vor reaminti chipul Eugeniei Neamţu, luminat întotdeauna de un zîmbet cald, prietenos, de ochii care priveau viaţa cu multă seriozitate, de cea care-şi împărtăşea cunoştinţele cu siguranţa profesorului şi, în acelaşi timp, cu căldura prietenului. Sensibilitatea, modestia şi dorinţa de a atinge corectitudinea absolută au caracterizat pe omul şi cercetătorul Eugenia Neamţu.

Stela Cheptea

LISTA SELECTIVĂ A LUCRĂRILOR

Obiectele de podoabă din tezaurul medieval de la Cotul Morii-Popricani (Iaşi), ArhMold, 1, 1961, p. 283—293.

Săpăturile de salvare de la Vaslui, Materiale, 8, 1962, p. 89—101 (în colaborare).

Şantierul arheologic Suceava. Platoul din faţa Cetăţii de scaun, Materiale, 8, 1962, p. 741—759 (în colaborare).

Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1956—1960, ArhMold, 2—3, 1964, p. 409—428 (în colaborare).

Tezaurul de monede anepigrafe de aramă de la Alexandru cel Bun descoperite la Iași, ArhMold, 2—3, 1964, p. 495—503.
Curtea domnească din Iași în lumina recentelor descoperiri arheologice, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 247—254 (în colaborare).
Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Huși, RevMuz, 2, 1965 (în colaborare).
Tezaurul de obiecte din secolul al XVII-lea descoperit la Cucuteni-Lețcani (r. Iași), ArhMold, 4, 1966, p. 327—343.
Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași, ArhMold, 5, 1967, p. 167—285 (în colaborare).
Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi, ArhMold, 6, 1969, p. 187—212 (în colaborare).
Contribuții la cunoașterea stemei dezvoltate a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare, ArhMold, 6, 1969, p. 329—335.
Date istorice și arheologice cu privire la Curtea domnească din Piatra Neamț, MemAntiq, 1, 1969, p. 227—240.
Ceramica decorativă polono-lituaniană de la Curtea domnească din Iași, SCIV, 21, 1970, 4, p. 697—703.
La résidence princière de Jassy, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 335—388 (în colaborare).
Tezaurul de obiecte și monede feudale descoperit la Păun, com. Mihălășeni (jud. Botoșani), ArhMold, 7, 1972, p. 359—367 (în colaborare).
Precizări arheologice și istorice cu privire la data construirii „Casei Dosoftei", MemAntiq, 2, 1970, p. 511—521.
Săpăturile de salvare de la Huși, jud. Vaslui (1964), Materiale, 10, 1973, p. 275—280 (în colaborare).
Cercetările arheologice de la „Casa Dosoftei" din Iași (1966—1968), Materiale, 10, 1973, p. 281—287 (în colaborare).
Contribuții la cunoașterea satului Tișăuți din fostul ocol al Sucevei, Suceva, 3, 1973, p. 119—135 (în colaborare).
Începuturile orașului Baia în lumina datelor arheologice, ASUIași, 19 3, a. 2, 1973, p. 165—181 (în colaborare).
Contribuții la cunoașterea motivelor ceramicii ornamentale medievale moldovenești, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 309—313.
Cahle cu reprezentarea profetului David descoperite la Baia, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 473—477.
Aspecte privind dezvoltarea demografică și urbanistică a Iașului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în *Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 76—80 (în colaborare).
Contribuții arheologice la istoria orașului Baia, ASUIași, 21, 1975, p. 15—25 (în colaborare).
Contribuții la cunoașterea mijloacelor de iluminat în așezarea medievală de la Baia, Suceava, 5, 1978, p. 205—217 (în colaborare).
Contribuții la problema urbanizării așezării de la Baia în secolul al XIV-lea, AnInst Iași, 16, 1979, p. 295—305 (în colaborare).
Cercetările arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967, ArhMold, 9, 1980, p. 103—119 (în colaborare).
Tezaurul din secolele XV—XVI de la Stăuceni (jud. Botoșani), ArhMold, 9, 1980, p. 121—123 (în colaborare).
Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII. Cercetările arheologice din anii 1967—1976, Iași, Edit. „Junimea", 1980, 288 p. (în colaborare).
Le trésor d'objets de parure et de monaies découvert à Sihleanu (comm. Scorțaru Nou, dép. de Brăila), Dacia, N.S., 24, 1980, p. 341—353.

H. DEVIJVER, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum* (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, A, 3), Leuven, I—III, 1976—1977—1980, 1384 p.

Cartea lui H. Devijver este cea mai recentă contribuţie la studiul carierei ofiţerilor superiori de rang ecvestru din armata romană.

Opera cuprinde trei volume, primele două apărute consecutiv, în 1976 şi 1977, cel de-al treilea la un interval de patru ani după apariţia primului. Ele sînt paginate în continuare: I, p. 1—512; II, p. 513—1 012; III, p. 1 013—1 384.

După o scurtă prefaţă (p. 7), urmează introducerea (p. 9 şi urm.), în care sînt expuse metoda de lucru şi problemele ridicate de realizarea acestei prosopografii; apoi, în continuare, prescurtările bibliografice (p. 14—41).

Urmează prezentarea miliţiilor ecvestre: vol. I cuprinde literele A—I (cu *Addenda et corrigenda* la sfîrşitul volumului, p. 505—511), iar vol. II literele L—V (vezi din nou *Addenda et corrigenda*, p. 999—1 012).

Ultimul volum este consacrat indicilor (realizaţi în colaborare cu W. Petters); mai intîi, însă, după o scurtă prefaţă, H. Devijver face unele completări la prosopografia miliţiilor ecvestre, pe baza ultimelor descoperiri şi studii (p. 1 020—1 024). Utilitatea acestui volum (de indici), a cărui lipsă s-a resimţit în intervalul de 3—4 ani de la apariţia vol. I—II, este recunoscută de cel ce are în mînă acest valoros instrument de lucru fie şi numai din urmărirea cuprinsului: 1. *Nomina virorum et mulierum:* A) *Militiae equestres (nomina gentilicia; equites quorum nomina gentilicia perierunt; cognomina; agnomina; signa; patrum nomina ut in fontibus memorantur; tribus — pseudo-tribus; domus — origo);* B) *Nomina aliorum virorum;* C) *Nomina mulierum.* — 2. *Imperatores et domus eorum (militiae equestres ad singulorum Imperatorum aetatem pertinentes).* — 3. *Geographica:* A) *Domus — origo militiarum equestrium ut in fontibus memoratur;* B) *Provinciae, ubi equites militiis perfuncti sunt, ut in fontibus memorantur;* C) *Index geographicus locorum ubi res municipales memorantur;* D) *Index geographicus generalis;* — 4. *Res notabiliores.* — 5. *Dii deaque.* — 6. *Voces Graecae.* — 7. a) *Auctores citati;* b) *Inscriptiones — Ostraca— Papyri citatae.*

O prezentare mai detaliată a unei lucrări de acest gen ar fi dificilă (ea fiind destinată lucrului, iar nu lecturii) — şi nici nu ne-am propus acest lucru. De aceea, considerăm mai util a ne opri asupra unora din personajele din această prosopografie, cu unele completări sau observaţii ce pot aduce mai multă lumină în studiul unor cariere ecvestre; date fiind preocupările noastre, însemnările ce urmează privesc aproape în exclusivitate Dacia romană.

A 18) Inscripţia greacă descoperită în *agora* Palmyrei, onorînd pe *T. Aelius* ...[1], a suscitat, în special în anii din urmă, o serie de discuţii.

Conform întregirii propuse de H. Seyrig, în r. 2—3 era numele provinciei Dacia Superior: ἐν Παρολί[ττ ῳ τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας; la data publicării inscripţiei, această menţiune reprezenta un *terminus ante quem* important, deoarece se considera că această denumire a persistat numai pînă la 158/159; abia de atunci, în urma reorganizării Daciei, ar fi fost înlocuită cu denumirea de Dacia Apulensis [2]. Ca *terminus post quem* poate fi şi acum considerat începutul domniei lui Antoninus Pius, deoarece cel onorat prin inscripţia d la Palmyra poartă *praenomen*-ul şi *nomen*-ul acestui împărat [3].

În 1959, s-a descoperit însă, la Gherla, o diplomă militară atestînd existenţa Daciei Porolissensis deja în anul 133 [4]; mai nou, altă diplomă arată că această provincie exista încă la 123[5] — ea fiind creată, foarte probabil, cu ocazia reorganizării Daciei sub Hadrian, în 118—119 [6]. Denumirea de Dacia

---

[1] H. Serig, Syria, 22, 1941, p. 231, nr. 4; BullÉp, 1942, 164; AnnÉp, 1947, 170. Cf. I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 173.

[2] Vezi A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 33—34.

[3] H. Seyrig, *loc. cit.* Cf. I. I. Russu, *loc. cit.*; idem, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Bucureşti, 1973, p. 60 (= Dacia, N.S., 18, 1974, p. 170).

[4] C. Daicoviciu — D. Protase, JRS, 51, 1961, p. 63; idem, ActaMN, 1, 1964, p. 163—178; AnnÉp, 1962, 255; IDR, I, 11.

[5] I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior*, p. 28 (= Dacia, N. S., 18, 1974, p. 155—178); AnnÉp, 1973, 459; IDR, I, 7 (vezi şi 7 bis).

[6] C. C. Petolescu, Revista de istorie, 32, 1979, 2, p. 267—270.

S C I V A, Tomul 32, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1981, p. 467—474

Porolissensis a persistat paralel cu cele de Dacia Superior și Dacia Inferior, pînă la reforma din 168—169 — cînd ultimele denumiri au fost înlocuite cu cele de Dacia Apulensis și Dacia Malvensis.

Așadar, vechiul argument nu mai rămîne valabil în a data inscripția înainte de 158/159 [7]. Paradoxal însă, data inscripției trebuie fixată tot pe timpul lui Antoninus Pius: cea mai veche atestare a organizării formațiunilor de palmirenieni din Dacia în *numeri* datează din anul 159[8]. Dacă totuși în inscripție este vorba de un prefect ("ἔπαρχος), comanda lui datează probabil după 141, cînd este atestat alt comandant, *M. Ulpius Abgarus* (U 3).

A 44): milițiile ecvestre ale lui P. Aelius Marcianus, așa cum rezultă din analiza unei inscripții descoperită în Caesarea Mauretaniei: *P(ublio) Aelio P(ubli) fil(io) Palatina (tribu) Marciano, praef(ecto) coh(ortis) I Augustae Bracarum, praeposito n(umeri) Illyricorum, trib(uno) coh(ortis) Ael(iae) expeditae, praef(ecto) al(ae) Aug(ustae) II Thracum, praeposito al(ae) Gemin(ae) Seba[sten(ae)], praeposito classis Syriacae et Augustae, praef(ecto) classis Moesiaticae, C(aius) Caesius Marcellus veter(anus) ex dec(urione) al(ae) II Thracum* [9].

Cu prudență, mai degrabă respingînd posibilitatea unei identificări, H. Devijver face legătura cu un omonim *praef(ectus) coh(ortis)* dintr-o inscripție de la Eburacum (Britannia) [10].

În legătură cu începutul milițiilor ecvestre ale acestui personaj, considerăm deosebit de util a reproduce opinia celui care pînă nu de mult a fost cel mai mare cunoscător al carierelor ecvestre [11].

,, P. Aelius Marcianus a inauguré ses milices équestres en qualité de préfet de la cohorte *I Augusta Bracarum*. Nous connaissons deux unités de ce nom qui ont appartenu toutes les deux, à l'époque qui nous intéresse, à l'armée de Mésie inférieure. L'une d'entre elle a été en garnison à Brețcu (Boretzk) sur la pente ouest des Carpates orientaux dans la province roumaine actuelle de Trei Scaune. L'autre a dû pendant un certain temps être déplacée en Bretagne, à preuve la pierre d'*Eburacum*, élevée par notre Marcianus aux dieux hospitaliers qui l'ont protégé en pays étranger. Comme cette dédicace que M. E. Birley a bien voulu nous signaler semble être le seul vestige du séjour de ce corps de troupes en Bretagne, à moins qu'on ne lui attribue également une tuile trouvée à Ebchester et publiée au CIL, VII, 1229, portant les lettres *[co] h. I Br.*, nous sommes portés à supposer que la cohorte a dû rentrer en Mésie inférieure aussitôt accomplie sa mission en Bretagne, laquelle coïncidait peut-être avec les troubles auxquels Lollius Urbicus mit fin, en 142. Ce serait après ce retour que Marcianus aurait été nommé préposé au *numerus Illyricorum*. en Dacie inférieure, unité qui dès Antonin le Pieux fut transformée [12] en aile de cavalerie régulière. Cette donnée, ainsi que le surnom *Aelia* de la cohorte qu'il commandera ensuite permettent de fixer la date de ce cursus peu après Hadrien".

[7] În acest fel, nici întregirea lacunei din r.2—3 a inscripției de la Palmyra nu mai poate fi acceptată ca pînă acum. Cum H. Seyrig publicase, în 1941, inscripția fără desen și fotografie, N. Gostar (AIIAIași, 11, 1974, p. 304) propunea eventual) 'εν Παρολ([σσω τῆς 'επαρχ]ίας Δακίας-citire consemnată și de noi în Dacia, N.S., 20, 1976, p. 300 (cu ocazia publicării recenziei la cartea lui A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes* [4], Budapesta—Amsterdam, 1975) (în vol. II a *Prosopografiei* lui Devijver, la *Addenda et Corrigenda*, p. 100, A 18, ni se atribuie, din neatenție, nouă această completare). În realitate, ultimele trei litere din r. 2 (*-PAC*) au fost citite corect de H. Seyrig; am verificat acest lucru cu ajutorul unui estampaj al inscripției trimis în 1979 de dr. Adnan Bounni, directorul săpăturilor arheologice din Direcția generală a antichităților și muzeelor din Damasc (Siria). *Nomen*-ul și *praenomen*-ul sînt și ele așa cum le-a citit primul editor, deci nu provin de la Hadrian, astfel încît inscripția nu poate fi datată înainte de 123 (cum opinează I. I. Russu: *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 60; idem, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 170). În acest fel, nici completarea din r. 2 nu mai este valabilă; cf. SCIVA, 32, 1981, 2, p. 290, nr. 4).

[8] C. C. Petolescu, SCIVA, 26, 1975, 3 p. 427; idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 108, nota 45. Alt *numerus Palmyrenorum*, cel din Numidia, este atestat și el în 168—169 (Jean Marcillet—Jaubert, Arheološki Vestnik, Ljubljana, 1977, p. 351—352).

[9] CIL, VIII, 9 358 (= ILS, 2 738).

[10] CIL, VII, 237 (= ILS, 3 598; RIB, 649). Cf. H. Devijver, *op. cit.*, p. 65, nr. 43

[11] H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, Paris, 1960, p. 303—304, nr. 125.

[12] H.-G. Pflaum face trimitere la lucrarea lui W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 51 și urm. *Ala* la care se face aluzie este documentată de o inscripție și o țiglă ștampilată de la Brîncovenești (I. I. Russu, în *Actes du IX*[e] *Congrès international d'études sur les*

Însuşindu-şi argumentaţia lui H.-G. Pflaum, H. Devijver consideră că P. Aelius Marcianus şi-a exercitat funcţia de *prae-f(ectus) coh(ortis) I Augustae Bracarum* în Moesia Inferior (?) (semnul de întrebare aparţine lui H. D.). Cu prilejul acestei prime miliţii, P. Aelius Marcianus a fost însărcinat şi cu altă comandă: *praepositus n(umeri) Illyricorum* din Dacia Inferior; această situaţie explică probabil nedumerirea autorului exprimată prin acel semn de întrebare după numele provinciei (Moesia Inferior) în care ar fi staţionat *cohors I Augusta Bracarum*.

Confuzia este explicabilă, datorită complexităţii sistemului organizării administrative a Daciei romane. Se ştie că pe timpul lui Traian, o parte din teritoriile dacice cucerite au aparţinut din punct de vedere militar şi administrativ provinciei Moesia Inferior (estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, Muntenia, sudul Moldovei); abia de la începutul domniei lui Hadrian, aceste teritorii (mai puţin sudul Moldovei şi Muntenia în cea mai mare parte) au creat o nouă provincie — Dacia Inferior [13]. Cu această ocazie, acele unităţi ale Moesiei Inferior dislocate la nord de Dunăre, probabil încă din timpul războaielor dacice, au format armata noii provincii.

Astfel, cohorta amintită aparţinea de mai multă vreme armatei Daciei Inferior [14]; ea apare în diploma din 13 decembrie 140 cu numele de *I Brac(ar) aug(ustanorum)* [15]. A staţionat la Breţcu, în sud-estul Transilvaniei , unde lasă ştampile tegulare: COH I BRAC, COH BRAC şi COH I BR [16]. Ea nu trebuie însă confundată cu aproape omonima ei *cohors I Bracarum* care a rămas în continuare între efectivele Moesiei Inferior [17].

În ceea ce priveşte *numerus Illyricorum* [18] — şi el a staţionat tot în sud-estul Transilvaniei. În anul 129, o diplomă militară aminteşte între trupele Daciei Inferior o *vexillatio Illyricor(um);* dar diploma amintită din 140 a aceleiaşi provincii îl desemnează drept *numerus.* Transformarea a avut loc între anii 129—140, probabil spre sfîrşitul domniei lui Hadrian [19]: acest eveniment reprezintă un *terminus post quem* pentru datarea primei miliţii ecvestre a lui P. Aelius Marcianus. Mai tîrziu, la o dată necunoscută, unitatea apare staţionînd în castrul de la Brîncoveneşti, în Dacia Superior (Apulensis), purtînd denumirea de *ala numeri Illyricorum* [20]; dacă, totuşi, denumirea face pur şi simplu aluzie la faptul că acest *numerus* avea efective de călăreţi [21] (transformarea neputînd, oricum, fi atribuită epocii lui Antoninus Pius), această schimbare de nume nu poate fi nici ea utilizată ca *terminus ante quem* pentru datarea carierei lui P. Aelius Marcianus.

Comanda simultană a unor ofiţeri asupra a două unităţi situate una în apropiere de alta este de mai multe ori atestată în provincia Dacia Inferior. Astfel, într-o inscripţie de la Rimini, un prefect al alei I Asturum, unitatea care-şi avea garnizoana în castrul de la Hoghiz (sud-estul Transilvaniei), apare ca *praepositus numeri equitum electorum ex Illyrico* [22]; este semnificativ că acest *numerus* este atestat printr-o ştampilă tegulară chiar

---

frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembre 1972, Bucureşti—Köln—Viena, 1974, p. 222—223; D. Protase, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln—Bonn, 1977, p. 383—386).

[13] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 209—210.

[14] Géza Bakó, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 631—635.

[15] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196—210; AnnÉp, 1962, 264; IDR, I, 13.

[16] Géza Bakó, *loc. cit.*

[17] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 204—205.

[18] Despre acesta, bibliografia: G. Bakó, SCIV, 26, 1975, 1, p. 141—145; D. Protase, *loc. cit.*; I. I. Russu, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 93—103.

[19] Acum sînt organizate şi alte formaţiuni din Dacia în *numeri.* Astfel, două inscripţii de la Praetorium din anii 138 şi 140 menţionează *numerus burgariorum et veredariorum Daciae Inferioris* (CIL, III, 13 795—13 796; ILS, 8 909, 9 180; IDR, II, 587—588); de asemenea, *Suri sagittarii* menţionaţi ca atare în inscripţii de la Bivolari (Arutela) (IDR, II, 575—576) şi Rădăcineşti (IDR, II, 585) sînt organizaţi ulterior într-un *numerus* (IDR, II, 341, 350, 383, 529, 530), iar *numeri Palmyrenorum* din Dacia Superior şi Dacia Porolissensis sînt creaţi pe timpul lui Antoninus Pius (C. C. Petolescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 427; idem, SCIVA, 30, 1979, 1,

[20] Mai sus, nota 12. p. 108, nota 45).

[21] CIL, XVI, 75 (= IDR, I, 10; 22 martie 129): *vexillatio equitum Illyricor(um)*; IDR, I, 13 (13 decembrie 140): *numerus equitum Illyricor(um)*; CIL, XI, 393 (= ILS, 2739): *numerus equitum elector[um] ex Illyrico.* Cf. I. I. Russu, ActaMN, VI, 1969, p. 174: ἔπαρχον εἴλης ἱππέων ἀριθμοῦ Παλμυρηνῶν Πορολισσηνῶν (ILS, 9472); *vet(eranus) ex n(umero) ala Thracum* (CIL, XIII, 8 818); *equitibus n(umeri) alae Firmae catafr(actariae) Aur(elianae)* („Germania", XV, 1931, p. 8).

[22] CIL XI, 393 (= ILS, 2 739). Cf. H. Devijver, *op. cit.*, II, 1977, p. 597—598, nr. 12: *C. Nonio C.f. An. Caepian(o) equo publ., ex quin[q.] decuris iudicu[m], praef. coh. III Britt[o]num veteranor[um] equitatae trib. leg. I Ad[iu]tricis piae fidelis, pra[ef.] alae I Asturum, praepos[ito] numeri equitum elec-*

în castrul de la Hoghiz [23]. Mai amintim că Sextus Iulius Possessor apare ca *pref(ectus) coh(ortis) III Gallorum)* [24], *praepositus numeri Syror(um) sagittarior(um)* [25] *item alae primae Hispanorum* [26]; el şi-a îndeplinit cele trei miliţii ecvestre spre sfîrşitul domniei lui Antoninus Pius [27]. De asemenea, T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus a fost, sub domnia lui Marcus Aurelius [28], ἔπαρχος σπείρας δευτέρας Φλ(αουίας) Νουμιδῶν (cu garnizoana la Feldioara [29],) πραιπόσιτος σπεῖρ[α]ς δευτέρας Φλ(αουίας) Βεσσῶν (cu garnizoana la Cincşor [30]).

Avînd în vedere aceste observaţii, apare improbabilă transferarea cohortei I Bracaraugustanorum în Britannia în preajma anului 142. Prin urmare, nici data comenzii lui P. Aelius Marcianus asupra celor două unităţi nu mai poate fi legată de asemenea reper cronologic.

În schimb, analiza comenzilor îndeplinite de P. Aelius Marcianus în Mauretania Caesariensis ne poate aduce se pare unele elemente noi de ordin cronologic. În această provincie el a fost tribun al cohortei *Aelia expedita* (gradul său arată că era comandantul unei unităţi de o mie de oameni, echivalînd cu a doua miliţie ecvestră), apoi prefect al alei *Augusta II Thracum* şi *praepositus al(ae) Gemin(ae) Seba[sten(ae)]* (ultimul cuvînt este martelat [31].

Ultima din unităţile menţionate îşi avea garnizoana chiar la Caesarea, capitala provinciei [32]. Aici, aceastăală este atestată prin mai multe inscripţii [33]. Numele şi-l trage de la un oraş *Sebaste*, situat în partea orientală a imperiului (Lydia, Paphlagonia, Pont, Palestina), unde mai multe cetăţi purtau acest nume; dintre acestea, cea mai importantă a fost *Samaria*, vechea capitală a regatului Israelului, căreia numele de *Sebaste* (= *Augusta*) i-a fost dat de către Irod cel Mare [34].

În competiţia pentru tron de după moartea lui Pertinax, acest oraş a fost de partea lui Pescenius Niger [35]. Acest fapt ar fi o explicaţie pentru martelarea numelui *Seba[sten(ae)]*

---

tor[um] ex Illyrico, C. Valerius Saturninus d[ec.] alae I Asturum, prae f.optim[o]. L.d.d.d. În această inscripţie, *cohors III Brittonum* poartă indicaţia *veteranor[um]*; acest epitet nu apare în diploma militară din anul 160 (CIL, XVI, 111), în care se menţionează această unitate printre trupele Moesiei Superior, dar apare în alta cu o dată apropiată (8 februarie 161 : Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, Londra, 1978, p. 78—79, nr. 55). Astfel, miliţiile ecvestre ale acestui personaj pot data curînd după anul 161.

[23] G. Bakó, SCIV, 26, 1975, 1, p. 142.

[24] Această unitate avea garnizoana la Ioneştii Govorii (Pons Aluti) (D. Tudor, OR[4], p. 337). Pe timpul lui Marcus Aurelius, această unitate este atestată la Hoghiz; C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 315 (= AnnÉp, 1944, 42).

[25] În anul 138, *Suri sagittarii* sînt atestaţi în zona carpatină a Oltului (vezi mai sus, nota 19), dar ulterior au staţionat probabil la Romula (vezi M. P. Speidel, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 169—177, cu toată discuţia şi bibliografia).

[26] Această unitate îşi avea castrul la Slăveni; bibliografia : D. Tudor, OR[7], p. 337.

[27] H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 474—476, nr. 99.

[28] *Ibidem*, p. 106—108, nr. 132.

[29] I. Pop, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 141—146.

[30] Bibliografia despre această unitate : I. I. Russu, ActaMN, 4, 1967, p. 86—88.

[31] « *Sebasten* vocabulum erasum, nescio qua de causa » (ILS, 2738, adn. 3).

[32] Despre această unitate, Pierre Salama, Libyca, I, 1953, p. 231—261, în special p. 245—253.

[33] *Ibidem*, p. 245, nota 85.

[34] Ruge, *Sebaste*, în RE, II, A 2, col. 951—953; P. Salama, *loc. cit.*, p. 245; *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, New Jersey, 1976, p. 816 *(Sebaste)* (vezi şi p. 800, *Samaria*). Cf. însă, P. Salama, *loc. cit.*, p. 246 : „On pourrait, d'ailleurs, soulever une objection à propos du surnom de notre aile. Le surnom *Sebastena* est formé directement sur le nom de la ville de *Sebaste*; il ne dérive pas, comme le voudrait la syntaxe habituelle, du nom des habitants de cette ville. Composée d'éléments Sébastais, l'aile devrait normalement s'appeler l'*Ala Gemina Sebastenorum*, le génitif pluriel étant la règle de formation des noms des troupes auxiliaires dans l'armée romaine. *Ala Sebastena* signifierait plutôt une troupe ayant séjourné ou s'étant distinguée dans une opération de guerre à *Sebaste*. Nous savons qu'un certain nombre de contingents africains prirent part notamment à la campagne d'Orient où s'affrontèrent Pescennius Niger et Septime Sévère, et que la ville de Samarie qui s'était ralliée au premier des belligérants fut attaquée et prise par le second"; vezi însă, *ibidem*, în continuare : „On doit remarquer que si, en règle générale, l'appellation d'une troupe auxiliaire dérive, au génitif pluriel, du nom de la peuplade qui la compose, cette règle a souffert parfois des exceptions" (se citează în continuare exemple; pentru ideea că unitatea era compusă din elemente din Sebaste pledează şi faptul că numele unităţii a fost martelat în inscripţia lui P. Aelius Marcianus; vezi nota 36).

[35] P. Salama, *loc. cit.*, p. 245—246 (vezi şi mai sus, nota 34).

din inscripţia pusă în cinstea lui P. Aelius Marcianus[36]; probabil că a fost o reacţie de moment, deoarece într-o inscripţie oficială din anul 201, apoi şi în altele ulterioare, unitatea poartă în continuare acest nume[37]. Astfel, anul 193 poate fi considerat drept un *terminus ante quem* pentru datarea inscripţiei în discuţie.

În două inscripţii de la Timgad (Numidia)[38] este prezentată cariera lui *C. Annius Flavianus, proc(urator) c(entenarius) splen-d(idae) provinciae Karthag(iniensis);* din acestea aflăm că în cadrul celor trei miliţii ecvestre, el a fost *praefec(tus) cohortis III Raetorum* (în Cappadocia), *trib(unus) leg(ionis) III Italicae* — cu care ocazie a fost *donis militarib(us) donatus bello Ger[ma]nico II* (anii 178—180), apoi *praef(ectus) alae I Fl(aviae) Sebastenorum* (deci cea de-a treia miliţie şi-a exercitat-o prin anii 181—183[39]. S-ar putea ca între această unitate de cavalerie (este posibil ca ea să fi staţionat în Mauretania Caesariensis) şi *ala Gemina Sebastena* să existe o legătură; epitetul „geamăna" arată că ea s-a născut prin fuziunea a două unităţi — dintre care una poate fi chiar *ala I Flavia Sebastenorum;* dealtfel, în inscripţia mai nou cunoscută conţinîd *cursus honorum* al lui C. Annius Flavianus[40], unitatea apare cu numele *ala pr(ima) Sebast(ena).* Transformarea pare a fi avut loc imediat după menţiunea comenzii lui C. Annius Flavianus, deci prin anii 183—184 — deoarece P. Aelius Marcianus a mai fost, in afară de *praepositus al(ae) Gemin(ae) Seba[sten(ae)],* încă: *praepositus classis Syriacae et Augustae, praef(ectus) classis Moesiaticae,* toate probabil înainte de 193.

A 51) O inscripţie votivă de la Micia este dedicată *[D]ianae* (?) *[c]eteris[q(ue)] sanctissimis* (CIL, III, 1 366) de către *[A]elius Pergamianus, praes(es) eq(uitum)* (CIL, III, 1 366). Cu privire la rangul dedicantului, H. Devijver notează: „certe legendum esse: *praef(ectus)] eq(uitum)* (E. Birley nobis litteris communicavit" — ceea ce este verosimil (noi nu am avut posibilitatea de a verifica această rectificare.

Cit priveşte unitatea, este vorba foarte probabil de *ala I Hispanorum Campagonum,* a cărei garnizoană era în castrul de la Micia (despre această trupă: I. I. Russu, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaïa, 6—13 septembre 1972,* Bucureşti — Köln — Viena, 1974, p. 218; C. C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms,* II *(Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior),* Köln — Bonn, 1977, p. 369—371; astfel, comanda lui Aelius Pergamianus reprezintă cea de-a treia a sa miliţie ecvestră.

A 75) M. Aemilius Bassus (AnnÉp, 1915, 58 = ILS, 9 506) a deţinut, în cadrul miliţiilor ecvestre, comenzile de *[praef](ectus) coh(ortis) pr(imae) Antioch(ensium), [trib(unus)] coh(ortis) pr(imae) Brittonu[m],* apoi *[pra]ef(ectus) alae Moesiac(ae).* Cum remarcă H. Devijver, cea de-a doua miliţie ecvestră şi-a îndeplinit-o în Dacia: el este atestat de diploma militară din 2 iulie 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3) de la Porolissum în fruntea cohortei de brittoni. Prin urmare, prima comandă poate fi datată cu cîţiva ani in urmă, foarte probabil tot în Dacia (nu în Moesia Superior, cum propune H. Devijver): între cele două războaie dacice ale lui Traian, *cohors I Antiochensium* este atestată realizind o lucrare la Drobeta, poate chiar castrul (AnnÉp, 1959, 309 = IDR, II, 14). Înaintea acestuia, la comanda cohortei se aflase M. Calpurnius Sabinus (CIL, XVI, 46, din 8 mai 100; Devijver, *op. cit.*, p. 213, I 60).

A 113) *P. Ampiu[s] Rufinus], pra[ef(ectus) coh(ortis)] II Com[mag(enorum)]* apare intr-o inscripţie votivă de la Micia, publicată de Liviu Mărghitan, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 143—147.

Dar I. I. Russu, în Banatica, 2, 1973, p. 104 (pe baza lecturii şi informaţiei lui Liviu Mărghitan; astfel incit în IDR, III/1, nr. 78, ar fi trebuit citat articolul lui L. Mărghitan din SCIVA, nu „Banatica"), citea numele prefectului' *Tampius Rufinus.* Aceasta induce in eroare pe H. Devijver, care, în completările de la ultimul volum (III, p. 1 023, T 1 a), ne prezintă un nou prefect, cu acest nume, al cohortei II Flavia Commagenorum.

În realitate, este vorba de aceeaşi persoană.

A 132) O inscripţie greacă de la Thyatira (Lydia) (CIG, 3 497; IGR, IV, 1 213; ILS, 8 853) ne prezintă cariera ecvestră a lui *T. Ant(onius) Cl(audius) Alfenus Arignotus.*

Prima treaptă a reprezentat-o comanda de *praefectus* al cohortei II Flavia Numida-

[36] Vezi şi *Historia Augusta, Severus,* 9: „un mare număr de oraşe care fuseseră de partea acestuia (a lui Niger, n.n.) au fost supuse unor vexaţiuni şi neplăceri". P. Salama, *loc. cit.*, p. 260, nota 183, crede că împăratul Severus Alexander „avait, de quelque façon, favorisé cette unité. La suppression du mot *Sebastena* s'expliquerait alors par une mésure générale de martelage au moment où la mémoire du souverain fut abolie", ceea ce nu este probabil.

[37] P. Salama, *loc. cit.*, p. 237—240.

[38] CIL, VIII, 17 900; J. Marcillet-Jaubert, Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques, N.S., Paris, 4, 1968, p. 241—245, nr. 1 = AnnÉp, 1969—1970, 704).

[39] H. Devijver, *op. cit.*, I, p. 99—100.

[40] AnnÉp, 1969—1970, 704 (vezi nota 38).

rum, din armata Daciei Inferioare (garnizoana acestei unități a fost la Feldioara, pe cursul transilvănean al Oltului). Totodată, el a deținut și comanda (ca *praepositus)* cohortei II Flavia Bessorum (aflată în garnizoană la Cincşor)[41]. După cum s-a remarcat de mai multă vreme[42], nu este vorba de o participare a celor două unități la războiul contra lui Avidius Cassius, în 175; prefectura annonei porturilor în Seleucia Pierria este probabil legată de perioada cînd era prefect al alei II Flavia Agrippiana (a treia miliție ecvestră) şi *praepositus* al alei *Singularium* (staționate în Syria).

A 137) De la Porolissum provine o inscripție pusă în cinstea lui *C. Iul(ius) Cast[i] n[us], leg[atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)* de către *L. Ant(onius) [Ma]rinianus, praef(ectus) coh(ortis)* [V] *Ling(onum) Antoninianae* (CIL, III, 7 638). Datorită supranumelui unității, inscripția datează „aet. Caracallae" (Devijver).

Intervalul de datare a inscripției poate fi restrîns, datorită faptului că acum avem posibilitatea a încadra mai exact guvernarea lui C. Iulius Castinus, decît A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 65—67 (citat de Devijver). Mandatul acestuia datează din anii 216—217 şi tot atunci poate fi plasată şi prima miliție ecvestră a lui L. Antonius [Ma]rinianus.

A 138) Dacă inscripția CIL, VI, 3 504 (funerară) datează din secolul al II-lea, cum propune H. Devijver, atunci M. Antonius Modianus şi-a îndeplinit prima miliție ecvestră — *praef(ectus) coh(ortis) I Commagenor(um)* — în Dacia Inferior, nu în Moesia Inferior.

A 166) Cariera lui M. Arruntius Claudianus a devenit mai bine cunoscută în urma descoperirii şi publicării unei inscripții de la Xanthus, în Lycia (Dieter Knibbe, JOAI, 49, 1968—1971, Beibl., p. 4 şi urm.; AnnÉp, 1969—1970, 595). Ultima dintre miliții este datată de D. Knibbe (urmat de Devijver) în timpul războiului lui Domițian contra dacilor (anii 86—87): din neatenție, cei doi autori plasează însă funcția de *praef(ectus) class(is) [Moesiacae et ripae Dan]uvi*, „ante 86" (or, ea a urmat milițiilor ecvestre). Despre acest personaj, vezi încă: Emilia Doruțiu-Boilă, StCl, 17, 1977, p. 89—100) (cf. Al. Suceveanu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 47—59); Anna Aichinger, în Arheoloski Vestnik, 30, 1979, p. 622—623, nr. 18.

A 213) Aurelius Atilianus, prefect al alei Siliana c. R. apare in diplomele militare datate 2 iulie 164, descoperite în castrele de la Gilău (IDR, I, 18 = AnnÉp, 1957, 199) — unde unitatea îşi avea sediul — şi Buciumi (IDR, I, 21); în cel de-al doilea caz, diploma a fost adusă de un urmaş al celui încetățenit la 164, intrat în serviciul militar în *cohors II Nervia Pacensis Brittonum milliaria* (care staționa la Buciumi).

A 218) M. Aurelius Cassianus a fost tribun al cohortei *I F(elix)*[43] *m(illiaria) Bryttonum Malvensis*; unitatea este identificată cu *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*, atestată la anul 140 în Dacia Inferior (AnnÉp, 1962, 264; IDR, I, 13) şi de ştampila tegulară *co(ho)rs m(illiaria) B(rittonum)* de la Stolniceni (IDR, II, 560).

C 115) *Cohors I Pannoniorum equitata veterana*, al cărei comandant a fost Tib. Claudius Agrippa, poate fi cea care în diploma din 2 iulie 110 apare în Dacia (IDR, I, 3); la data cînd acest ofițer îşi îndeplinea prima miliție ecvestră, unitatea se afla probabil în Moesia superior, unde fusese transferată poate încă din timpul lui Hadrian (atestată sigur în această provincie de diploma CIL, XVI, 111 din anul 160).

C 117) În AIIACluj-Napoca, 18, 1975, p. 50—54, I. I. Russu revine la lectura din CIL, III, 953 a inscripției de la Hoghiz (cu unele mici propuneri). Dacă citirea este corectă, ofițerul menționat de inscripție nu mai poate fi considerat un prefect al cohortei III Gallorum.

C 221) Cea de-a doua miliție ecvestră a lui M. Cominius Quintus, *trib. leg.*, se referă probabil la o comandă în cadrul legiunii XIII Gemina. Este greu de spus dacă aceasta datează din timpul lui Marcus Aurelius sau din primele decenii ale secolului al III-lea. Vezi şi V 47—49.

E, p. 341) Inscripția de la Boroşneu Mare (jud. Covasna, nu Buzău) a fost comentată mai recent de I. I. Russu, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 561, care citeşte numele unității nu *ala I Lat[obic(orum)]*, cum propunea Zoltan Szekely (SCIVA, 26, 1975, 2, p. 344—345; AnnÉp, 1974, 564), ci *ala I Bat[avorum]* (care staționa la Războieni—Cetate). Este problematic însă dacă *Egnatio* din r. 5 se referă la prefectul acestei unități.

I 132) Inscripția CIL, III, 1 343, este dedicată familiei imperiale în jurul anului 200, cu ocazia ridicării unei construcții militare, probabil o *bas(ilica) al(ae) Cam(pagonum)*; la lucrări au participat efective din mai multe unități militare — în numele cărora pune inscripția Iulius Terentianus, prefectul alei I Hispanorum Campagonum. Cf. C. C. Petolescu în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln—Bonn, 1977, p. 370—372.

[41] Pentru bibliografie, mai sus, notele 29—30.

[42] L. Robert, Istros, I, 1934, p. 216—220.

[43] Despre acest epitet: C. C. Petolescu SCIVA, 32, 1981, 2, p. 288, nr. 3.

I 135) Inscripţie dedicată lui Iupiter Optimus Maximus şi Iuno Regina la Drobeta de către [I]ul. Val(erius) Emeri(tus) (CIL, III, 14216[2] = IDR, II, 18), *[prae]fect(us) co[h(ortis)* ... ; numele unităţii cade în lacună. Fără îndoială, el punea dedicaţia în calitate de comandant al unităţii aflate în garnizoană; ne gîndim la *cohors I sagittariorum*, care, deşi *milliaria*, avea (cel puţin în secolul al II-lea) la conducere *praefecti* (cum arată o inscripţie inedită: cf. IDR, II, 78; alte cazuri sînt citate de H. Devijver, *Prosop.*, indici, p. 1253: *praefectus cohortis milliariae).*

M 1) O inscripţie de la Micia este dedicată de un *pra[ef(ectus)] coh(ortis) II Fl(aviae) Commag(e)norum*; din numele său se păstrează doar litera *M*... (AnnÉp, 1911, 35). H. Devijver notează în această privinţă; „Incertum an littera *M* spectet ad praenomen *vel* ad nomen gentilicium?"; dar C. Daicoviciu, ACMIT, 3, 1930—1931 (1932), p. 36, nr. 3, propunea a întregi aici numele lui M. Arruntius Agrippinus, şi el dedicant al unui altar către altă divinitate commageniană, Turmasgadis (A 165). Datarea „post a. 144" (referire la diploma CIL, XVI, 90 = IDR, I, 14 din 23 februarie 144) nu se justifică, din moment ce unitatea este atestată încă de diploma din 2 iulie 110 (CIL, XVI, 163 = = IDR, I, 3).

N 11) Diploma CIL, XVI, 110 (= IDR, I, 17), în care L. Nonnius Bassus apare la comanda cohortei I Ulpia Brittonum milliaria datează, cum s-a arătat recent (B. Lörincz, Arheološki Vestnik, 28, 1977, p. 369—371) din anul 154.

N 12) În legătură cu comenzile îndeplinite în Dacia de C. Nonius Caepianus (CIL, XI, 393 = ILS, 2739) — *pra[ef(ectus)] alae I Asturum, praepos[itus] numeri equitum elector[um] ex Illyrico*, vezi şi discuţia de la A 43 privind cea de-a doua formaţiune amintită (nota 22).

P 26) Prima miliţie ecvestră a lui Q. Petronius Novatus, *[praef(ectus)] coh(ortis) V Ga[ll(orum)]*, nu a fost „in Dacia, post a. 160" (pentru aceasta îl citează pe I. I. Russu, SCIV, 21, 1970, 1, p. 155—163), ci *ante* 160. Această unitate este atestată în 110 în Dacia (CIL, XVI, 163; IDR, I, 3), unde a rămas un timp necunoscut; dar în 161 este din nou atestată în Moesia Superior, de unde fusese adusă (CIL, XVI, 111; M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, p. 78—79, nr. 55)[44].

P 43) M. Pl[autius] Ru[fus] este atestat ca prefect al alei I Hispanorum Campagonum într-o inscripţie dedicată *Deae [I]s[idi] Reg(inae)* (CIL, III, 1342) sau, după altă lectură, *Deae S[yriae] Reg(inae)* (I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 183). Vezi mai jos, R 29.

P 107) Ala I Asturum, participantă la cucerirea Daciei (probabil la primul război al lui Traian, anii 101—102), a rămas în armata de ocupaţie a acesteia — dar în teritoriul aflat, pe timpul acestui împărat, sub jurisdicţia guvernatorului Moesiei Inferior. Abia după reforma de la începutul domniei lui Hadrian, acest teritoriu va forma Dacia Inferior.

R 29) Un prefect, Rufus, apare ca dedicant al unor altare votive pentru Silvanus şi Liber Pater (vezi C. Daicoviciu, *Dacica, Studii şi articole privind istoria veche a pămîntului românesc*, Cluj, 1969, p. 183 (nr. 7) şi 262 (nr. 2)). Desigur, el este acelaşi cu cel recent atestat de o altă inscripţie tot de la Micia: *[P]luto, Rufus prae(fectus) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* (C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 457, nr. 2). El poate să fi fost identic cu M. Pl[autius] Ru[fus][45], prefect al alei I Hispanorum Campagonum (mai sus, P 43).

S 13) Într-o inscripţie de la Tomis, Sedatius [A]pollonius apare ca ἔπαρχος ἱππέων εἴλης Γαιτουλῶν τῶν ἐν' Αραβίᾳ(ι). M. P. Speidel (Latomus, 33, 1974, 4, p. 935—936) arată că inscripţia a fost pusă de acest personaj cînd a primit numirea în noul post (cea de-a treia miliţie ecvestră), înainte de a-l lua în primire; este posibil ca a doua miliţie ecvestră *(tribunus legionis)* să şi-o fi îndeplinit tot în Moesia Inferior. Nu se poate, astfel, accepta ipoteza emisă de A. Aricescu (în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, Bucureşti, 1977, p. 239—248) cum că unitatea omonimă ar fi ajuns la un moment dat în Arabia; specificarea τῶν ἐν 'Αραβίᾳ(ι) s-a făcut tocmai pentru a evita asemenea confuzie.

S 44) Pentru T. S[e]rvius Vitalis, tribun al cohortei III Campestris, vezi şi M. P. Speidel, Apulum, 15, 1977, p. 631—633 (care întregeşte gentiliciul *S[e]rvius).*

---

[44] H. Devijver, *op. cit.*, II, p. 638 (apud P 26), citează pe H.-G. Pflaum, Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études, IVe section, 1973—1974 (1974), p. 271 (publicaţia ne-a fost inaccesibilă), că funcţia de *proc(urator) XX her(editatium) per Asiam, Phrygiam, Lyciam, Galatiam*, care a urmat după miliţiile ecvestre, ar data „ante aet. Hadriani".

[45] S-ar putea încă pune întrebarea dacă există o legătură între acest prefect şi *P. Ampiu[s] Rufi[nus], pra[ef(ectus) coh(ortis)] II Com[mag(enorum)]* (A 113; vezi mai sus); dar la această identificare se opune cognomenul *Rufi[nus]*: pe piatră pare a se mai vedea, deasupra rîndului, partea de sus a unei haste, eventual a unui I în ligatură cu N (spaţiul rămas liber permite întregirea propusă de editorul piesei).

U 20) Pentru *Ulpius* [*Victor*?], vezi recent I. Piso, ZPE, 40, 1980, p. 273—282, care propune o datare mai tîrzie (sub Filip Arabul) a carierei procuratoriene şi, implicit, a miliţiilor ecvestre ale acestuia.

V 47—49) Dintr-o inscripţie, considerată ca provenind de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, cunoaştem pe un *Varen(ius) Pudens, fl(amen) coloniarum eq(uo) p(ublico) pra-f(ectus) coh(ortis)* (CIL, III, 1 482 = IDR, III/2, 129). Inscripţia a fost găsită în prima jumătate a secolului trecut la Zam, pe Mureş, mai jos de Micia; prefectul menţionat poate să fi fost chiar comandantul cohortei II Flavia Commagenorum (care staţiona în castrul de la Micia) (cf. IDR, III/2, 123). Într-o altă inscripţie (CIL, III, 1 486 = IDR, III/2, 128), databilă eventual în deceniul al treilea (sau chiar mai tîrziu) al secolului al III-lea (de exemplu, numele municipiilor Apulum şi Porolissum nu mai apar precedate de gentiliciul imperial, *Septimium*), funcţiile civile ale lui T. Varenius Pudens sînt precedate de indicaţia *a mil(itiis)*.

El era fiul lui T. Varenius Probus, la rîndu-i ginere al lui M. Cominius Celerinus (mai sus, C 221). Fratele său era T. Varenius Sabinianus, despre care o inscripţie funerară de la Apulum (CIL, III, 1 198) scrie că a fost *flam(en) col(oniae) Sarmiz(egetusae), dec(urio) col(oniae) Sar(mizegetusae) et Apul(ensis)*, precum şi că a străbătut toate miliţiile ecvestre: *omnib(us) equestrib(us) milit(iis) perfunc(tus)* (despre această familie, cf. C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, p. 389—390).

*

Prin notele de mai sus, am încercat a aduce unele completări de amănunt sau clarificări la unele probleme privind persoanele de rang ecvestru care, în decursul celor trei miliţii, au îndeplinit comenzi în Dacia romană. Aceste observaţii sînt minime faţă de volumul de documente epigrafice şi literatura problemei utilizate de autorul *Prosopografiei miliţiilor ecvestre*. Desigur, prin asemenea completări, pe care le-au adus sau le vor aduce şi alţi cercetători de pretutindeni, această operă de excepţională valoare ştiinţifică va avea de cîştigat, permiţînd autorului să realizeze un nou volum — *supplementum* cu rectificările şi adaosurile făcute între timp.

Constantin C. Petolescu

ABREVIERI

ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolisensis, Zalău.
AIIA Iași	Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași.
AJA	American Journal of Archaeology, Princeton.
AK	Archaeologiai közlemények, Budapesta.
AnnEp	L'année épigraphique, Paris.
AnthropAnz	Anthropologische Anzeiger, Berlin.
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
AR	vezi ArchRozhl.
ArchErt	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArchRozhl	Archeologicke Rozhledy, Praga.
ArchTrésor	Archéologia. Trésor des ages, Dijon-Paris.
Arheologija Sofia	Arheologÿa, organ na arheologij institut i muzej, Sofia.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași — București.
ArhPam	Arheologicni Pam'jatky USSR, Kiev.
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt/Main.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București.
BSNR	Buletinul Societății numismatice române, București.
BSPF	Bulletin de la Société préhistorique française, Paris.
Bull. et Mém. Soc. d'Anthrop.	Bulletin et Mémoires de la Société d'anthropologie, Paris.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
CNA	Cronica numismatică și arheologică, București.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DID	*Din istoria Dobrogei*, București.
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin.
InvArh	*Inventaria archaeologica*, București.
IzvestijaInstitut	Izvestija na arheologičeskija Institut, Sofia.
IzvestijaVarna	Izvestija na Varnenskoto arheologičesko Druzestvo, Varna.
JRS	Journal of roman studies, Londra.
KS	Kratkie Soobčšenija Arheologii, Moscova și Kiev.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	Memoria antiquitatis, Piatra Neamț.
MIA	Materialy i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.

MuzNaț	Muzeul Național, București.
OR	D. Tudor, *Oltenia romană*, București.
PBF	Prähistorische Bronzefunde Europas, München.
PrzeglAnthrop	Przeglad Antropologikzny, Wroclaw.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RE	Pauly-Wissowa-Kroll, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, București.
RevMuz	Revista muzeelor, București.
RPAN	Revista de preistorie și antichități naționale, București.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București,
SA	Sovetskaja arheologia, Moscova.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
SCSIași	Studii și cercetări științifice, Iași.
SlovArch	Slovenská archeologia, Nitra.
StCercAntropol	Studii și cercetări de antropologie, București.
StCl	Studii clasice, București.
StComSatu Mare	Studii și comunicări, Satu Mare.
StMatSuceava	Studii și materiale, Suceava.
ZborRadBeograd	Zbornik radova. Vizantlloški institut, Belgrad.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

M. PETRESCU–DÎMBOVIȚA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1977, 391 p., 51 lei
D. M. PIPPIDI și Em. POPESCU (sub redacția), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.
GR. FLORESCU și C. C. PETOLESCU, **Inscripțiile Daciei romane**, II, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.
I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/1, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.
* * * **Inventaria archaeologica**, fasc. 8, R. 42–R. 51, 1977, 15 file, 4 lei; fasc. 9, R. 52–R. 63, 1977, 154 file, 5 lei; fasc. 10, R. 64–R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei.
EUGENIA ZAHARIA, **Populația românească în Transilvania în secolele VII–VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.
PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles**, 1978, 158 p., 8,50 lei.
MARIA COMȘA, **Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII–IX de la Bucov–Ploiești)**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.
FLOREA MOGOȘANU, **Paleoliticul în Banat**, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.
PETRE ROMAN și IOAN NÉMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 8 pl., 18 lei.
D. TUDOR, **Oltenia romană**, 1978, 520 p., 5 pl., 41 lei.
S. MORINTZ, **Contribuții la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic**, 1979, 215 p., 27 lei.
I. BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani, I. Cetatea**, 1979, 257 p., 38 lei.
ION HORAȚIU CRIȘAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.
PETRE ALEXANDRESCU, **Histria**, IV, 1978, 145 p., 71 pl., 34 lei.
MARIA COJA și PIERRE DUPONT, **Histria**, V, 1979, 170 p., 20 p., 39 lei.
LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 110 p., 19 pl., 6 lei.
RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.
EM. DORUȚIU-BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor**, V, 1980, 35 p., 32 pl., 35 lei.
C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 224 p., 36 lei.
MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice în România**, 1980, 268 p., 88 fig., 29 lei.
I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
V. MIHĂILESCU–BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p, 19,50 lei.

SCIVA, tomul 32, 3, București, 1981, p. 319–476

I.P.I. c. 1395

Lei 25

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Pris d'un abonnement annuel : $ 30.' Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă. P.O. Box 136—137, telex 11226, 70 116, str. 13 Decembrie 3, Bucureşti, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Calea Victoriei 125, Bucureşti
tel. 50 76 80